

Vanvård i social barnavård under 1900-talet

*Delbetänkande av
Utredningen om vanvård i den sociala barnavården*

Stockholm 2009

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2009:99

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-598 191 91
Ordertel: 08-598 191 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen (SB PM 2003:2, reviderad 2009-05-02)
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som ska svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Textbearbetning och layout har utförts av Regeringskansliet, FA/kommittéservice

Tryckt av Edita Sverige AB
Stockholm 2009

ISBN 978-91-38-23331-3
ISSN 0375-250X

Till statsrådet Maria Larsson

Regeringen beslutade den 21 juni 2006 att tillkalla en särskild utredare med uppgift att granska allvarliga övergrepp och vanvård vid institutioner och familjehem inom den sociala barnvården.

Som särskild utredare förordnades utredaren Göran Johansson fr.o.m. den 15 september 2006.

Fr.o.m. den 1 januari 2007 förordnades 1:e arkivarie Lars Asklund, docent Marie Sallnäs, professor Bo Winnerljung, med. doktor Björn Wrangsjö och fil. doktor Carolina Överlien som experter i utredningen. Fr.o.m. den 1 januari 2009 förordnades docent Ingrid Söderlind som expert i utredningen.

Utredningen har vid fyra tillfällen per år sammanträffat med en referensgrupp som bestått av ordförandena i föreningarna Samhällets styvbarn, Stulen barndom, Resandefolket Romanoa riksförbund och Kvinnoföreningen för Romni. Därutöver har utredningen haft möten även med andra föreningar på området.

I utredningens sekretariat har följande personer arbetat: Utredningssekreterarna Anders Nyman och Petra Rinman fr.o.m. 1 oktober 2006, utredningssekreteraren Johanna Sköld fr.o.m. 1 mars 2007, assistenten Christina Christoffersen fr.o.m. 1 juni 2007, utredningssekreterarna Lii Drobus och Per-Erik Åström fr.o.m. 1 september 2007, assistenten och senare utredningssekreteraren Johanna Hedström fr.o.m. 1 mars 2008 samt utredningssekreteraren Emma Foberg fr.o.m. 1 april 2009.

Utredningen har antagit namnet "Utredningen om vanvård i den sociala barnvården" (S 2006:05).

Utredningen lämnade den 17 augusti 2007 en första delrapport till regeringen.

Härmed överlämnas betänkandet "Vanvård i social barnvård under 1900-talet. (SOU 2009:99). Betänkandet har tillkommit i samarbete med sekretariatet och experterna. Därför används orden "jag", "vi" och "våra" ofta vid referens till utredningen. Det innebär

dock inte att alla deltagit i utformningen eller delar alla synpunkter som förs fram. Jag är ensam ansvarig för analys, bedömningar och förslag som finns i rapporten.

I direktiven till utredningen uttryckte regeringen en förhoppning att utredningsrapporten skulle kunna ge upprättelse åt de drabbade.

Jag har skrivit ett brev till alla intervjupersoner och bifogat ett exemplar av utredningens delrapport. Det är mitt sätt att tacka alla som genom sina berättelser bidragit till utredningen. Utan deras mod, att kanske för första gången, berätta om en svår barndom hade det varit omöjligt att till Sverige förmedla bilden av försummelse och övergrepp. De 404 röster som återges räcker för att konstatera att samhället allvarligt brustit i omsorgen om dessa människor när de var barn.

Nu vilar ett stort ansvar på stat och kommun att inleda en process som kan leda till gottgörelse för de drabbade. Jag förväntar mig att regeringen tar nödvändiga initiativ.

Utredningens arbete fortsätter med att intervjua dem som som anmält sig. En slutrapport från utredningen kan förväntas under hösten 2011.

Stockholm i december 2009

/Göran Johansson

/Christina Christoffersen
Lii Drobus
Emma Foberg
Johanna Hedström
Anders Nyman
Petra Rinman
Johanna Sköld
Per-Erik Åström

Innehåll

Sammanfattning	15
1 Utredningens bakgrund, uppdrag, organisation och avgränsningar	41
1.1 Bakgrund	41
1.2 Uppdraget.....	42
1.3 Målgrupp	42
Minst 250 000 barn har någon gång varit i institution eller fosterhem	43
1.3.1 Målgruppens avgränsningar – vilka personer intervjuas?	44
Ansvarsfrågor och ekonomisk kompensation	47
1.4 Informationsinsatser.....	47
1.5 Utredningens sekretess	49
1.6 Psykologiskt stöd för intervjupersoner.....	50
1.7 Utredningens organisation.....	51
1.8 Studiebesök i Norge och Irland	52
2 Lagregler om den sociala barnvården	53
2.1 Barnavårdslagstiftningens förändring.....	53
2.1.1 De första barnavårdslagarna 1902.....	54
2.1.2 1924 års lag om samhällets barnavård.....	54
2.1.3 1960 års Barnavårdslag.....	56
2.1.4 1980 Socialtjänstlagen och Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga	57

2.2	Hur har lagtexterna definierat fosterbarn och barn på institution?.....	58
2.2.1	Institutioner inom den sociala barnvården	58
2.2.2	Åldersgränser för omhändertagna barn	60
2.3	Vilka regler har gällt för att få tillstånd att vårda andras barn?	61
2.3.1	Fosterhem.....	61
2.3.2	Barnvårdsanstalter	63
2.4	Vem hade tillsynsansvar för fosterbarn respektive barn på barnvårdsanstalt?	64
2.4.1	Tillsynsansvar för fosterbarn.....	64
2.4.2	Tillsynsansvar för barn på barnvårdsanstalt.....	68
3	Utredningar i omvärlden	71
3.1	Sammanfattning.....	72
3.2	Norge	73
3.2.1	En nationell utredning – Befring rapporten	74
3.2.2	Utredningar på kommunal nivå	75
3.2.3	Bergensundersökningen	75
3.2.4	De övriga granskningsrapporterna.....	77
3.2.5	Några samlade slutsatser från de norska utredningarna	79
3.2.6	Ersättningssystem	80
3.3	Island.....	82
3.4	Danmark	83
3.5	Irland.....	84
3.5.1	Bakgrund	84
3.5.2	TVå organisationer för utredning och ersättning	84
3.6	Wales	87
3.7	Australien.....	88
3.7.1	Bakgrund till utredningen om ursprungsbefolkningen	89
3.7.2	Tillvägagångssätt och resultat.....	90

3.8	Kanada	93
3.8.1	Bakgrund	93
3.8.2	Tillvägagångssätt och resultat	94
4	Vanvård ur ett historiskt perspektiv	97
4.1	Vanvård ur ett historiskt perspektiv	98
4.2	Aga ur ett historiskt perspektiv	99
4.2.1	Agaförbudens utveckling	99
4.2.2	Agaförbud i skola	99
4.2.3	Agaförbud i den sociala barnavården.....	100
4.2.4	Agaförbud i hemmen.....	102
4.3	Attityder till och bruk av kroppsliga bestraffningar mot barn	104
4.4	Andra bestraffningsformer.....	106
4.4.1	Ungdomsinstitutioner.....	107
4.4.2	Barnhem	109
4.5	Sexuella övergrepp	111
4.5.1	1864–1937	111
4.5.2	1937–1965	112
4.5.3	1965–1984	112
4.5.4	1984–2005	113
4.6	Sammanfattning	114
4.6.1	Lagstiftningens och föreskrifternas betydelse för utredningen.....	114
5	Vad är vanvård?.....	117
5.1	Försök att definiera vanvård, övergrepp och försummelse av barn	117
5.2	Hur definieras begreppet vanvård?	120
5.2.1	En officiell definition från 2000-talet.....	122
5.3	Ett barns lidande och utsatthet låter sig inte definieras av vilka synsätt som för tillfället varit förhärskande.....	123

5.4	En normativ definition av barns rättigheter – Barnkonventionen	124
5.5	Att kategorisera vanvård ur intervjuer	126
5.5.1	Övergrepp och försummelse – definitioner	127
6	Källor – Intervjuer och arkivhandlingar	135
6.1	Struktur och miljö för intervjuerna.....	135
6.1.1	Platser och villkor för de intervjuade.....	136
6.1.2	Ljudupptagning	137
6.1.3	Intervjureferaten	137
6.2	Ramar för intervjun.....	138
6.2.1	Intervjupersonerna anmäler sig själva.....	138
6.2.2	En stödperson kan finnas med	138
6.2.3	Intervjun inleds	139
6.3	Intervjun – intervjutekniken.....	142
6.3.1	Öppna frågor.....	142
6.3.2	Känslor.....	142
6.3.3	Tolkningar	142
6.3.4	Råd	143
6.3.5	Stöd och återkoppling.....	144
6.3.6	Avslutning	144
6.4	Ärendehanteringssystem och databas	144
6.4.1	Ärendehantering	144
6.4.2	Databas	145
6.5	Arkivmaterial.....	145
6.5.1	Analys av arkivmaterialet.....	146
7	Försummelse och övergrepp – resultat	147
7.1.1	Definitioner	147
7.2	De 404 intervjupersonerna i delrapporten	148
7.3	Antal placeringar och omflyttningar.....	153
7.3.1	Intervjupersonerna om de många omflyttningarna	154

7.4	Översikt av resultaten.....	156
7.4.1	Placeringsform.....	156
7.4.2	Typ av försummelse och övergrepp	159
7.4.3	Flera beskrivningar från samma fosterhem eller institution.....	160
7.5	Att synliggöra intervjupersonernas berättelser.....	164
7.5.1	Kategorisering av vanvård – utredarens dilemma	164
7.6	Försummelse	166
7.6.1	Definition.....	166
7.6.2	Sammanfattning, försummelse	166
7.6.3	Antal drabbade.....	166
7.6.4	Spridning över tid	167
7.6.5	Beskrivning av rapporterad försummelse.....	167
7.6.6	Otillräcklig omvårdnad	168
7.6.7	Otillräcklig tillsyn.....	177
7.6.8	Otillräcklig skolgång	180
7.6.9	Utpekade förövare.....	182
7.7	Fysiskt våld med tillhygge.....	185
7.7.1	Definition.....	185
7.7.2	Sammanfattning, fysiskt våld med tillhygge	185
7.7.3	Antal drabbade.....	186
7.7.4	Spridning över tid	186
7.7.5	Olika typer av våld med tillhygge.....	187
7.7.6	Våld med tillhygge i fosterhem och institution.....	187
7.7.7	Vilka tillhyggen användes att slå med?.....	187
7.7.8	Fastbunden.....	188
7.7.9	Barn som utsatts för livsfara	189
7.7.10	Fått saker kastade på sig.....	189
7.7.11	Utpekade förövare.....	190
7.7.12	Kommentar	191
7.8	Övrigt fysiskt våld	194
7.8.1	Definition.....	194
7.8.2	Sammanfattning, övrigt fysiskt våld	194
7.8.3	Antal drabbade.....	194
7.8.4	Spridning över tid	195
7.8.5	Beskrivning av övrigt fysiskt våld.....	195
7.8.6	Övrigt fysiskt våld i fosterhem och på institution ...	198

7.8.7	Var på kroppen blev barnen slagna?.....	198
7.8.8	Utpekade förövare	199
7.9	Hot och hotfulla situationer.....	200
7.9.1	Definition	200
7.9.2	Sammanfattning, hot och hotfulla situationer	200
7.9.3	Antal drabbade	200
7.9.4	Spridning över tid.....	201
7.9.5	Beskrivning av hot och hotfulla situationer	201
7.9.6	Hot och hotfulla situationer i fosterhem och på institutioner.....	202
7.9.7	Hotad till livet	202
7.9.8	Fysiska hot mot barnet/våldsamma situationer	203
7.9.9	Bevittnat fysiska hot mot andra än sig själv	204
7.9.10	Bevittnat fysiskt våld mot andra	205
7.9.11	Hot/försök till sterilisering eller kastrering.....	206
7.9.12	Hot om att bli ivägskickad	208
7.9.13	Ignorerad rädsla.....	208
7.9.14	Religiösa hot/ritualer	209
7.9.15	Hot vid tillsynsbesök eller tvingats ljuga om vanvård.....	209
7.9.16	Utpekade förövare	211
7.10	Utnyttjad i arbete	212
7.10.1	Definition	212
7.10.2	Sammanfattning, utnyttjad i arbete	212
7.10.3	Antal drabbade	212
7.10.4	Utnyttjad i arbete och annan vanvård.....	213
7.10.5	Spridning över tid.....	213
7.10.6	Olika sätt att bli utnyttjad i arbete.....	214
7.10.7	Utnyttjad i arbete i fosterhem och på institution	215
7.10.8	Utpekade förövare	216
7.11	Integritetskränkning, särbehandling och orättvisor.....	217
7.11.1	Definition	217
7.11.2	Sammanfattning, integritetskränkning, särbehandling och orättvisor	217
7.11.3	Antal drabbade	218
7.11.4	Olika typer av integritetskränkning, särbehandling och orättvisor	218
7.11.5	Integritetskränkning, särbehandling och orättvisor i fosterhem och på institutioner	219

7.11.6	Negativ särbehandling	220
7.11.7	Berövad/begränsad kontakt med närstående	221
7.11.8	Kränkande tilltal	222
7.11.9	Berövad kulturell/politisk/religiös identitet	224
7.11.10	Kroppsligt integritetskränkt	226
7.11.11	Förnedrad och orättvist behandlad	227
7.11.12	Socialt isolerad, begränsad rörelsefrihet	228
7.11.13	Kontrollerad kommunikation, dagbok, telefon och post	229
7.11.14	Berövad ägodel eller djur	230
7.11.15	Felaktigt diagnostiserad	231
7.11.16	Tvångsabort och tvångssterilisering	232
7.11.17	Utpekade förövare	232
7.12	Sexuella övergrepp	233
7.12.1	Definition	233
7.12.2	Sammanfattning, sexuella övergrepp	233
7.12.3	Antal drabbade	234
7.12.4	Spridning över tid	234
7.12.5	Sexuella övergrepp i fosterhem och på institution ...	235
7.12.6	Olika typer av sexuella övergrepp	236
7.12.7	Sexuella övergrepp och annan vanvård	243
7.12.8	Utpekade förövare	245
7.13	Tvång, regler och straff	250
7.13.1	Definition	250
7.13.2	Sammanfattning, tvång, regler och straff	250
7.13.3	Antal drabbade	251
7.13.4	Spridning över tid	251
7.13.5	Olika typer av tvång, regler och straff	251
7.13.6	Tvång, regler och straff i fosterhem och på institutioner	252
7.13.7	Tvång regler och straff i vardagen	253
7.13.8	Utpekade förövare	262
7.13.9	Absurd vanvård	263
7.13.10	Utpekade förövare	267
7.13.11	Bisarr vanvård	268
7.13.12	Utpekade förövare	276

8	Tillsyn och övrigt agerande från stat och kommun	277
8.1	Tillsyn i teorin: lagstiftning och handböcker	278
8.1.1	En sammanfattning av tillsynsansvaret.....	278
8.1.2	Frågeställningar och källor	278
8.1.3	Vad skulle tillsynen granska?	279
8.1.4	Hur ofta skulle tillsynsbesöken genomföras?	282
8.2	Tillsyn i praktiken: intervjupersonernas minnen och arkivmaterial	284
8.2.1	Intervjupersonernas uppgifter om tillsyn.....	284
8.3	Arkivmaterialets uppgifter om tillsyn.....	293
8.3.1	Vad berättar arkivmaterialet om tillsyn?	293
8.3.2	Undersökningen	295
8.3.3	Exempel från arkivmaterialet.....	298
8.4	Övrigt bristfälligt myndighetsagerande	303
8.4.1	Myndigheterna separerade syskon och försvårade kontakten med föräldrar	303
8.4.2	Placeringar utfördes okänsligt och okunnigt	304
8.4.3	Placerad på olämpliga institutioner.....	305
8.5	Sammanfattande kommentar.....	306
9	Intervjupersonernas kommentarer.....	311
9.1	Hur blev det sen?	311
9.2	Känslomässiga konsekvenser av vanvården	313
9.3	Intervjupersonernas överlevnadsstrategier	315
9.4	Intervjupersonernas synpunkter på hur den sociala barnvården hade kunnat göra annorlunda.....	323
10	Källkritiken och minnet – en diskussion	331
10.1	Att fråga och lyssna.....	331
10.2	Muntlig historia.....	332

10.3	Källkritik.....	333
10.3.1	Hur kan frågan om pålitlighet besvaras?	333
10.3.2	Beskrivs det som faktiskt hänt?	335
10.3.3	Beroende och oberoende källor	335
10.3.4	Opartiska källor	336
10.4	Närhet, tid och plats - minnet.....	337
10.4.1	Minnet sviktar med tiden men vi minns det dramatiska	337
10.4.2	Barndomsminnen.....	338
10.4.3	Barndomsglömska	339
10.4.4	Traumatiska minnen.....	339
10.4.5	Underrapportering av misshandel och sexuella övergrepp.....	340
10.4.6	Sammanfattning – forskningen om minnet	342
11	Diskussion och förslag	343
11.1	Utredningens resultat	343
11.1.1	Försummelse och övergrepp.....	344
11.1.2	Liknande resultat i andra länder.....	345
11.1.3	Den sociala barnvården har inte följt lagar och rekommendationer	346
11.1.4	Ett tungt ansvar	348
11.1.5	Vem bär ansvaret?	349
11.2	Offren kräver gottgörelse.....	350
11.2.1	Steg i riktning mot en gottgörelse.....	351
11.3	Hur kan man undvika liknande förhållanden i framtiden?.....	353
11.3.1	Det är den lokala praktiken som behöver förbättras	356
11.3.2	Följ lagarna och inför sanktioner.....	357
11.4	Slutord	358
	Referenser	361

Bilagor

Bilaga 1 Kommittédirektiv 2006:75	371
Bilaga 2 Tilläggsdirektiv 2007:167	377
Bilaga 3 Intervjuguide.....	379

Sammanfattning

I november 2005 sändes TV-dokumentären ”Stulen Barndom” där sex medelålders män berättade om sin tid på ett av Sveriges alla barnhem. De berättade bland annat om systematiska kränkningar, våld och sexuella övergrepp. Detta var upptakten till en process som 2006 resulterade i att utredningen om vanvård tillsattes. Utredningen fick i uppdrag att intervjua personer som ansåg sig blivit vanvårdade under sin tid i den sociala barnvården. Sammanlagt kom 1 030 personer att anmäla sig till intervju innan slutdatumet den 1 mars 2009. Det innebär att de sista intervjuerna bokades in till slutet av februari 2011. Av direktiven framgår att utredningen även ska skriva en rapport och föreslå hur liknande förhållanden kan undvikas i framtiden.

Bristfällig tillsyn och uppföljning

Över 500 intervjuer har genomförts i december 2009 och nästan lika många väntar på att bli intervjuade. Resultaten av de första 404 intervjuerna presenteras i denna delrapport. Sammanfattningsvis kan utredningen konstatera att den sociala barnvården under den tid som utredningen omfattar har brustit i sitt tillsyns- och uppföljningsansvar.

Utredningen har träffat människor som berättat om försumelse och övergrepp under sina placeringar i fosterhem eller institution. Det har exempelvis handlat om barn som ständigt varit hungriga, fått utstå kränkningar från fosterföräldrar eller personal på institution, blivit utsatta för såväl psykisk som fysisk miss-handel, som inte fått en ordentlig skolgång på grund av hårt arbete eller berövats kontakten med sin biologiska familj.

Det bör tilläggas att utredningen inte är representativ för hur samhällsvårdade barn i allmänhet haft det under sin placering.

Delrapportens struktur och innehåll

Betänkandet inleds i kapitel 1 med en beskrivning av utredningens uppdrag och innehåll. Kapitel 2 och 4 utgör ett kunskapsunderlag. I kapitel 3 följer en genomgång av hur andra länder har hanterat frågan om övergrepp och försummelse i den sociala barnvården. Utredningens metod och källor presenteras i kapitel 5 och 6.

Resultaten från intervjuerna redovisas i kapitel 7. Intervjupersonernas berättelser kompletteras sedan med ett kapitel om lagregler kring tillsyn och vad intervjupersonerna själva minns av den. Tillsammans med utredningens granskning av barnvårds- och socialakter redovisas tillsynen i kapitel 8. I kapitel 9 återges intervjupersonernas kommentarer om hur det har gått för dem, hur de överlevde vanvården och hur samhället kunde ha gjort annorlunda.

Rapporten avslutas med två kapitel. I det tionde kapitlet för vi en källkritisk diskussion om minnet. Utredarens förslag och reflektioner återfinns i kapitel 11.

Utredningens ramar

Utredningen ska enligt direktivet granska allvarliga övergrepp och vanvård vid institutioner och familjehem inom den sociala barnvården. Utredaren ska bjuda in till intervjuer och i samband med dem, erbjuda psykologiskt stöd samt hjälp med att beställa arkivmaterial. Inbjudan till intervju omfattar även personal vid institutioner och fosterhem som har erfarenhet av vanvård. Bakåt i tiden omfattar utredningen alla nu levande och framåt begränsas den av preskriptionstiderna för eventuella brott som begåtts. De är olika beroende på vilket brott det gäller.

Rapporten ska även beskriva om ”vanvården och övergreppen skiljt sig åt för flickor och pojkar beroende på bl.a. ålder, etniskt ursprung eller funktionshinder”.¹ I direktiven framhålls också upprättelseperspektivet. ”Syftet med uppdraget är en rapport som dels skall ge upprättelse åt de drabbade, dels ge lärdom för framtiden.”² Utredningens uppgifter om enskilda personliga förhållanden omfattas av sekretess enligt Sekretessförordningens 3 §.

¹ Dir. 2006:75, s. 5.

² Dir. 2006:75, s. 5.

Deltagandet vid intervju måste vara helt frivilligt från den intervjuades sida och ingen uppsökande verksamhet av berörda personer får ske inom utredningens verksamhet.

I uppdraget ingår inte att överväga eventuella ansvarsfrågor i det enskilda fallet eller ekonomisk kompensation till drabbade.

Mer om utredningens uppdrag, sammansättning, avgränsningar och informationsinsatser finns att läsa om i kapitel 1, Utredningens bakgrund, uppdrag, organisation och avgränsningar.

Barnavårdsagar om tillsyn och ansvar

För att placera utredningens resultat i ett större sammanhang har vi ansett det viktigt att redogöra för de lagar och regler som gällde under respektive tidsperiod. Den vanvård som intervjupersonerna berättat om har skett under större delen av 1900-talet. Utredningen har dock bedömt att skillnader i lagar och värderingar om barnuppfostran i förhållande till respektive tidsperiod saknar relevans för uppgiften att dokumentera och registrera vanvård, men det är angeläget att redovisa vilka regler som gällt i fråga om ansvar och tillsyn för fosterbarn och barn på institution.

Under den period utredningen kartlägger gällde 1924 års Lag om samhällets barnavård, 1960 års Barnavårdslag samt 1980 års Socialtjänstlag (SoL) samt Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU).

Ansvarsfördelningen mellan placerande kommun och vistelsekommun

Eftersom barn ofta har placerats utanför sin hemkommun har det framstått som angeläget att utreda vilken kommun som har haft ansvar för den fortlöpande tillsynen.³

Flera barnavårdsnämnder/socialnämnder har kunnat vara inblandade i ett barns placering, dels den placerande kommunen som omhändertog barnet, dels vistelsekommunen där barnet bodde under sin placering.

Utredningen har granskat både lagtexter och handböcker för att klargöra den placerande kommunens och vistelsekommunens ansvar.

³ Utredningen tillämpar här ett vidare begrepp av tillsyn som inbegriper dels Länsstyrelsens individ och verksamhetstillsynsansvar, Socialstyrelsens tillsynsansvar samt den placerande kommunens socialtjänst/social barnavårdsansvar att följa upp och utvärdera placeringen av det enskilda barnet.

Sammanfattningsvis kan sägas att vistelsekommunernas barnavårdsnämnder har haft ett övergripande ansvar för tillsynen av placerade barn fram till 1980 års socialtjänstlag. Då överfördes ansvaret på den placerande kommunens socialnämnd. Men vistelsekommunen fortsatte att ha ett visst ansvar för att det anlitate fosterhemmet var lämpligt. Stockholm, och till en början även Malmö, hade från 1940 egna inspektörer som utförde tillsyn över barn som var placerade i andra kommuner. Stockholm har alltså själv alltid ansvarat för tillsynen över de barn som kommunen har placerat.

Åldersgränser för placerade barn

Åldersgränserna har sett olika ut beroende på skälet till och typen av placering. I takt med att nya lagregler har ersatt de gamla har åldersgränserna för omhändertagna barn förskjutits.

Barnavårdslagen från 1924 gällde barn under 16 år såvida de inte hade omhändertagits för vanart⁴. Då kunde de stå under barnavårdsnämndens kontroll tills de fyllt 18 år.

I och med 1960 års barnavårdslag kunde fosterbarn stå under barnavårdsnämndens tillsyn tills de var 19 år. Barnavårdsanstalterna var till för barn under 18 år. På ungdomsvårdsskolor kunde ungdomar hållas kvar tills de uppnått 21 års ålder.

Sedan SoL och LVU trädde i kraft 1982 måste vården upphöra vid 18 års ålder för barn och ungdom som vårdas för brister i hemmiljön. Barn och ungdomar som vårdas på grund av eget beteende kan vårdas längre. Sedan 1985 gäller att vård med stöd av LVU kan pågå tills att den unge fyller 21 år.

Tillstånd att vårda andras barn

Reglerna för att få tillstånd att vårda andras barn har också förändrats över tid.

När det gäller fosterbarnsvården har inget förhandstillstånd, så kallad koncession, krävts i Sverige förrän 1945. Fosterhem som tog emot barn som var under ett år skulle då godkännas av barnavårdsnämnden innan ett barn placerades där. Koncessionstvång för alla barn oavsett ålder infördes först 1960. Istället för koncession har fosterföräldrar haft anmälningsplikt, det vill säga att de har varit

⁴ Äldre uttryck som ungefär motsvarar de som i dag omhändertas på grund av sitt beteende.

tvungna att anmäla att de har tagit emot fosterbarn till barnavårdsnämnden i den kommun där de var bosatta.

Koncessionstvång för barnavårdsanstalter infördes 1931. Tillstånd att inrätta barnavårdsanstalter, senare hem för vård och boende, har under olika tidpunkter utfärdats av länsstyrelser och Socialstyrelsen. Länsstyrelserna har haft detta ansvar under 1924 års barnavårdslag och 1980 års Socialtjänstlag. En ändring av 1924 års lag som gjordes 1945 kom dock att föra över ansvaret på Socialstyrelsen. Denna ordning gällde till 1982, då socialtjänstlagen trädde i kraft.

I kapitel 2, Lagregler om den sociala barnavården, ges en översiktlig beskrivning av barnavårdslagstiftningens förändringar och reglerna om vård i fosterhem och institution.

Internationella utblickar

Fler länder än Sverige har tillsatt utredningar om vanvård i den sociala barnavården.

I syfte att ge ett perspektiv på den svenska granskningen har utredningen redogjort för hur tre nordiska länder Norge, Island och Danmark hanterat frågan om övergrepp och försummelse i den sociala barnavården. De norska erfarenheterna har fått störst utrymme eftersom det i Norge gjorts flera utredningar och att erfarenheterna från den första utredningen i Bergen påverkade både direktiven till och utformningen av denna utredning.

Dessutom beskrivs utredningar i Irland, Wales, Australien och Kanada. De refererade australiensiska och kanadensiska utredningarna har främst haft fokus på ursprungsbefolkningens barn. Ytterligare en utredning har skett i Australien med liknande arbetsätt. Den nämns endast kortfattat i avsnittet om internationella utblickar.

Några utredningar hade som uppgift att granska ett antal i förväg namngivna institutioner, andra att ta emot alla som ville berätta om sina upplevelser. En del utredningar ville ta del av både positiva och negativa erfarenheter. Andra har likt den svenska utredningen koncentrerat sig på övergrepp och försummelse.

Likheter mellan utredningarna

Det finns flera likheter mellan de utredningar om brister i omsorgen och övergrepp som hittills har gjorts. Utredningarna har startat som en följd av att offren för vanvård själva har börjat berätta om vanvården, ofta i olika medier. Därpå har regeringarna i respektive land tillsatt en utredning, med i stort sett samma uppdrag; att undersöka om det under en given tidsperiod har förekommit övergrepp och försummelse inom den kommunala och/eller statliga barnvården.

En annan gemensam erfarenhet i de olika länderna är en stark önskan från de intervjuade om att någon officiellt ska ta ansvar för vanvården. De som intervjuats har krävt en offentlig ursäkt. I flera fall har det skett genom att premiärministern eller motsvarande vid en ceremoni bett de drabbade om ursäkt. I några länder kom ursäkten i ett tidigt skede i utredningsarbetet.

Samtliga utredningar har huvudsakligen hämtat sin information från intervjuer med de drabbade.

Norge

I Norge var det kommunerna som först började granska sina barnhem. Bergen var den första kommunen som 2001 begärde att en oberoende granskningskommitté skulle tillsättas. Därefter har drygt hundra kommuner fattat beslut om att utforma en ”upp-rättelseordning” med regler om ersättning för dem som drabbats av missförhållanden på de olika barn- och ungdomsinstitutionerna.

År 2003 tillsatte den norska regeringen en nationell utredning. Granskningen gällde placeringar på institutioner under perioden 1945–1980. Utredningen slog fast att det hade förekommit bristfälligt omsorg och övergrepp av delvis allvarlig karaktär. Det gällde i barnhem, skolhem och specialskolor, under hela den granskade perioden.

Irland

I slutet av 1990-talet sändes det i den irländska televisionen en dokumentär som heter ”*States of Fear*” och som beskrev vanvård av barn på barnhem (s.k. industrial schools) som i huvudsak drevs av katolska kyrkan. Dokumentären fick stort utrymme i media.

Den 11 maj 1999 bad den irländske premiärministern offentligt om ursäkt för vad de drabbade varit utsatta för.

Som en följd av ursakten tillsattes en kommission, *The Commission to Inquire into Child Abuse* (CICA), med uppdrag att ta emot redogörelser från dem som ansåg sig ha vanvårdats inom barnvården.

Efter nio års arbete presenterades kommissionens rapport i maj 2009. De inledande raderna i konklusionerna kan ses som en rubrik för deras slutsatser. ”Physical and emotional abuse and neglect were features of the institutions.” (Fysiska och psykiska övergrepp och försummelse var kännetecknande för institutionerna).

År 2002 bildades *Residential Institutions Redress Board* (RB) med uppdrag att handlägga ekonomiska ersättningar till de drabbade. I december 2005 stängdes möjligheten att ansöka om ersättning. Då hade RB fått in 14 584 ansökningar.

Australien

Australien tillsatte 1995 en kommission med uppdrag att utreda övergrepp mot och tvångsomhändertagande av barn till den australienska befolkningen. Kommissionen tog emot vittnesmål från 535 personer med aboriginiskt ursprung. Australiens premiärminister, Kevin Rudd, bad offentligt aboriginerna om ursäkt i februari 2008. Den australiensiska regeringen tog det fulla ansvaret för de övergrepp och missgärningar som beslutsfattare och myndighetspersoner på olika nivåer under en lång tid hade utsatt urinnevånarna för.

Den 16 november 2009 bad samme premiärminister om ursäkt för de oförrätter ”de glömda australierna” och de brittiska barn som skickats iväg till institutioner i Australien, fått utstå på barnhem och institutioner mellan 1930–1970.

Mer om dessa länders utredningar och ersättningssystem går att läsa i kapitel 3, Utredningar i omvärlden. I kapitlet ingår även sammanfattningar av utredningarna i Danmark, Wales, Kanada och på Island.

Aga och andra bestraffningsformer ur ett historiskt perspektiv

För att komplettera avsnittet om utvecklingen av barnvårdslagarna ges också en historisk bakgrund till när olika former av bestraffningar och övergrepp har passerat gränsen för acceptabla hand-

lingar samt när bestraffningar och övergrepp har förbjudits i lagtext och föreskrifter.

Agaförbud i den sociala barnvården sedan 1942

En genomgång av lagstiftningen visar att all kroppsaga som intervju personer vittnat om på skyddshem/ungdomsvårdsskolor saknade stöd i lagstiftningen efter 1946.

De som agades på barnvårdsanstalter efter 1948 utsattes för behandling som socialstyrelsen uttryckligen hade förbjudit.

All aga på ungdomsvårdsskolor och andra barnvårdsanstalter var förbjudna handlingar efter 1960.

Intervju personer som har berättat att de agades av barnvårdsnämnden efter 1942 utsattes för behandling som saknade stöd i lagstiftningen. Detsamma gäller barn som fick utstå aga i fosterhem efter 1966.

Barn som fick lättare handgripliga tillrättavisningar i fosterhem efter 1979 utsattes för brottsliga handlingar.

Lagar och föreskrifter som gällt skyddshemmen och ungdomsvårdsskolorna visar att bestraffningar visserligen har varit tillåtna men det har alltid uttryckligen stadgats att dessa inte får medföra men för ungdomarnas hälsa.

Nedskärningar eller indragning av måltider har aldrig varit ett tillåtet uppfostringsmedel.

Isolering har varit sanktionerat i stadgor och lagar, men strikt reglerat. Sex dygn har varit den längst tillåtna isoleringen men denna tidsrymd har begränsats i senare lagtext. Från 1946 fick ungdomar under 18 år hållas isolerade max tre dygn. Sedan revideringen av LVU 1990 gäller att ungdomar inte får hållas isolerade längre än 24 timmar.

När det gäller barn som var placerade på barnhem förbjöd Socialstyrelsen olika bestraffnings- och tillrättavisningsmetoder 1948. Då blev det uttryckligen förbjudet att aga barn på barnhem.

På barnhemmen var det heller inte tillåtet att isolera, kall- eller tvångsduscha barnen, dra in måltider eller använda tvångsmatning efter 1948. Sådan behandling var oacceptabel även om den inte var brottslig i straffrättslig mening. Isolering på barnhem har varit reglerad i lagstiftningen sedan 1960. Barn över 15 år som varit isolerade i längre än tre dygn på barnhem har utsatts för oacceptabla handlingar.

De flesta sexuella övergrepp mot barn har under utredningens undersökningsperiod varit brottsliga handlingar. Med tiden har fler handlingar kommit att betraktas som straffvärda. En sådan är produktion och spridning av barnpornografiskt material som klassades som brott 1980. 1999 kriminaliserades även innehav av sådant material.

I kapitel 4, Vanvård ur ett historiskt perspektiv, presenteras den lagstiftning och de föreskrifter som har reglerat misshandel, sexuella övergrepp och olika bestraffningar av omhändertagna barn under 1900-talet.

Val av metod och källor

Det är huvudsakligen via intervjuer som uppgifter om vanvård samlats in. För att ringa in relevanta frågeområden har en intervjuguide utarbetats. Merparten av intervjuerna har genomförts i utredningens lokaler i Stockholm. Ungefär en tredjedel av intervjuerna har skett på hotell i Göteborg eller i Malmö. I de fall intervjupersonerna har varit funktionshindrade eller av andra skäl inte kunnat lämna hemmet har intervjuerna genomförts i deras bostad. Telefonintervjuer har undvikits.

Utredningen har erbjudit intervjupersonerna att eftersöka arkivhandlingar i den mån de inte själva redan gjort det vid tiden för intervjun. De tillfrågas även om de ger tillstånd för utredningen att ta del av aktmaterialet. I denna delrapport har arkivmaterial från 29 personer använts för att i ett slumpmässigt urval sammanställa uppgifter om tillsyn.

Utredningens definition av vanvård

Sedan början på 1960-talet har flera försök gjorts nationellt och internationellt att vetenskapligt definiera *vanvård*, *övergrepp* och *försumelse* av barn. Inledningsvis hade definitionerna en huvudsaklig inriktning på fysisk vanvård. Så småningom har vanvårdsbegreppet vidgats till att också numera omfatta barnets emotionella behov.

Den definition av vanvård som utredningen gör utgår från FN:s konvention om barnets rättigheter. Det bemötande av ett enskilt barn som i något avseende avviker från de rättigheter som stadgas i konventionen definieras som vanvård av utredningen. Barnets rättigheter har operationaliserats och kategoriserats för varje inter-

vjuperson. Den struktur som utredningen använder sorterar vanvård i två grupper, *försummelse och övergrepp*.

Försummelse delas in i; otillräcklig omvårdnad i fosterhem/institution, otillräcklig tillsyn av fosterföräldrar eller institutionspersonal samt bristfällig skolgång.

Övergrepp delas in i; fysiskt/emotionella övergrepp och sexuella övergrepp.

Utredningen har inte funnit det meningsfullt att fullt ut skilja på fysiska övergrepp och emotionella övergrepp trots att flera försök har gjorts i den riktningen. Tanken är att alla övergrepp innehåller komponenter av emotionella kränkningar.

De fysiska/emotionella övergreppen är indelade i; fysiskt våld med tillhygge, övrigt fysiskt våld, skadligt tvång, regler och straff, hot och hotfulla situationer, integritetskränkning, särbehandling och orättvisor.

De sexuella övergreppen är indelade i hands on övergrepp som innebär beröring/ penetrering av offret och hands off övergrepp, där offret inte är utsatt för fysisk beröring.

En utförligare redovisning av vanvårdsbegreppet och definitioner av de åtta överkategorier som utredningen använder sig av i resultatsammanställningen, finns att läsa om i kapitel 5, Vad är vanvård? I kapitel 6, Källor – intervjuer och arkivhandlingar, beskrivs intervjuerna och utredningens arbetsätt mer ingående.

Intervjugruppens sammansättning

Totalt ingår 404 personers berättelser om vanvård och övergrepp i denna rapport. 225 personer är kvinnor. 179 personer är män. Bland de 404 personerna ingår en som har bytt kön i vuxen ålder. 71 personer har uppgivit att de tillhör en svensk minoritet eller har utländsk bakgrund. 5 personer har uppgivit funktionshinder under barndomen.

Utredningen har intervjuat personer i spridda åldrar. I praktiken har utredningen intervjuat personer som varit placerade från 1920-tal till sent 1990-tal. Den äldsta var 86 år vid intervjutillfället. Den yngsta var 21 år. Den största gruppen är född under 1950-talet, följd av 1940-talet. Antalet födda under 1960-talet minskar till knappt hälften jämfört med 1940-talet. I ändarna av ålderskurvan är det få personer som intervjuats. De flesta intervjuade har haft flera placeringar under sin barndom. Sammanlagt har de 404 intervjupersonerna uppgivit 1 403 placeringar. Genomsnittet, räknat som medianen, är

4 placeringar. Intervjupersonerna uppger inte att de blivit utsatta för vanvård på alla placeringar, men många blev utsatta under flera placeringar.

Försummelse och integritetskränkning är vanligt

En stor majoritet av de intervjuade (87 procent) har berättat att de varit utsatta för försummelse. De vanligaste övergreppen handlar om integritetskränkning och övrigt fysiskt våld. Alla övergripande vanvårdskategorier utom fysiskt våld med tillhygge och hot har drabbat mer än hälften av alla intervjupersoner.

Personer med annan etnisk bakgrund är något överrepresenterade när det gäller integritetskränkning under kategorin kränkande tilltal.

Sexuella övergrepp är den enda vanvårdskategori där kvinnor i avsevärt större utsträckning än män har varit drabbade.

Yngre personer har i något högre utsträckning än äldre rapporterat om hot och hotfulla situationer.

Uttekade förövare

De förövare som utpekats i intervjupersonernas berättelser har främst varit fosterföräldrar och institutionspersonal. Det är i sig inget överraskande resultat då placeringarna oftare skett i fosterhem än institution.

Anmärkningsvärt är att representanter för social barnavård flera gånger återkommer som förövare när det gäller försummelse.

I några fall av hot har föreståndare eller chefer pekats ut som förövare.

Den vanvård där fostermodern i första hand har rapporterats vara förövare är fysiskt och/eller psykiskt skadligt tvång/regler/straff.

Fosterfadern som förövare utmärker sig när det gäller våld med tillhygge.

Sexuella övergrepp är den vanvård där det i störst omfattning förekommer olika kategorier av förövare; fosterföräldrar, institutionspersonal, fostersyskon, andra placerade barn, släktingar och bekanta till fosterfamiljerna.

Vanvård i fosterhem respektive institution

Av de 404 intervjupersonerna har 85 procent berättat om övergrepp och försummelse i fosterhem. 62 procent har berättat om övergrepp och försummelse i institution och 12 procent i andra placeringar.

Den typ av vanvård som endast förekommit i fosterhem är bisarr vanvård, en form av fysiskt och/eller psykiskt skadliga tvång, regler och straff med absurda inslag. Den vanvård som främst rapporterats från fosterhem är utnyttjad i arbete, integritetskränkning och sexuella övergrepp.

Ingen typ av vanvård utmärker sig särskilt för institutionerna. I ett första intryck verkar det som att vanvård främst skulle ha förekommit i fosterhem. Resultatet kan bero på vilka personer utredningen har nått. Forskning har visat att barn- och ungdomar som placerats på institutioner som skulle korrigera deras beteende, t.ex. ungdomsvårdsskolor, uppvisar en högre överdödlighet och social utslagning än andra placerade barn. Resultatet kan således till viss del bero på vilka personer som har haft möjlighet att delta i utredningens intervjuer.

Berättelser från samma placeringar

Det är 13 fosterhem som förekommer i fler än en intervjupersons berättelse. I tio av dessa 13 fosterhem rör det sig om syskon som varit placerade tillsammans. 72 institutioner förekommer i fler än en intervjupersons berättelse.

Sammanfattande översikt av resultaten

Här följer nu en kortfattad genomgång av resultaten för de åtta huvudrubriker av vanvård som utredningen använder sig av:

1. Försummelse
2. Fysiskt våld med tillhygge
3. Övrigt fysiskt våld
4. Hot och hotfull situation
5. Utnyttjad i arbete

6. Integritetskränkning, särbehandling och orättvisor
7. Sexuella övergrepp
8. Fysiskt och/eller psykiskt skadligt tvång/regler/straff

Den kompletta sammanställningen av de 404 intervjuerna finns i kapitel 7, Försummelse och övergrepp – resultat. Ett fullständigt tabellmaterial finns tillgängligt i pdf-format på utredningens hemsida för den som är intresserad.

Försummelse

Knappt 90 procent av de intervjuade har berättat att de varit utsatta för någon form av försummelse. Detta behöver inte innebära att tio procent inte varit utsatta för försummelse, bara att det inte särskilt framhållits vid intervjutillfället. Försummelsekategorin är den allra mest frekvent förekommande i utredningsmaterialet.

Försummelse delas in i tre grupper av vanvårdskategorier:

1. Otillräcklig omvårdnad i fosterhem/institution, exempelvis försummad sjukvård/tandvård, illa klädd, undermålig hygien, omkostnadsbedrägeri, undermåliga bostadsförhållanden, bristfällig kosthållning.
2. Otillräcklig tillsyn av fosterföräldrar eller institutionspersonal, exempelvis vistats i farliga miljöer, lämnad utan tillsyn, missbruk av droger och alkohol.
3. Otillräcklig skolgång, exempelvis hindrats i skolarbete, förvägrats obligatorisk skola.

Försummelse har i högre utsträckning rapporterats från fosterhem än från institutioner. Utpekade förövare har mestadels utgjorts av fosterföräldrar och institutionspersonal. Anmärkningsvärt är att även myndighetsrepresentanter i den sociala barnvården också beskrivits som förövare. Försummelsekategorin fördelar sig jämt över tid. Det föreligger ingen över- eller underrepresentation med avseende på kön, etnicitet eller funktionshinder.

Fysiskt våld med tillhygge

Denna typ av vanvård har rapporterats från såväl fosterhem som institutioner, dock mer frekvent från fosterhem.

Nästan hälften av de intervjuade har uppgett att de blivit slagna med tillhygge. Det föreligger ingen avgörande skillnad mellan män och kvinnor i detta avseende. Detta gäller även för den grupp med utländsk bakgrund eller gruppen som tillhör en etnisk minoritet, exempelvis resandefolket. De har inte varit mer drabbade än resten av intervjupersonerna.

Intervjupersonerna ger sammantaget exempel på hundratalet olika tillhyggen som använts i samband med fysiskt våld. De vanligast förekommande är ris, livrem, mattpiska, käpp, sopkvast, vedträ och piska.

Utpekade förövare har främst varit fosterföräldrar, institutionspersonal, fostersyskon och skolpersonal. Fysiskt våld med tillhygge förekommer i högre utsträckning före 1960 än efter.

Fysiskt våld med tillhygge kan delas in i tre övergripande kategorier: Våld i uppfostrande syfte, våld i affekt och sadistiskt våld.

Övrigt fysiskt våld

Drygt tre fjärdedelar av intervjupersonerna uppger att de varit utsatta för övrigt fysiskt våld.

Det föreligger ingen över- eller underrepresentation med avseende på kön eller etnicitet.

Övrigt fysiskt våld rapporteras från samtliga decennier som kartläggningen omfattar med viss stigande tendens för intervjupersoner födda under 1970-talet.

Den mest förekommande formen av övrigt fysiskt våld utgörs av slag med öppen hand i ansiktet, s.k. örfil, lyft eller dragen, slagen med knuten hand, knuffad kastad, sparkad/trampad och nypt.

Övrigt fysiskt våld har rapporterats från såväl fosterhem som institution, med någon övervikt för fosterhem. Fosterföräldrar och institutionspersonal har pekats ut som förövare i de allra flesta fall.

I några fall har intervjupersonerna berättat om övrigt fysiskt våld som varit förenat med livsfara, exempelvis sparkar mot huvudet och kvävningförsök.

Hot och hotfulla situationer

Cirka 40 procent av de intervjuade har berättat att de varit utsatta för hot och hotfulla situationer.

Utredningen skiljer på nio olika typer av hot:

1. Hotad till livet
2. Utsatt för fysiska hot
3. Bevittnat fysiska hot emot andra
4. Bevittnat våld emot andra
5. Utsatt för hot om kastrering/sterilisering.
6. Utsatt för hot om att bli ivägskickad
7. Ignorerad rädsla
8. Utsatt för religiösa hot
9. Hot i samband med tillsynsbesök

Hot i samband med tillsynsbesök har mestadels varit förknippade med att tvingas förneka övergrepp och misshandel.

Trettio personer beskriver att de varit hotade till livet. Vid sådana tillfällen har det även förekommit skjutvapen, kniv, yxa, etc.

Hot och hotfulla situationer har i störst utsträckning förekommit i fosterhem. Ingen över eller underrepresentation föreligger med avseende på funktionshinder eller etnicitet. Nära dubbelt så många kvinnor som män har uppgett att de bevittnat fysiskt våld mot andra eller utsatts för hot om att bli ivägskickad. Fler män än kvinnor har rapporterat om hot om sterilisering eller kastrering.

Yngre personer rapporterar om hot och hotfulla situationer i något högre utsträckning än de äldre.

Utnyttjad i arbete

Drygt hälften av de intervjuade har berättat att de varit utnyttjade i hårt arbete, antingen i jordbruk/skogsbruk, hushållsarbete eller i annan näringsverksamhet. För många var arbetet tungt och förenat med risker. För barnen innebar det ofta att utbildning och hälsa äventyrades och eftersattes. Antalet utnyttjade i arbete har minskat

efter 1970. Det förekom även att fosterbarn lånades ut eller hyrdes ut till andra för att arbeta utan ersättning.

Utnyttjad i arbete förekom huvudsakligen i fosterhem. Såväl fosterfäder som fostermödrar pekades ut som förövare. Flickor utnyttjades oftare än pojkar i hushållsarbete och pojkar i större utsträckning än flickor i jordbruk/skogsbruk. Många kvinnor rapporterar dock om att de som unga flickor utnyttjades i hårt jordbruksarbete.

Integritetskränkning, särbehandling och orättvisor

Rapporter om vanvård i detta avseende förekommer i nästan samtliga intervjuer (86 procent). Vanvården i detta avsnitt redovisas under 11 rubriker.

1. Negativ särbehandling
2. Berövad/begränsad kontakt med närstående
3. Kränkande tilltal
4. Berövad kulturell/politisk/religiös identitet
5. Kroppsligt integritetskränkt
6. Förnedrad och orättvist behandlad
7. Socialt isolerad/begränsad rörelsefrihet
8. Kontroll av kommunikation/dagbok/telefon/post
9. Berövad ägodel eller djur
10. Felaktigt diagnostiserad
11. Tvångsabort/steriliserad

Huvuddelen av vanvård i detta avseende rapporteras från fosterhem. Det förekommer i siffermaterialet inga avgörande skillnader mellan män och kvinnor förutom att kvinnor i högre utsträckning än män varit utsatta för kränkande tilltal.

Personer med utländsk bakgrund eller som tillhör en etnisk minoritet, som till exempel resandegruppen, är inte över- eller underrepresenterade i förhållande till hela gruppen, utom när det gäller att vara utsatt för kränkande tilltal.

De som utpekats som förövare när det gäller denna kategori av vanvård har i huvudsak varit fosterföräldrar.

Sexuella övergrepp

Drygt hälften av alla intervjupersoner har berättat om sexuella övergrepp. En större andel av kvinnorna (61 procent) än männen (42 procent) berättar att de har utsatts för sexuella övergrepp.

Utpekade förövare av de sexuella övergreppen har främst varit fosterfäder, fostermödrar, institutionspersonal, fostersyskon, andra placerade barn, släktingar och bekanta till fosterfamiljerna.

Mer än dubbelt så många intervjupersoner har rapporterat om övergrepp i fosterhem, jämfört med uppgifterna om sexuella övergrepp på institutioner.

Förekomst av sexuella övergrepp har inte förändrats över tid, enligt intervjupersonernas uppgifter.

Flera olika typer av sexuella övergrepp har beskrivits; övergrepp med eller utan våldsinslag, övergrepp med eller utan fysisk beröring, övergrepp med eller utan någon form av ersättning, sexuella övergrepp i kombination med olika former av hot.

I de allra flesta fall berättar intervjupersonerna att de som barn inte berättade om övergreppen för någon. Anledningen till detta handlade ofta om att de skämdes och anklagade sig själva eller var hotade eller kände sig rädda för vad som skulle hända om de berättade. Flera försökte berätta men blev inte trodda.

Fysiskt och/eller psykiskt skadliga tvång/regler/straff

Cirka tre fjärdedelar av intervjupersonerna uppger att de varit utsatta för *skadligt tvång/regler straff*. Ingen över- eller underrepresentation föreligger med avseende på kön, etnicitet eller funktionshinder.

Rapporteringen av denna typ av vanvård är relativt konstant över de åtta decennier som utredningen omfattar.

De vanligast förekommande kategorierna av *skadligt tvång/regler/straff* har i intervjupersonernas berättelser varit: nekad mat och dryck, berövats ägodelar, straffarbete, kollektiva bestraffningar, tvingad att äta/annat än mat, inlåst/utelåst.

Särskild uppmärksamhet har ägnats åt olika bestraffningar för sängvätning.

Skadligt tvång/regler/straff har förekommit i såväl fosterhem som på institutioner.

I vissa fall har det tvång intervjupersonerna varit utsatta för beskrivits och uppfattats som så obegripliga och omotiverade att de

av utredningen definierats som *absurda*. När en uppsättning av regler, mer eller mindre absurda, ofta i kombination med kontroll av kroppsfunktioner samt med övergrepp och annan försummelse, beskrivs som "ständigt pågående" och totalt dominerade tillvaron för intervjupersonerna, har detta av utredningen definierats som *bisarr vanvård*. Sammanlagt har 14 intervjupersoner beskrivit att de varit utsatta för bisarr vanvård.

Bisarr vanvård har endast förekommit i fosterhem.

Tillsyn enligt lagar, intervjupersoners berättelser och aktmaterial

Hur och om tillsyn har genomförts och vilket ansvar den sociala barnvården hade enligt lagen, har varit angelägna frågor att belysa för utredningen.

I kapitel 8 har vi redovisat hur myndigheterna borde ha utfört och hur de utförde sitt ansvar gentemot intervjupersonerna när de var omhändertagna barn. Det har handlat både om hur tillsyn skulle gå till enligt lagar och handböcker, hur tillsynen praktiserades enligt uppgifter från de 404 intervjupersonerna och i 29 fall, av deras barnvårds och socialakter. Kapitlet beskriver också vad intervjupersonerna har berättat om hur myndigheterna i övrigt agerade.

Den sammantagna bilden är att den sociala barnvården har brutit i sitt tillsyns- och uppföljningsansvar.

Rekommendationer har inte följts

Under mycket lång tid har rekommendationen i bl.a. handböcker varit att minst två tillsynsbesök per år skulle göras i fosterhem. Det har inte följts. Det framgår både av intervjupersonernas egna uppgifter och de studerade arkivhandlingarna. Bland intervjupersonerna är det endast ett fåtal som berättat om regelbunden tillsyn.

En femtedel uppger att de inte fick eller minns några tillsynsbesök alls. Detta kan jämföras med de uppgifter som framkommit i den undersökning som utredningen gjort av 29 personers barnvårds- eller socialakter. I denna urvalsgrupp hade 13 av 29 personer inga anteckningar om tillsynsbesök i sina akter. Trots aktstudiens ringa storlek bekräftar den i stort sett intervjupersonernas erfarenheter av tillsyn.

Övrigt bristfälligt agerande från den sociala barnavården

Den sociala barnavården har även agerat bristfälligt på andra sätt.

Intervjupersonerna har framfört kritik mot att myndigheter separerade syskon och försvårade kontakten med biologiska föräldrar, att myndigheterna utförde placeringar på ett okänsligt och okunnigt sätt samt att myndigheterna placerade barn i olämpliga miljöer.

Även i de fall där barnen själva rapporterat om missförhållanden, kunde det hända att myndigheten inte vidtog några åtgärder. Det mesta av den vanvård som utredningen har kartlagt ägde rum innanför institutionernas och fosterhemmens väggar. Men det var den ansvariga myndigheten inom den sociala barnavården, vanligen barnavårdsnämnden, som skulle ha förhindrat att det fick fortgå.

Intervjupersonernas kommentarer om konsekvenser i vuxenlivet, överlevnadsstrategier i barndomen och vad som borde ha gjorts annorlunda

Under intervjun har utredarna ställt frågor till intervjupersonerna om hur det gått för dem senare i livet i fråga om exempelvis utbildning, relationer, arbete, sjukdom, erfarenheter av vård och behandling, medicinering, missbruk, och kriminalitet. En särskild fråga handlar om självmordstankar och självmordsförsök. I kapitel 9 redovisas översiktligt en sammanställning av intervjupersonernas egna kommentarer. Den får ses som en preliminär sammanställning. Utredningen hoppas kunna presentera en utförligare beskrivning när samtliga personer intervjuats.

Utbildning

Spridningen mellan utbildningsnivåerna bland de intervjuade är mycket stor. Det är 315 av de 404 intervjupersonerna som har fullgjort folkskola eller grundskola, ibland genom kompletterande studier på t.ex. Komvux. Men 29 personer fullgjorde aldrig den gamla folkskolan och 51 personer fullgjorde aldrig grundskolan. Det är 106 personer som genomgått en gymnasieutbildning och 61 personer (15 procent) har uppgett att de studerat på högskola eller universitet. För nio av intervjupersonerna saknas uppgifter om grundutbildning. En person har sagt sig vara analfabet.

Hälsa

Knappt hälften av intervjupersonerna uppger att de antingen är sjuk-skrivna eller förtidspensionerade. 169 personer uppger att de har arbetat fullständigt under sitt liv. Det är 99 personer (25 procent) som uppger sig lida av, eller har haft flera och återkommande, självmordstankar. 16 procent (64 personer) har vid ett eller flera tillfällen försökt ta livet av sig.

Kriminalitet och drogmissbruk

Bland intervjupersonerna har 13 procent erfarenhet av kriminalitet, 28 procent uppger att de har eller har haft alkohol- eller nar-kotikaproblem.

Känslomässiga konsekvenser av vanvården

Intervjupersonerna har delat med sig av de känslomässiga svårigheter de upplevt vanvården vara upphov till. En stor andel beskriver att de lever med starka känslor av ensamhet. De har haft svårt att knyta an till andra vilket försvårat möjligheterna till nära relationer. Många har aldrig berättat om sina upplevelser från barn-
domen för någon. Det är inte ovanligt att till och med den inter-
vjuades partner har hållits ovetande. Orsakerna har varit flera men
en återkommande faktor har varit skammen.

Flera av de intervjuade har berättat om känslor av skam och skuld som har följt dem genom livet. De anklagar sig själva för att inte ha lyckats frigöra sig från händelserna i barndomen och i vissa fall för att de som barn inte lyckades undgå den vanvård de blev utsatta för.

Flera talar om upplevelsen av att ha förlorat sin barndom. Utred-
ningen har mött redogörelser av den sorg och smärta det innebär att ha
vuxit upp utan att ha fått "vara barn".

Ett begrepp som man i liknande utredningar utomlands talar om är "loss of opportunities", eller förlorade möjligheter. De inter-
vjuade berättar i stor utsträckning om förlorade möjligheter på de
flesta av vuxenlivets arenor. Utredningen har också mött en mål-
medvetenhet hos de som intervjuats. Flera har trotsat många svårigheter
och nått den familje- och arbetsposition de har önskat.

Överlevnadsstrategier

Hur kunde intervjupersonerna som barn överleva den vanvård de var utsatta för? Denna frågeställning har påfallande många intervjupersoner haft tydliga svar på.

Många minns och kan beskriva hur de som barn på olika sätt försökte hantera en mer eller mindre outhärdlig vardag. Många har beskrivit att de hanterade sin situation genom att dagdrömma, skapa sig fantasivärldar och låtsaskamrater, ta dag för dag, ägna sig åt fritidsintressen eller leva på hoppet. Vissa har beskrivit att de själva förstod att det var något som var fel i det sätt på vilket de blev behandlade. De anklagade inte sig själva för det som hände, kände ingen skuld eller skam eftersom det inte var deras fel. Den insikten var betydelsefull och avgörande för hur de bemästrade sin tillvaro. För andra var det inte så.

Hur kunde det ha gjorts annorlunda?

Ett av utredningens uppdrag är att bidra med erfarenheter så att liknande förhållanden inom den sociala barnvården kan undvikas i framtiden. För flera intervjupersoner har det varit en av de starkaste anledningarna till att delta i utredningen; att förhindra att andra barn utsätts för vanvård, nu och i framtiden.

Många har berättat om sina erfarenheter och åsikter om hur den sociala barnvården/socialtjänsten hade kunnat göra annorlunda. Deras förslag har handlat om både vad den sociala barnvården hade behövt göra när de var placerade och hur socialtjänstens arbete kan förbättras idag.

Förslagen handlar exempelvis om fler oanmälda tillsynsbesök, att socialtjänstemannen ska skapa en förtroendefull relation till det placerade barnet som i högre utsträckning tar hänsyn till det placerade barnets rättigheter, önskningsar och behov. Dessutom framhålls hur viktigt det är med utbildning för personal och fosterföräldrar samt hjälp med att upprätthålla kontakt med den biologiska familjen. Det är flera intervjupersoner som menar att de själva skulle kunna göra nytta när det gäller placerade barn idag. De skulle kunna vara med och stötta barn och även socialtjänsten som placerar.

Den samlade beskrivningen av intervjupersonerna svårigheter och symtom, överlevnadsstrategier och förslag på hur samhället kunde ha

gjort annorlunda finns i kapitel 9, Intervjupersonernas kommentarer.

Vad kan människor minnas?

I kapitlet efter resultatsammanställningen förs ett källkritiskt resonemang kring intervjuerna om vad vi kan minnas och vad är det vi glömmer?

Den presenterade forskningen visar att vi i allmänhet har våra första minnen från ca tre och ett halvt års ålder. Det är troligt att människor glömmer neutrala händelser, som av olika anledningar inte kodats in från början eller förlorats längs vägen, för att de inte varit tillräckligt intressanta eller viktiga.

Det är lättare att minnas upprepade händelser och traumatiska upplevelser. Studier visar att människor som varit utsatta för miss-handel och övergrepp som barn, i de fall där övergreppen finns dokumenterade, *underrapporterar* när de som vuxna ska berätta om sin barndom.

Muntlig historia som metod

Eftersom vi samlat in berättelser från förfluten tid har vi använt oss av muntlig historia, arbetsmetoder som använts i historisk forskning. Inom muntlig historia är intervjun oftast den viktigaste källan då skriftligt material oftast saknas om från den grupp som ska undersökas. Försummelse och övergrepp har sällan dokumenterats i de sociala journalerna.

För fördjupning, se kapitel 10, Källkritiken och minnet – en diskussion.

Förslag och diskussion

I delrapportens sista kapitel diskuterar utredaren resultatet och ger ett antal förslag. Kortfattat innebär förslagen en gottgörelseprocess för de drabbade och att regeringen bör ta initiativ till att införa sanktioner mot den som äventyrar säkerheten för samhällsvårdade barn.

Utredaren avslutar med en kort rekommendation till kommuner och stat: följ lagarna, tillämpa den kunskap som finns på området och inför sanktioner mot dem som äventyrar barnens säkerhet.

Förslag:

Regeringen bör ta initiativ till en gottgörelse för de drabbade som innebär:

- att tillstå svenska kommuners och myndigheters bristfälliga förmåga att skydda de samhällsvårdade barnen från försummelser och övergrepp,
- att be de drabbade om ursäkt,
- att vidta alla nödvändiga åtgärder för att försummelser och övergrepp inom den sociala barnvården inte ska kunna ske i framtiden,
- att vidta åtgärder för upprättelse,
- att vidta åtgärder för rehabilitering av dem som drabbats.

Bristfälligt skydd från den sociala barnvården

De resultat som nu presenteras i den svenska granskningen av den sociala barnvården, har motsvarigheter i andra länder. Berättelserna från Australien, Irland, Kanada och Norge skulle kunna vara hämtade från vår utredning.

Försummelse och övergrepp i samhällets regi

Samhället, i meningen kommunernas barnvårdsnämnder eller motsvarande, tog hand om barnen för att de skulle skyddas. Det gjordes med stöd av de lagar som reglerade den sociala barnvården. Det har varit praktiken som brustit, inte lagar, förordningar eller handböcker.

Intervjupersonerna har för utredningen berättat att de utsattes för övergrepp och försummelser som ofta var långt värre än den vanvård som hade motiverat själva omhändertagandet.

Utpekade förövare i de enskilda fallen var ofta personer som fått ett förtroendefullt uppdrag; att ta hand om och skydda andras barn,

som fosterförälder eller anställd. Det innebär att *de här barnen fick utstå övergrepp och försummelse i samhällets regi*. Just detta är den stora etiskt/moraliska skillnaden jämfört med brott som begåtts mot barn av enskilda personer. Det är självklart ett misslyckande främst för den sociala barnvården; att intervjupersonerna som barn inte skyddades bättre, att säkerheten var så dålig. Det motiverar en gottgörelse från stat och kommun.

Vem bär ansvaret?

Staten har ansvarat för lagstiftning och tillsyn, samt drivit ungdomsvårdsskolor eller motsvarande. Landstingen har drivit olika institutioner inom den sociala barnvården. Kommunerna har haft huvudansvaret för att godkänna, anlita och följa vården i fosterhem, men har också drivit institutioner och köpt tjänster hos privata institutioner.

Sammanfattningsvis leder detta fram till att vårt samhälle på alla nivåer, lokalt, regionalt och nationellt har ansvaret för de försummelser och övergrepp som beskrivits i intervjuerna.

Gottgörelseprocess

Att de 404 intervjupersonerna inte fick det skydd från samhället som de hade rätt till som placerade i den sociala barnvården, motiverar en gottgörelse från stat och kommun. Det bör ske genom en process som innebär upprättelse för i första hand offren. Gottgörelseprocessen bör samordnas nationellt av regeringen för att bl.a. få en enhetlig och värdig form.

Hur kan man undvika liknande förhållanden i framtiden?

Utredaren har också haft uppdraget ”att dokumentera de erfarenheter som framkommer på ett sådant sätt att de kan bidra till att liknande förhållanden inom den sociala barnvården kan undvikas i framtiden”.

Utredaren kommenterar Barnskyddsutredningens förslag att socialnämnden vid varje omhändertagande ska utse en särskilt ansvarig socialsekreterare för varje barn, frikopplad från ansvaret för familjehemmet eller institutionen. Den socialsekreteraren ska ansvara för uppfölj-

ningen av barnets situation och vara skyldig att besöka barnet minst fyra gånger per år, samt att då föra enskilda samtal med barnet.

Även departementspromemorian om förändringar i Lex Sarah-bestämmelsen⁵, som bl.a. innebär en rapporteringsplikt om missförhållanden för alla anställda inom socialtjänsten, kommenteras av utredaren.

Både Barnskyddsutredningens och departementspromemorians förslag är steg i rätt riktning, om de leder till en bättre kommunal praktik.

Tidigare har utredningen visat att lagar, föreskrifter och råd på området under många decennier varit tillfyllest, men de har inte följts av den sociala barnvården. Den bristande efterlevnaden har inte heller lett till några sanktioner. Vad talar för att kommunerna nu, helt plötsligt, skulle prioritera säkerheten för de samhällsvårdade barnen.

Det bör införas sanktioner som gör det kännbart för tjänstemän och politiker att äventyra säkerheten för samhällsvårdade barn.

Slutord

Avslutningsvis riktar utredaren ett tack till alla intervjuade. Tack vare deras mod och beslutsamhet, att ibland för första gången under stor vånda, berätta sin historia har Sverige nu försetts med värdefulla dokument som kommer att bära vittnesbörd om utsatthet och överlevnad och hur illa det kan gå när samhället gör fel. Under tiden sedan utredningen inleddes och fram till den här delrapporten har fem av de intervjuade avlidit.

⁵ Ds 2009:33. *Förändringar i Lex Sarah-bestämmelsen m.m.*

1 Utredningens bakgrund, uppdrag, organisation och avgränsningar

1.1 Bakgrund

I november 2005 sändes TV-dokumentären ”Stulen Barndom”, där sex medelålders män berättade om sin tid på ett av Sveriges alla barnhem. De berättade bland annat om systematiska kränkningar, våld och sexuella övergrepp. Tidigare hade några organisationer och enskilda uppvaktat dåvarande folkhälso- och socialtjänstministern Morgan Johansson och framfört liknande erfarenheter.

Som en följd av diskussionen som uppstod fick Socialstyrelsen i december 2005 regeringens uppdrag att bland annat bedöma omfattningen av regelbundna eller systematiska kränkningar, övergrepp och vanvård vid institutioner inom den sociala barnvården under åren 1950–1980. I slutet av mars 2006 lämnade Socialstyrelsen sin rapport. Den beskrev att det hade förekommit kränkningar, övergrepp och vanvård på institutioner i Sverige, men det gick inte att bedöma omfattningen av dessa.¹

Även i Norge hade förhållandena på olika barnhem och institutioner undersökts. De norska studierna hade inte heller kunnat beskriva omfattningen av missförhållanden med stöd av tillgänglig dokumentation och forskning. Däremot visade de norska erfarenheterna att det genom att intervjua före detta barnhemsbarn gick att sammanställa och systematisera missförhållandena och koppla dem till namngivna institutioner.

Socialstyrelsen föreslog i sin rapport att regeringen skulle tillsätta en oberoende kommitté eller myndighet för att granska över-

¹ *Förekom övergrepp och kränkningar vid institutioner inom den sociala barnvården 1950–1980?* Socialstyrelsen, 2006.

grepp och vanvård i *institutioner och familjehem* inom den sociala barnvården.

Regeringen beslutade den 21 juni 2006 att utredningen om vanvård i den sociala barnvården skulle tillsättas.

1.2 Uppdraget

Utredningens direktiv finns som bilaga 1. Sammanfattningsvis innebär uppdraget att utredningen ska granska allvarliga övergrepp och vanvård vid institutioner och familjehem inom den sociala barnvården.

Den sociala barnvården avgränsas i direktiven genom hänvisning till de lagar som gällde vid olika tidpunkter; barnvårdslagen (1924:361, 1960:97), socialtjänstlagen (1980:620, 2001:453) eller lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga. Utredningen har därutöver haft kontakt med några få personer som placerades innan 1924 års barnvårdslag trädde i kraft.

Utredaren ska bjuda in till intervjuer som kan kompletteras med studier av arkivmaterial. I anslutning till intervjuerna ska det erbjudas psykologiskt stöd. Det ska finnas beredskap för att ta emot samtal från drabbade per telefon. Personal vid institutioner och fosterhem som har erfarenhet av vanvård ska också bjudas in.

Utredaren ska dokumentera vad som framkommer vid intervjuerna och från eventuellt arkivmaterial. Utredaren ska i en rapport sammanställa och dokumentera de erfarenheter som framkommer på ett sådant sätt att de kan bidra till att liknande förhållanden inom den sociala barnvården kan undvikas i framtiden.^{2 3}

I direktiven framhålls också upprättelseperspektivet. ”Syftet med uppdraget är en rapport som dels skall ge upprättelse åt de drabbade, dels ge lärdom för framtiden.”⁴

1.3 Målgrupp

Fram till den 1 mars 2009 präglades utredningens planering av osäkerhet om hur många som skulle anmäla sig till intervju. Den första mars 2009 upphörde anmälningstiden. Sammanlagt kom 1 030 personer

² Dir. 2006:75.

³ Dir 2007:167, Tilläggsdirektiv 6 december 2007.

⁴ Dir. 2006:75, s. 5.

att anmäla sig. Det innebar att de sista intervjuerna bokades in till slutet av februari 2011.

Osäkerheten om målgruppens storlek medförde också att regeringen redan i direktiven 2006 krävde att utredaren i en delrapport senast den 1 oktober 2007 skulle redovisa hur arbetet fortskred. Detta gjordes och därefter förlängdes utredningstiden.

Minst 250 000 barn har någon gång varit i institution eller fosterhem

Forskarna Marie Sallnäs och Bo Vinnerljung gjorde 2006 en beräkning av hur många som någon gång varit placerade i institutioner inom den sociala barnavården. Beräkningen finns återgiven i sin helhet i Socialstyrelsens rapport 2006.⁵ Forskarna hade då beräknat att minst 100 000 barn hade varit placerade i institution någon gång under tidsperioden 1950–1980. Minst lika många hade varit placerade i fosterhem.

Vår utredning har andra tidsgränser både bakåt och framåt. Bakåt i tiden omfattar utredningen alla nu levande och framåt begränsas den av preskriptionstiderna, som är olika beroende på vilket brott det gäller.⁶ I praktiken har utredningen intervjuat personer som varit placerade från tidigt 1920-tal till sent 1990-tal.

Sallnäs och Vinnerljungs underlag har utgjort grunden för vår beräkning av målgruppens storlek. Jämfört med Socialstyrelsens rapport har vår utredning en utökad tidsperiod. Därför har vi gjort bedömningen att fler barn, minst 250 000, varit placerade i fosterhem eller institution någon gång under tiden 1920–1995.

I gruppen med 250 000 placerade barn finns det stora skillnader. En del har varit placerade några dagar, andra har vuxit upp i fosterhem eller på institution. Utredningen har kontakt med drygt 1 000 personer som ska intervjuas innan arbetet är klart. Två förhållanden som kan synas självklara bör ändå påpekas: Utredningen är för det första inte representativ för hur samhällsvårdade barn i allmänhet haft det under sin placering och för det andra går det inte i efterhand att få fram antal eller andel av de placerade som vanvårdats. Det senare konstaterades redan i Socialstyrelsens rapport.

⁵ *Förekom övergrepp och kränkningar vid institutioner inom den sociala barnavården 1950–1980?* Socialstyrelsen 2006.

⁶ I kapitlet om Vanvård ur ett historiskt perspektiv redogörs för preskriptionstiderna för sexuella övergrepp. I övrigt hänvisas till brottsbalkens bestämmelser om preskriptionstider för olika brott.

1.3.1 Målgruppens avgränsningar – vilka personer intervjuas?

Vanvårdad inom den sociala barnvården

Granskningen gäller personer som vårdats inom den sociala barnvården. De ska också ha varit utsatta för vanvård eller övergrepp. Med stöd i utredningens direktiv formulerades inbjudan till intervju så här:

”Du som

- varit placerad av den sociala barnvården i fosterhem, barnhem eller andra institutioner, och
- anser att du blivit vanvårdad och utsatt för övergrepp och/eller försummelse, fysiskt och/eller psykiskt under den tiden du varit placerad, och
- är minst 18 år och vars vård är avslutad och eventuella brott pre-skriberade, och
- vill berätta din historia, är välkommen att anmäla dig till intervju.

Du som har arbetat på institution eller varit fosterförälder och vill berätta om dina erfarenheter av vanvård, är också välkommen att anmäla dig till intervju.”⁷

Redan vid anmälan har vi gjort en preliminär bedömning om personen ifråga tillhör målgruppen. Berättar personen som ringer att det förekom vanvård, övergrepp eller försummelse kvalificerar det för att accepteras som intervjuperson.

När det gäller definitionen av vanvård för vi ett utförligt resonemang i kapitel 5.

Vanvårdad utanför den sociala barnvården

Det har förekommit att personer kontaktat utredningen för att berätta om vanvård på sjukhus, barn- eller vuxenpsykiatriska kliniker, vanvård i hemmet av adoptivföräldrar eller av ”fosterföräldrar” i privata placeringar. Att dokumentera sådan vanvård ligger utanför utredningens uppdrag.

Att utreda erfarenheter av vad som upplevts som orättvisa domslut, stigmatiserande läkarutlåtanden i sjukvården och orättfärdiga

⁷ Webb sida, www.sou.gov.se/vanvard

omhändertagandebeslut i socialtjänsten, ligger också vid sidan av uppdraget.

Utredningen ska inte granska skälen för omhändertagandet, eller om själva omhändertagandet var motiverat. Samma sak gäller de beslut om hemtagning av barn från fosterhem eller institution som fattats av den sociala barnvården.

Adopterade

Utredningen har fram till början av 2009 intervjuat 15 personer som blivit placerade i fosterhem och sedan adopterats av sina fosterföräldrar. Intervjupersonerna har berättat om övergrepp och vanvård. I åtta av dessa intervjuer finns det minnen av vanvård från tiden då intervjupersonerna var fosterbarn, dvs. före adoptionen. Dessa har redovisats bland de 404 intervjuerna i resultatsammanställningen. I några, icke redovisade fall, saknas minnen av tiden före adoptionen, men det finns allvarliga övergrepp från föräldrarna som inträffat senare.

Kontakt för annans räkning

Det har hänt att personer kontaktat utredningen för någon annans räkning. Det kan handla om egna omhändertagna barn, syskon eller partner. Då har vi gett beskedet att bara den som själv är drabbad kan anmäla sig till utredningen och få en intervjutid. Det har att göra med att vi har velat vara helt säkra på att personen ifråga helt frivilligt anmält sig till intervju och tänkt igenom vad det kan innebära.

Anställda

Av direktiven framgår att ”personer som har arbetat vid dessa institutioner också kan ha viktig information och bör därför också omfattas av uppdraget.”

I de fall före detta personal har kontaktat utredningen har de intervjuats inom ramen för utredningsuppdraget. Deras uppgifter redovisas i särskild ordning i slutrapporten.

Finska krigsbarn

När det gäller gruppen *finska krigsbarn* som i stort antal togs emot i svenska familjer under andra världskriget fanns det från början inte uttryckliga regler om att de sociala myndigheterna skulle godkänna hemmen. Visserligen hade *Statens inspektör för fattigvård och barnavård* i ett brev till hjälpkommittén redan 1942 hävdade att de barn som bereddes vård i barnhem eller enskilda hem i Sverige i princip var att betrakta som fosterbarn enligt svensk lag. Men det var först 1944, i samband med hastigt påkomna och stora barntransporter, som det blev angeläget för staten att kontrollera tillstånd vid barnhem och internat.⁸

Under vinter- och fortsättningskriget flyttades många barn från Finland till de skandinaviska länderna, de flesta till Sverige. Av de 70 000 barn som sändes till Sverige återvände 55 000 till sitt hemland efter krigets slut.

Under vinterkriget var det Centrala Finlandshjälpen och Nordiska hjälpcentralen som organiserade barnförflyttningarna. De båda organisationerna bildades i december 1939 när kriget brutit ut. Den svenska organisationens uppgift var att ta emot de finska barnen i Sverige samt att ordna med bostad. Under vinterkriget var det bara friska barn som fick resa till Sverige, varför inga barnhem eller sjukhem upprättades. Den finska organisationens uppgift var att göra ett urval av de barn som fick åka. Barn under tolv år fick resa till Sverige under vinterkriget. De barn som var under tre år skulle resa med sina mödrar.

Under fortsättningskriget var det Hjälpkommittén för Finlands Barn och Socialministeriets barnförflyttningkommitté som ansvarade för förflyttningarna. Hjälpkommitténs uppgift var att ta emot friska och sjuka barn. De friska placerades till stor del i enskilda hem men en del barn placerades på barnhem. De sjuka barnen skulle behandlas och placerades på sjukhus.⁹

Vår tolkning av skeendet innebär att om placeringen av ett krigsbarn skedde efter 1944 skulle barnavårdsnämnden godkänna de mottagande hemmen. Således omfattas erfarenheter av vanvård i dessa hem av utredningens uppdrag.

⁸ Rossi, Tapani, *Räddade till livet: om en stor svensk hjälpsats för Finlands barn 1939–1949*, Tapani Rossi, Höör, 2008.

⁹ Innala, Elin, *Finska krigsbarn*, Luleå tekniska universitet/Industriell ekonomi och samhällsvetenskap/Samhällsvetenskap, C-uppsats, Luleå, 2006.

Kön, etniskt ursprung och funktionshinder

I direktiven framhålls särskilda förhållanden som utredningen ska granska. "Rapporten skall beskriva om vanvården och övergreppen skiljt sig åt för flickor och pojkar beroende på bl.a. ålder, etniskt ursprung eller funktionshinder."¹⁰

Under intervjun frågar vi om funktionshinder och om intervjupersonen tillhör några av de svenska minoriteterna¹¹ eller är invandrare. När det gäller funktionshinder vill vi betona att direktiven tolkats så att det gäller sådana funktionshinder som intervjupersonen hade som barn och som eventuellt kan ha påverkat behandlingen inom den sociala barnvården.

Ansvarsfrågor och ekonomisk kompensation

Regeringen har i direktiven varit mycket tydlig vad gäller ansvarsfrågor och ekonomisk kompensation: "I uppdraget ingår inte att överväga eventuella ansvarsfrågor i det enskilda fallet eller ekonomisk kompensation till drabbade."¹²

Utredningen antecknar de namn på förövare som intervjupersonerna uppger, men utreder inte skuld- och ansvarsförhållanden i fosterhem eller institutioner som rör enskilda individer.

Inga frågor ställs i intervjuer eller i anmälan kring krav på ekonomisk kompensation.

1.4 Informationsinsatser

Inledande informationsinsatser

Utredningens hemsida har sedan hösten 2006 innehållit information om hur man anmäler sig till intervju.¹³ Dessutom kunde den som var intresserad där ta del av kontaktuppgifter, direktiv, den första delrapporten, rapporter från utredningar i Norge, uppgifter om expertgrupp, referensgrupp etc.

¹⁰ Dir. 2006:75.

¹¹ De svenska minoriteterna är samer, romer, tornedalingar, sverigefinnar och judar. Prop. 2008/09:158 *Från erkännande till egenmakt. Regeringens strategi för de nationella minoriteterna.*

¹² Dir. 2006:75.

¹³ www.sou.gov.se/vanvard

Inledningsvis spreds också information om utredningen och möjligheten att bli intervjuad främst genom de föreningar som finns representerade i utredningens referensgrupp samt via utredningens hemsida.

Den delrapport som lämnades under hösten 2007 med preliminära resultat från ett 60-tal intervjuer och uppmärksamheten kring detta kan också sägas ha bidragit till informationsspridning.

Informationskampanj

Hösten 2008 fastställdes den 1 mars 2009 som slutdatum för att anmäla sig till intervju. I den första delrapporten hade utredningen aviserat att en informationskampanj bör pågå i cirka sex månader för att få genomslag och nå alla intresserade.

Informationskampanjen genomfördes med hjälp av en externt anlita PR-byrå och den inriktades på att nå både eventuella intervjupersoner och personer i deras närhet, som exempelvis vårdpersonal, socialsekreterare, kommunanställda och bekanta.

Pressmeddelandet som skickades ut den 15 oktober 2008 med information om sista anmälningdatum, resulterade i flera radio- och TV-intervjuer, intervjuer i och/eller artiklar i de flesta landsortstidningarna samt notiser på många hemsidor.

En separat webbsida skapades där allmänheten fick hämta information i form av affischer och banners som de kunde sprida vidare. Från utredningen sändes ett brev till chefer för vård- och omsorg eller motsvarande i varje kommun med en uppmaning om att föra informationen vidare till sina anställda som kan tänkas träffa presumtiva intervjupersoner. Utredningen har också satt in annonser i tidningar och tidskrifter med social anknytning eller som når anställda i dessa verksamheter.

Föreläsningar, artiklar och framträdanden i media

Utredaren och sekretariatet har varit representerade i flera olika offentliga sammanhang, föreläst om utredningsarbetet på konferenser och seminarier, årsmöten, etc. Media har ägnat utredningen stor uppmärksamhet. Artiklar har publicerats i både rikspress och landsortspress och framträdanden i radio och TV har förekommit flera gånger under utredningstiden.

Har vi nått alla?

Utredningen får enligt direktiven inte söka upp berörda personer. Deltagandet vid intervju ska vara helt frivilligt. Det är troligt att det finns personer som fortfarande inte känner till utredningens arbete och som skulle vilja bli intervjuade. Det kan också finnas personer som känner till utredningen men som av olika skäl inte vill bli intervjuade. Den 1 mars 2009, sista anmälningsdagen till intervju, hade över 1 000 personer anmält sig.

Varje gång utredningen får uppmärksamhet i massmedia har nya personer hört av sig och önskat bli intervjuade. Det gällde särskilt efter delrapport 1 (2007) och under informationskampanjen hösten 2008. Sannolikt kommer det att upprepas även när denna delrapport presenteras.

Det blir, en fråga för socialdepartementet att ta ställning till om, och i så fall hur, personer som anmält sig för sent ska intervjuas.

1.5 Utredningens sekretess

Utredningens uppgifter om enskilda personliga förhållanden omfattas av sekretess enligt Sekretessförordningens 3 §. Inga uppgifter om vilka personer som intervjuats eller ska intervjuas av utredningen har fått lämnas ut. Det har bl.a. också inneburit att ärendehanteringssystemet och databasen fått byggas utanför Regeringskansliets datanät. Utredningen har via extern konsult upphandlat egna system med hög säkerhet.

Alla upprättade och inkomna handlingar som rör enskilda intervjupersoner, inklusive ljudupptagningar från intervjuerna, har antingen sparats digitalt i låsta filer, förvarats i kassaskåp eller i låst säkerhetsklassat utrymme under utredningstiden. De ska arkiveras sedan utredningen avslutats och är sekretessbelagda i 70 år.

All korrespondens som innehåller uppgifter om enskilda personliga förhållanden har skett via rekommenderad post. Inga uppgifter som rör individs personliga förhållanden har kommunicerats via e-post om inte intervjupersonen uttryckligen önskat det.

Intervjupersonerna är garanterade att de inte ska kunna identifieras i någon av utredningens rapporter.

1.6 Psykologiskt stöd för intervjupersoner

Erfarenheterna från bl.a. de norska granskningarna visade att intervjuerna kan väcka till liv känslor som är förknippade med de svåra upplevelser som intervjun berör. Frågan om att erbjuda psykologiskt stöd till de intervjupersoner som så önskar togs därför upp redan i direktiven till utredningen.

Inledningsvis diskuterade vi hur det psykologiska stödet skulle utformas. Utredningen hade kontakt med en av de psykologer som deltagit i den första granskningen av barnhem och specialskolor i Norge och som skedde i Bergen.¹⁴ Det gjordes också en utvärdering av den första utredningen i Bergen. Den blev också viktig för vår planering.¹⁵

De norska erfarenheterna pekade på att man borde, i nära anslutning till intervjuerna och med kort varsel, kunna erbjuda en serie stödsamtal.

Vi tog ställning för att stödsamtalen skulle utföras av legitimerade psykoterapeuter. Eftersom utredningen inte bedriver hälso och sjukvård, bör den inte göra psykologiska behovsbedömningar. Stödet blev därför ett erbjudande till alla intervjuade.

Vi gjorde också sonderingar med experter inom hälso- och sjukvård, i socialdepartementet och inom Sveriges Kommuner och Landsting. Alla gjorde bedömningen att samhällets hälso- och sjukvård (läs landstingen) inte kunde klara kraven på tillgänglighet på ett tillfredsställande sätt. För att undvika en långdragen process om ansvar för stödsamtal till tidigare vanvårdade blev det nödvändigt för utredningen att både finansiera och upphandla tjänsten.

Uppdraget att tillhandahålla psykologiskt stöd till intervjupersonerna gick till Förbundet S:t Lukas, som erbjuder ett nätverk av legitimerade psykoterapeuter över hela landet. Antalet stödsamtal begränsades till åtta med syfte att bearbeta det som kom upp vid intervjun.

¹⁴ Skjerve, Jan, "Granskning av barnevernsinstitusjoner i Bergen", *Norges barnevern* nr 1, 2005.

¹⁵ Dyregrov, Atle & Heltne, Unni, *Barnhjemsgranskning og mediefokusering – deltagernes opplevelser og vurderingar*, Rapport fra Senter for Krisepsykologi, Bergen 2004.

1.7 Utredningens organisation

Till sekretariatet rekryterades personal med erfarenhet från journalistik, tidigare utredningsarbete, socialt arbete, psykoterapi och behandling. Teamen sattes samman så att en man och en kvinna till största del skulle intervjua tillsammans. Från början fanns ett intervjueteam. Efter den första delrapporten hösten 2007 anställdes ytterligare ett.

En forskare med inriktning på historia och fosterbarnsvård rekryterades tidigt för att främst förstärka utredningens forskningsmässiga kompetens och arbetet med arkivfrågor.

Utredningens arbete medför omfattande administrativa arbetsuppgifter omkring anmälan, genomförande av intervjuer, dokumentation, råd och stöd per telefon och reseadministration mm. Utredningen hade från och med 2007 en assistent. Det utökades med en person våren 2008, som också kom att ansvara för utredningens informationsinsats inför att möjligheten att anmäla sig till intervju skulle stängas. Under våren 2009 anställdes en arkivarie för att förstärka utredningens insamlande och analys av arkivmaterial.

Handledning för sekretariatet

Intervjuarbetet innebär stora känslomässiga påfrestningar för de anställda i sekretariatet. Därför bedömdes det som angeläget med professionell hjälp när det gällde att förstå och bearbeta informationen från intervjupersonerna.

Känslomässigt krävande arbetsuppgifter ställer även krav på att medarbetarna tillåts bearbeta inbördes relationer. Det har också varit handledarens uppgift att hjälpa till med detta. Sekretariatet har fått handledning av samma handledare på både grupp- och individnivå. Handledningen startade efter cirka ett år och har sedan dess förekommit vid ett par tillfällen i månaden.

Expertgrupp

Expertgruppens uppgift har främst varit att ge utredningen råd och stöd om metodfrågor, avgränsningar och etik i utredningsarbetet.

Expertgruppen består av sex personer, varav fem är forskare från barn- och ungdomspsykiatri, barns behov och rättigheter, socialt arbete samt historia. En är arkivarie. Möten med expertgruppen har skett tre till fyra gånger per år.

Referensgrupp

De senaste åren har flera intressegrupper skapats kring vanvård i den sociala barna- och ungdomsvården. Krav och påtryckningar från dessa grupper har också varit en del av bakgrunden till utredningen. För att hålla en kontinuerlig kontakt med dessa intressen bildades en referensgrupp med representanter för Föreningen Samhällets styvbarn, Föreningen Stulen barndom, Resandefolket Romanoa Riksförbund och Kvinnoföreningen för Romni.

Referensgruppens medlemmar har främst till uppgift att förmedla sina respektive medlemmars krav, behov och intressen till utredningen. De har också varit aktiva när det gällt att uppmuntra sina medlemmar att anmäla sig till utredningens intervjuer. Möten med referensgruppen har skett tre till fyra gånger per år.

1.8 Studiebesök i Norge och Irland

För att tillvarata erfarenheter av liknande utredningar företogs två studieresor. Våren 2007 reste sekretariatet till Stavanger och sammanträffade med representanter för den utredning som hade gjorts där i fylkesmannens regi.

Våren 2008 reste sekretariatet till Dublin för att träffa de två irländska utredningarna som kartlagt omfattningen av övergrepp och försummelser som förekommit i katolska barnhem.

Utredningen har också inhämtat information från det norska nationella kompetenscentret ”Projekt Oppreisning” vid ett besök i Stockholm hösten 2009.

2 Lagregler om den sociala barnavården

Enligt direktiven omfattar utredningens uppdrag att kartlägga vanvård av pojkar och flickor som varit placerade i fosterhem och på institution med stöd av de lagar som har reglerat den sociala barnavården sedan 1924.¹ I detta kapitel presenteras lagarna, något om bakgrunden till dem, samt hur lagstiftningen har reglerat fosterhemsvård och institutionsvård mer specifikt.

Långt ifrån alla aspekter av barnavårdslagstiftningen presenteras. Kapitlet belyser enbart lagstiftningen utifrån vad som har gällt för fosterhems- och institutionsplaceringar, eftersom det är vården under placeringarna som utredningen ska granska. Syftet är alltså att presentera vad lagtexterna stadgar om vård i fosterhem eller institution. Följande frågor har ställts till lagtexterna:

- Hur har lagtexterna definierat fosterbarn och barn på institution?
- Vilka regler har gällt för att få tillstånd att vårda andras barn?
- Vilka myndigheter har haft tillsynsansvar över fosterbarn respektive barn på barnavårdsanstalt?

Kapitlet inleds med en översikt av barnavårdslagstiftningens förändring. Därefter besvaras ovanstående frågor.

2.1 Barnavårdslagstiftningens förändring

Under hundra år har den sociala barnavården i Sverige varit reglerad i särskild lagtext. Utredningen om vanvård i den sociala barnavården kartlägger en större del av denna tid. I det här avsnittet ges

¹ Dir. 2006:75.

en överblick över vilka lagar som har reglerat den sociala barnvården och i vilka sammanhang de har tillkommit och förändrats.

2.1.1 De första barnvårdslagarna 1902

De första lagar som specifikt reglerade den sociala barnvården antogs i Sverige 1902. Det var tre lagar som har kallats de första barnvårdslagarna:

Lag angående minderåriga förbrytare som innebar att barn i åldrarna 15–18 år som hade begått brott, kunde dömas till tvångsuppfostran på anstalt istället för fängelsestraff.

Lag om uppfostran åt vanartade och i sedligt avseende försummade barn som innebar att barn kunde skiljas från sina hem för tvångsuppfostran och placeras antingen på institution eller i fosterhem. Lagen kom till på initiativ från skolvärlden som önskade kunna avskilja barn som uppfattades som bråkiga eller problematiska.²

Lag om fosterbarns vård som kom till som en konsekvens av att man börjat uppmärksamma överdödligheten bland små barn som vårdades i fosterhem. Genom att reglera fosterhemsvården och ställa högre krav på fosterföräldrarna hoppades staten komma till rätta med det som i samtiden kallades för fosterbarnsindustri. Följaktligen kom 1902 års lag att främst inrikta sig på barn under 7 år.³

När de första barnvårdslagarna antogs 1902 var den kommunalt organiserade barnvården splittrad på tre kommunala myndigheter; fattigvården, hälsovårdsnämnden och skolrådet.⁴ Det var en anledning till att ny lagstiftning började diskuteras.

2.1.2 1924 års lag om samhällets barnavård

Vid ingången till 1920-talet avslutades arbetet med en ny barnvårdslag där ansvaret för barnvården skulle komma att centraliseras. 1924 antogs *Lag (1924:361) om samhällets barnavård* vilken innebar att varje kommun måste inrätta en barnvårdsnämnd som

² Sundkvist, Maria, *De vanartade barnen: mötet mellan barn, föräldrar och Norrköpings barnvårdsnämnd 1903–1925*, Hjelm, Diss. Linköping : Univ., Uppsala, 1994, s. 39ff.

³ Sköld, Johanna, *Fosterbarnsindustri eller människokärllek: barn, familjer och utackorderingsbyrå i Stockholm 1890–1925*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Diss. Stockholm: Stockholms universitet, 2006, s. 72.

⁴ Runcis, Maija, *Makten över barnen: [tvångsombändertagande av barn i Sverige 1928–1968]*, Atlas, Stockholm, 2007, s. 47.

fick ansvar för all kommunal barnavård.⁵ Det betydde bland annat att det nu var barnavårdsnämnden som avgjorde omhändertagande av barn som vanvårdades, var nödställda av fattigdom, var sjuka och värlösa eller riskerade att bli vanartade. Det innebar även att barnavårdsnämnden hade ansvar för att de barn som var placerade inom kommunen, fick den vård de var berättigade till.

Barnavårdslagen från 1924 skilde mellan omhändertagande för skyddsuppfostran och samhällsvård. *Skyddsuppfostran* innebar att barnavårdsnämnden kunde tvångsomhänderta barn som miss-handlades, som riskerade att bli vanartade eller som redan var vanartade.⁶ *Samhällsvård* innebar att barnen omhändertogs med föräldrarnas eller vårdnadshavarens medgivande, t.ex. vid fattigdom eller sjukdom.⁷

Lagen från 1924 kom att gälla till 1960 men med vissa förändringar. För barn som omhändertagits av den sociala barnvården och placerats i fosterhem eller på institution var det främst de lagändringar som gjordes 1945 som hade betydelse. Vad det innebar rent konkret redovisas i kommande avsnitt. Förändringarna tillkom på initiativ av den så kallade socialvårdskommittén som tillsatts 1937. Socialvårdskommittén hade till uppdrag att göra en översyn av svensk socialvårdslagstiftning.

I och med välfärdsstatens etablerande förändrades mycket på det socialpolitiska området. Sociala reformer som moderskapsunderstöd (1933), barnavårdscentraler (1937) och allmänna barnbidrag (1948) förändrade villkoren för barns uppväxt.⁸ Daghem, barnkolonier och fritidsaktiviteter blev uppgifter för barnavårdsnämnderna. Med alla reformer fick barnavårdsnämnderna utökade ansvarsområden.⁹ Små kommuner visade sig dock ha svårt att kunna erbjuda medborgarna det sociala stöd som lagstiftningen gav dem rätt till. För att garantera en mer rättvis behandling gjordes en kommunsammanslagning 1952, som givetvis påverkade barnavårdsnämndernas verksamhet.¹⁰

Samtidigt som det socialpolitiska arbetet pågick förändrades också synen på barn och hur de bäst skulle tas omhand. Målsättningen med

⁵ Runcis 2007, s. 48f.

⁶ 22 § Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

⁷ 29 § Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

⁸ Holgersson, Leif, *Socialtjänst: lagtexter med kommentar [i historisk behysning]: en analys av socialvårdens värderingar från medeltiden fram till socialtjänstens lagar, SoL, LVM och LVU*, 7. rev. uppl., Tiden/Rabén Prisma, Stockholm, 1996, s. 150.

⁹ Söderlind, Ingrid, "Den sociala barnvården – i utkant av välfärdspolitiken", i Astri Andresen m.fl. *Barnen och välfärdspolitiken. Nordiska barndomar 1900–2000*, kommande 2010.

¹⁰ Runcis 2007, s. 195f, 204.

många av de nya reformerna var att understödja familjer så att barnen skulle kunna stanna hemma trots att föräldrarna var fattiga. Det gjordes tydligt att barnens plats var i det biologiska hemmet. Men ogifta mödrars barn ansågs fortfarande få en bättre uppväxt om de omhändertogs och placerades i fosterhem. På 1930-talet fick psykiatrin ökad betydelse. Efter andra världskriget presenterades alltfler undersökningar som visade att barn hade psykiska problem som den sociala barnvården hade att hantera.¹¹ Det fokus som tidigare hade legat på barns kroppsliga hälsa kompletterades med ett intresse för deras mentala status. Sammantaget ledde förändringar i såväl socialpolitiken som uppfattningar av barns problem till att en ny barnavårdslag kom till stånd.

2.1.3 1960 års Barnavårdslag

År 1960 ersattes 1924 års barnavårdslag med *Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnavårdslag)*. Den nya lagen byggde på samma huvudprinciper som tidigare när det gällde barnavårdens organisation och ansvarsfördelning. Det nya i 1960 års barnavårdslag var istället att samhället fick utökat mandat att ingripa i barn och ungdomars liv i förebyggande syfte. Med ökade befogenheter att ingripa följde att samhället tog ett ökat ansvar för barn och unga.¹² Satsningar på fritidsverksamhet, boende för unga, yrkesrådgivning samt rådgivningsbyråer dit föräldrar, barn och unga kunde vända sig, var några av de förebyggande insatser som diskuterades.¹³

Begreppet vanart avskaffades i och med 1960 års barnavårdslag. Den tidigare uppdelningen i skyddsuppfostran och samhällsvård avskaffades också. Istället föreskrev lagen att barn kunde omhändertaras för samhällsvård (som var frivillig) eller för tvångsvård.¹⁴ En viktig skillnad gentemot tidigare lagstiftning var att barn som fyllt 15 år fick rätt att yttra sig om hur vården anordnades för dem.¹⁵

Dessutom rymde lagen möjligheter att förhindra det som kallades för skadliga förflyttningar av fosterbarn. Det innebar att

¹¹ Söderlind kommande 2010; Jönsson, Ulf, *Bråkiga, lösaktiga och nagelbitande barn: om barn och barnproblem vid en rådgivningsbyrå i Stockholm 1933–1950*, Linköpings Universitet, Diss. Linköping 1997, s. 213.

¹² Hamreby, Kerstin, *Flickor och pojkar i den sociala barnvården: föreställningar om kön och sociala problem under 1900-talet*, Umeå universitet, Diss. Umeå 2004, s. 54.

¹³ SOU 1956:61 Barnavårdskommittén, *Ny barnavårdslag: betänkande 2: förslag*, Stockholm, 1956, s. 342–345.

¹⁴ Hamreby 2004, s. 56; Runcis 2007, s. 229.

¹⁵ Söderlind kommande 2010; Hamreby 2004, s. 56.

barnvårdsnämnden kunde förbjuda föräldrar som var vårdnadshavare, att återta sina barn från fosterhem.¹⁶ Föräldramakten försvagades alltså.¹⁷

När barnvårdslagen antogs 1960 var det sociala arbetet uppdelat i tre områden som reglerades i skilda lagtexter; barnvård, nykterhetsvård och socialhjälp. Denna uppdelning började ifrågasättas alltmer, liksom det faktum att lagarna byggde på en patriarkal människosyn där människor som uppbar samhälleligt stöd stigmatiserades och utsattes för tvångsåtgärder.

2.1.4 1980 Socialtjänstlagen och Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga

Efter många debatter och mer än tio års utredningsarbete antogs Socialtjänstlagen (SoL) 1980 som trädde i kraft 1982. Den samlade det förut uppdelade sociala arbetet under en lag.¹⁸ Barnvårdsnämnderna, liksom nykterhetsnämnderna och socialhjälpnämnderna avskaffades och ersattes av en socialnämnd i varje kommun som skulle besluta om alla sociala frågor.

Utredningsarbetet som ledde fram till SoL syftade bl.a. till att komma till rätta med tvånget som hade en framskjuten plats i de gamla lagarna. Men en socialtjänst helt utan tvång ansågs inte möjlig. Därför kompletterades SoL med två lagar som reglerade vård som inte kunde ske i samförstånd mellan vårdtagaren, vårdnadshavaren och socialtjänsten. De var Lagen om vård av missbrukare i vissa fall (LVM) och Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) som trädde i kraft 1982. LVU ersattes 1990 med en ny lag med samma namn som med några smärre förändringar gäller idag.¹⁹

¹⁶ 50 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdslag); *Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor*, Kungl. Socialstyrelsen, 1961:133, s. 119.

¹⁷ Runcis 2007, s. 210.

¹⁸ Holgersson 1996, s. 243.

¹⁹ LVU som trädde i kraft 1982 (LVU 1980:621) ersattes 1991 med LVU 1990:52. Om förändringen, se Lundström, Tommy, *Tvångsombändertagande av barn: en studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet*, Univ., Diss. Stockholm: Univ., Stockholm, 1993, s. 76–79.

2.2 Hur har lagtexterna definierat fosterbarn och barn på institution?

Utredningen kartlägger vanvård som har drabbat barn som har varit placerade i fosterhem och på institution inom den sociala barnvården. Det finns därför anledning att närmre undersöka hur fosterbarnsvård och institutionsvård har reglerats i de lagtexter som har presenterats. I detta avsnitt kommenteras vilka institutioner och vilka barn det handlade om.

2.2.1 Institutioner inom den sociala barnvården

Begreppet barnvårdsanstalt

Länge användes begreppet barnvårdsanstalt i lagstiftningen. I rapporten har vi valt att använda begreppet barnhem. Men under den period utredningen kartlägger har många olika institutioner räknats hit.

I 1924 års barnvårdslag inbegrep barnvårdsanstalterna barnhem för stadigvarande vård samt upptagningshem.²⁰ I 1945 års ändring av denna lag nämndes fler typer av institutioner: spädbarnshem, mödrahem, upptagningshem och barnhem för varaktig vård. Dessutom inbegrep barnvårdsanstalter även barnkolonier och anstalter för halvöppen barnvård (motsvarande dagens förskola).²¹ Uppräkningen gällde även för 1960 års barnvårdslag men denna lag inkluderade även elevhem till barnvårdsanstalterna.²²

När socialtjänstlagen trädde i kraft 1982 gjordes genomgripande förändringar för hela socialtjänstområdet i allmänhet och för barn- och ungdomsvården i synnerhet. Barnvårdsanstalter motsvaras i socialtjänstlagen av hem för vård eller boende (HVB). Det är institutioner vars verksamhet inriktar sig på omvårdnad eller tillsyn, antingen under hela dygnet eller under en begränsad del av dagen.²³

²⁰ 39 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

²¹ 39 § Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnvård och ungdomsskydd (barnvårdslag).

²² 55 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdslag).

²³ Fahlberg, Gunnar, *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj*, 13., [omarb.] uppl., Norstedt, Stockholm, 1984, s. 132.

Skyddshem, yrkesskola och ungdomsvårdsskola

Anstalter för ungdomar som omhändertagits på grund av eget beteende, det vill säga det som har kallats för vanart i äldre lagstiftning, samt för brottsliga handlingar, har ändrat beteckningar och huvudmän under den period som utredningen kartlägger.

I och med de första barnvårdslagarnas tillkomst 1902 inrättades tvångsuppfostringsanstalter och skyddshem för att kunna tvångsomhänderta dels vanartade barn, dels unga brottslingar. Beteckningarna uppfostringsanstalt och skyddshem var dock inget nytt och hade använts på äldre institutioner.²⁴

I och med 1924 års barnvårdslag där skyddsuppfostran hade skrivits in som en särskild form av omhändertagande fick staten ansvar för hur verksamheten på skyddshemmen skulle bedrivas.²⁵ Men skyddshemmen kunde upprättas av landsting eller stad.²⁶

I början av 1930-talet utbröt den så kallade skyddshemdebatten efter att missförhållanden på dessa institutioner hade avslöjats i pressen. Barn och ungdomar utsattes för en hård behandling och uppfostringsmetoderna liknade mer straff än vård. Dessutom riktades kritik mot att barnvårdsnämnderna misslyckats med att uppfostra de barn och ungdomar som tvångsvårdades på skyddshemmen till goda samhällsmedborgare.²⁷

1937 tog staten helt över ansvaret för skyddshemmen.²⁸ 1946 ändrades beteckningen till skola tillhörande barna- och ungdomsvården. I och med 1960 års barnvårdslag fick dessa institutioner ännu ett nytt namn: ungdomsvårdsskola.²⁹ Staten i egenskap av Socialstyrelsen var huvudman.³⁰

Efter en huvudmannaskapsreform som trädde i kraft 1983 övergick ansvaret för de tidigare ungdomsvårdsskolorna, nu populärt kallade 12 §-hem, från staten till kommuner och landsting.³¹ Under en period av tio år drev inte staten några institutioner inom socialtjänsten, men 1993 återfördes ansvaret på staten. Då blev statens

²⁴ Söderlind, Ingrid, *Barnen för flickor: barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870–1920*, Stockholmia, Diss. Linköping: Univ., Stockholm, 1999, s. 63f.

²⁵ 44 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård. Se även Runcis 2007, s. 28.

²⁶ 43 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

²⁷ Runcis 2007, s. 124–127.

²⁸ Kungl. Maj:ts stadga (1937:860) för skyddshemmen.

²⁹ Runcis 2007, s. 28.

³⁰ 64 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdslag).

³¹ Fahlberg 1984, s. 151.

institutionsstyrelse huvudman för de särskilda ungdomshem som 12 §-hemmen nu kom att kallas.³²

2.2.2 Åldersgränser för omhändertagna barn

Åldergränserna för omhändertagna barn har förskjutits över tid.

Enligt 1924 års lag om samhällets barnavård utgjordes fosterbarnen av barn under 16 år som fostrades mot ersättning hos andra än föräldrarna eller särskilt förordnad förmyndare. Barnhemsbarn räknades också till gruppen fosterbarn oavsett om ersättning betalades för deras vård eller inte.³³ När barnavårdslagen trädde i kraft 1926 innebar det en höjning av åldersgränsen för vilka fosterbarn som stod under tillsyn enligt lagen. Tidigare hade lagstiftningen endast gällt barn under 7 år. Höjningen till 16 års ålder skedde emellertid inte omgående utan successivt med en åldersgrupp per år. Det dröjde alltså till 1935 innan alla fosterbarn under 16 år stod under barnavårdsnämndernas tillsyn.³⁴

I den ändring av 1924 års barnavårdslag som gjordes 1945 skildes barn på barnavårdsanstalt ut från fosterbarnen. Kontrollen över barn på barnavårdsanstalt och fosterbarn fick nu skilda bestämmelser. Ersättningskriteriet för fosterbarn togs bort. Fosterbarn var barn under 16 år som fostrades hos andra än föräldrarna eller särskilt förordnad förmyndare. Genom särskilt beslut kunde barnavårdsnämnden förskjuta åldergränsen två år och somliga fosterbarn kunde därmed stå under kontroll tills de hade fyllt 18 år.³⁵

Skyddshemmen var från och med 1924 års barnavårdslag avsedda för barn som hade omhändertagits för skyddsuffostrar. Paragrafen om skyddsuffostrar innehöll två åldersgränser som var kopplade till skälen för omhändertagandet. Barn som omhändertogs för misshandel eller vanvård i föräldrahemmet skulle vara under 16 år. Barn som omhändertogs för vanart skulle vara under 18 år.³⁶ Skyddshemmen reglerades i Kungl. Maj:ts stadga (1937:860) för skyddshemmen. Tillsynen över skyddshemmen utfördes av en skyddshemsinspektör, tillförordnad av Kunglig Maj:t.

³² 2009-11-25 Nationalencyklopedin <http://www04.sub.su.se:2057/lang/sarskilda-ungdomshem>

³³ 1 mom 49 §, Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

³⁴ Söderlind kommande 2010.

³⁵ 1 mom 49 §, Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnavårdslag).

³⁶ 22 § Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

I och med 1960 års lag om samhällets vård av barn och ungdom kunde tillsynen för fosterbarnen fortsätta högst tre år efter att barnet fyllt 16 år. Men barn i åldrarna 16-19 år benämndes inte som fosterbarn.³⁷ Barnvårdsanstalterna var till för barn under 18 år.³⁸ På ungdomsvårdsskolor kunde ungdomar som var 18 år och äldre placeras. De skulle då skrivas ut före 21 års ålder.³⁹ Alltså såg åldersgränserna lite olika ut för fosterbarn respektive barnhemsbarn och barn på ungdomsvårdsskola.

När SoL och LVU trädde i kraft 1982 togs själva begreppen fosterbarn och barn på barnvårdsanstalt bort ur lagstiftningen. Istället talade man om underåriga som togs emot för stadigvarande vård och fostran i annans hem. Underårig var person under 18 år. Unga som vårdades på grund av eget beteende kunde ges vård även efter 18 år enligt LVU. Som längst kunde vården pågå tills den unge var 20 år, 6 månader minus 1 dag.⁴⁰ Denna åldersgräns försköts till 21 år 1985.⁴¹

2.3 Vilka regler har gällt för att få tillstånd att vårda andras barn?

2.3.1 Fosterhem

Sedan den första fosterbarnslagen inrättades i Sverige 1902 har det förts en livlig diskussion om huruvida blivande fosterföräldrar måste söka tillstånd, så kallad koncession, för att få ta emot andras barn i sin vård.⁴² 1924 års lag om samhällets barnavård krävde endast att fosterföräldrar skulle anmäla till barnvårdsnämnden i den kommun där de bodde att de hade tagit emot fosterbarn. Det skulle ske inom två dagar om hemmet var beläget i en stad eller köping, och inom åtta dagar om hemmet låg på landsbygden.⁴³ Detta innebar att fosterhemmen inte behövde kontrolleras av myndigheterna innan barnen placerades där.

Koncession för fosterhem infördes för första gången 1945. Men det gällde bara om fosterföräldrarna tog emot ett spädbarn under

³⁷ 46 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdslag).

³⁸ 55 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdslag).

³⁹ 67 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdslag).

⁴⁰ 5 § Lag (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

⁴¹ 5 § Lag (1985:396) om ändring av lagen (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

⁴² Sköld 2006, s. 83–87.

⁴³ 1 mom 51 §, Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

ett års ålder. Fosterhemmet skulle då godkännas innan barnet placerades där. För barn som var äldre än ett år gällde fortfarande anmälningsplikt. Anmälan från fosterföräldrarna skulle lämnas till barnavårdsnämnden en vecka innan barnet anlände till hemmet.⁴⁴ Att försumma anmälningsplikten var ett brott som straffades med böter.⁴⁵

Först i och med barnavårdslagen 1960 infördes koncessions- tvång för alla barn oavsett ålder. Blivande fosterföräldrar blev nu tvungna att söka tillstånd för att få ta emot fosterbarn hos barnavårdsnämnden i sin kommun.⁴⁶ Ett förtydligande i handboken⁴⁷ *Samhället och barnen*, som riktades till praktikerna inom den sociala barnvården, visar att tillstånd i regel endast kunde utfärdas för ett namngivet barn. Barnavårdsnämnden kunde inte ge ett generellt godkännande till en familj som ville bli fosterfamilj.⁴⁸

Genom en lagändring 1969 kunde barnavårdsnämnden göra en tillståndsprovning utan att en formell ansökan inkommit från fosterföräldrarna. Genom samma lagändring blev det möjligt för barnavårdsnämnden att inhämta ett förhandsbesked om fosterhemmet (t.ex. från annan barnavårdsnämnd). Förhandsbesked hade praktiserats informellt tidigare, men då fanns ingen möjlighet att överklaga. Systemet med förhandsbesked praktiserades framförallt då det var fråga om fosterhem/adoptivhem för utländska barn. Även om förhandsbeskedet förklarade fosterhemmet som lämpligt måste barnavårdsnämnden ta ett nytt beslut om att ge tillstånd för det särskilda namngivna barnet.⁴⁹

I och med att socialtjänstlagen trädde i kraft 1982 ändrades benämningen från tillstånd till medgivande. Medgivande att ta emot underårig utfärdas av vårdnadshavarens hemkommun (vistelsekommunen) innan barnet placerades där.⁵⁰ Koncession, tillstånd eller

⁴⁴ 1–2 mom 51 § Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnavårdslag).

⁴⁵ 73 § Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnavårdslag).

⁴⁶ 47 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnavårdslag).

⁴⁷ Vi har valt att i fortsättningen använda begreppet handbok för litteratur som har tolkat hur lagtexterna borde tillämpas i praktiken. Dessa böcker har också använts som undervisningslitteratur och rådgivningslitteratur för yrkesfolk.

⁴⁸ Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj*, 7, [omarb.] uppl., Norstedt, Stockholm, 1965, s. 234.

⁴⁹ 47 § Lag (1969:151) om ändring i barnavårdslagen den 29 april 1960 (nr 97). Se även Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj*, 10, uppl., Norstedt, Stockholm, 1971, s. 272.

⁵⁰ 25, 30 §§ Socialtjänstlag (1980:620).

medgivande att vårda fosterbarn har således alltid utfärdats av den kommun fosterhemmet var beläget i (vistelsekommun).

2.3.2 Barnvårdsanstalter

Anmälningsplikten i 1924 års barnvårdslag gällde även barn som togs in på barnhem. Det hände att biologiska föräldrar, på grund av olika omständigheter, själva tvingades söka upp ett barnhem och lämna sina barn där. Föreståndaren eller föreståndarinnan skulle göra anmälan till barnvårdsnämnden om vilka barn som togs in på barnhemmet.⁵¹ Koncession för enskilda barnhem infördes 1931.⁵²

Barnhem kunde inrättas av kommun eller landsting. Själva inrättandet av ett barnhem skulle följas av en plan som skulle godkännas av länsstyrelsen i det län där hemmet skulle ligga. Länsstyrelsen skulle pröva om barnen kunde få tillfredsställande vård med hänsyn till barnhemmets läge, dess utrymme och inredning.⁵³

År 1945 genomfördes en landstingsreform. Det inverkade bland annat på bestämmelserna för barnvårdsanstalterna. Från och med 1945 blev landstingen eller med dem jämförbara städer huvudmän för barnvårdsanstalterna.⁵⁴ Landstingen ansvarade för att det fanns ett tillräckligt antal barnhem av olika slag inom landstingsområdet. Tillstånd att inrätta barnhem skulle ges av Socialstyrelsen.⁵⁵ Dessa bestämmelser återkom även i 1960 års lag om samhällets vård av barn och ungdom.⁵⁶

I och med att SoL trädde i kraft 1982 blev det återigen länsstyrelserna som skulle ge tillstånd för inrättandet av anstalter för barn, det som numer kallas HVB.⁵⁷ Tillstånd att inrätta barnvårdsanstalter har således under olika tidpunkter utfärdats av länsstyrelser och Socialstyrelsen.

⁵¹ 51 §, Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

⁵² *Förekom övergrepp och kränkningar vid institutioner inom den sociala barnvården 1950–1980?*, Socialstyrelsen, Stockholm, 2006, s. 15.

⁵³ 41 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

⁵⁴ *Förekom övergrepp och kränkningar vid institutioner inom den sociala barnvården 1950–1980?*, Socialstyrelsen, Stockholm, 2006, s. 16.

⁵⁵ 40–41 §§ Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnvård och ungdomsskydd (barnvårdslag).

⁵⁶ 56–57 §§ Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdslag); 6 § Kungl. Maj:ts stadga (1960:595) för barnvårdsanstalter.

⁵⁷ 68 § Socialtjänstlag (1980:620).

2.4 Vem hade tillsynsansvar för fosterbarn respektive barn på barnavårdsanstalt?

Fosterbarn har många gånger bott i fosterhem som var belägna utanför den kommun som placerade barnen. Det gäller även många barn som placerades på anstalter. Flera barnavårdsnämnder har på så sätt varit inblandade i ett barns placering: å ena sidan den placerande kommunens barnavårdsnämnd, å andra sidan vistelsekommunens barnavårdsnämnd. En viktig fråga för utredningen är hur tillsynen av barnens placeringar skulle skötas och sköttes. En mer ingående undersökning av tillsynen redovisas i kapitel 8, "Tillsyn och övrigt agerande från stat och kommun". För att utredningen ska kunna säga något om vilka som har brustit i tillsyn är det viktigt att urskilja den placerande kommunens och vistelsekommunens ansvarsområden, vilket görs i det här avsnittet.

Sammanfattningsvis kan sägas att vistelsekommunernas barnavårdsnämnder har haft ett övergripande ansvar för tillsynen av placerade barn fram till 1980 års socialtjänstlag. Då överfördes ansvaret på den placerande kommunens socialnämnd. Men vistelsekommunen fortsatte att ha ett visst ansvar för att det anlidade fosterhemmet var lämpligt. Stockholm, och till en början även Malmö, hade egna inspektörer som utförde tillsyn över barn som var placerade i andra kommuner.

Lagstiftningen har reglerat tillsyn av barn i fosterhem och barn i barnavårdsanstalter olika. Därför är avsnittet disponerat så att först presenteras vad som har gällt för tillsyn av fosterhem och därefter vad som har gällt för barnavårdsanstalter.

2.4.1 Tillsynsansvar för fosterbarn

Vistelsekommunens ansvar 1924-1960

Den löpande tillsynen av fosterhemmen var vistelsekommunens barnavårdsnämnds ansvar fram till 1960. I 1924 års lag om samhällets barnavård stadgades att barnavårdsnämnden hade ansvar att tillse barn som vistades inom kommunen. I lagstiftningen påtalades att barnavårdsnämnden hade särskilt ansvar att utöva kontroll över fosterbarnsvården.⁵⁸ Med det avsågs den fosterbarnsvård och barnhemsvård som bedrevs inom kommunen.

⁵⁸ 2, 52 §§ Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

Det fanns särskilda bestämmelser som reglerade hur en barnavårdsnämnd skulle förhålla sig om fosterbarn som placerats av annan kommun för illa i fosterhem inom vistelsekommunen. Då skulle vistelsekommunens barnavårdsnämnd rapportera detta till den placerande kommunens barnavårdsnämnd. Om en sådan underrättelse inte ledde till åtgärd från den placerande kommunens sida skulle vistelsekommunens barnavårdsnämnd antingen själv agera (t.ex. genom att förflytta barnet) eller genom att anmäla problemet till länsstyrelsen.⁵⁹

Den placerande kommunens tillsynsansvar är inte uttalat i 1924 års lag om samhällets barnavård. Det enda som anges är att vissa barnavårdsnämnder, som hade ordnat ”betryggande anordningar för tillsyn av barn” utom den egna kommunen kunde ansöka om befrielse från lokal tillsyn.⁶⁰ Det innebar att dessa barnavårdsnämnder själva övervakade de fosterhem de anlät genom särskilt anställda inspektörer eller lokalombud.⁶¹ 1940 hade Stockholm, Malmö och Allmänna barnhuset sådana inspektörer.⁶² Senare fanns resande fosterbarnsinspektörer endast i Stockholm.⁶³

Vistelsekommunens ansvar för tillsynen kvarstod även efter den omarbetning av barnavårdslagen som gjordes 1945.⁶⁴ Av handböcker som skulle vägleda barnavårdens tjänstemän i deras arbete framgår också att tillsynen i praktiken främst skulle utföras av vistelsekommunens barnavårdsnämnd. En formulering som återkommer i flera upplagor av handboken *Samhället och barnen* är: ”Den enda nämnd, som kan utöva en effektiv tillsyn, är nämnden i den kommun, där fosterhemmet är beläget.”⁶⁵ Författaren till *Samhället och barnen*, Karl J Höjer, påpekade dock att den placerande kommunen ändå borde ta visst ansvar även om lagstiftningen endast tillskrev vistelsekommunens ansvar för fosterbarnskontrollen:

... förefintligheten av denna fosterbarnskontroll minskar icke ansvaret för den barnavårdsnämnd, som själv omhändertagit barnet och placerat det i fosterhemmet eller barnhemmet i den andra kommunen. Då

⁵⁹ 58 § Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

⁶⁰ 60 § Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

⁶¹ Barkman, Lars, Jundell, Isak & Stéenhoff, Gotthilf, *Tillsyn över fosterbarnsvården*, Svenska fattigvårds- och barnavårdsförbundet, Stockholm, 1931, s. 40.

⁶² Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn*, Norstedt, Stockholm, 1940, s. 213.

⁶³ Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn*, 3. uppl., Stockholm, 1950, s. 223.

⁶⁴ 53 § Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnavårdslag).

⁶⁵ Höjer 1940, s. 213; Höjer 1950, s. 222; Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj*, 4. uppl., Norstedt, Stockholm, 1955, s. 282.

denna nämnd icke själv kan direkt fullgöra sin övervakning, bör den istället genom regelbundna förfrågningar hos barnvårdsnämnden i barnets vistelsekommun förvissa sig om att allting är som det ska vara.⁶⁶

Både vistelsekommunens och placerande kommunens ansvar 1960–1982

I 1960 års barnvårdsdag och tillhörande kungörelse för fosterbarnsvården var det fortfarande vistelsekommunens barnvårdsnämnd som hade ansvar att utföra tillsynen över alla fosterbarn inom kommunen.⁶⁷ Men kraven på den placerande kommunens barnvårdsnämnd, kallat befattningsnämnd, var mer uttalade än tidigare.

I det kapitel i barnvårdslagen som rörde omhändertagna barns behandling stadgades att det var barnvårdsnämnden som hade omhändertagit barnet och placerat det som skulle se till att barnet fick en god vård, fostran och utbildning.⁶⁸ Om barnet for illa under sin placering var det den placerande kommunens ansvar att vidta åtgärder.⁶⁹ I kapitlet som rör fosterbarnsvården angavs att den placerande kommunen omedelbart skulle anmäla till vistelsekommunen om ett barn hade placerats i fosterhem där.⁷⁰ Den placerande kommunen skulle även lämna upplysningar till vistelsekommunen som kunde underlätta tillsynen.⁷¹ Det var dock fortfarande vistelsekommunens ansvar att utföra fortlöpande tillsyn såvida placeringskommunen inte hade beviljats befrielse från lokal tillsyn. Sådan befrielse beviljades, liksom tidigare, endast barnvårdsnämnder som kunde garantera att de kunde inspektera fosterhem på orter utanför den egna kommunen.⁷²

Fördelningen av ansvarsbördan mellan placerande kommun och vistelsekommun är inte helt tydlig i lagstiftningen. I Socialstyrelsens *Råd och anvisningar*, samt i handboken *Samhället och barnen* fördelas dock ansvaret för tillsynen av fosterbarnen jämnt mellan placerande kommun och vistelsekommun.⁷³ Dessa texter

⁶⁶ Höjer 1940, s. 181.

⁶⁷ 49 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdsdag).

⁶⁸ 35 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdsdag).

⁶⁹ 39–40 §§ Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdsdag).

⁷⁰ 52 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdsdag).

⁷¹ 6 § Kungl. Maj:ts kungörelse (1960:594) om fosterbarnsvård.

⁷² 52 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdsdag).

⁷³ Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj*, 9. uppl., Norstedt, Stockholm, 1969, s. 253; Fahlberg, Gunnar & Widén, Kerstin, *Samhället och barnen: svensk*

tolkar lagen som att båda kommunerna hade tillsynsansvar. I *Råd och anvisningar* uttrycktes detta så här:

Om fosterhemmet är beläget inom annan kommun än den, vars barnvårdsnämnd har befattningen med barnet, faller tillsynsskyldighet på båda kommunernas nämnder. Den fortlöpande tillsyn, som ingår i befattningen med barnet, måste därvid i regel huvudsakligen utövas genom förmedling av den nämnd, som har fosterbarnstillsynen. Förekomsten av fosterbarnstillsynen minskar emellertid inte på något sätt det ansvar för barnet, som åtföljer befattningen med detsamma. På den nämnd, som har befattningen med barnet, faller sålunda helt skyldigheten att vidtaga de praktiska och ekonomiska arrangemang, som kan visa sig nödvändiga, för att kravet på god vård och fostran och erforderlig utbildning skall kunna anses uppfyllt.

Vistelsekommunen skulle alltså utföra tillsynen men det var den placerande kommunens ansvar att se till att tillsynen blev av.

Den placerande kommunens ansvar 1982 – och framåt

I och med att SoL och LVU trädde i kraft 1982 övergick det huvudsakliga ansvaret för placerade barn till den placerande kommunen. Detta skiljer sig från tidigare lagstiftning. Enligt socialtjänstlagen ansvarar socialnämnden för att det barn som nämnden placerat i familjehem eller hem för vård och boende får god vård.⁷⁴ I handboken *Samhället och barnen* förstås detta som att: ”Det är den nämnd som har beslutat om placeringen som har ansvaret för barnet under den tid som placeringen pågår.”⁷⁵ Men vistelsekommunens socialnämnd ansvarar ändå för att fosterhemmet barnet placeras i är lämpligt. Annat ansvar som tillkommer vistelsekommunen är att se till att placerade barn får åtnjuta samma service som andra barn i kommunen, t.ex. när det gäller förskola, skola och fritidsinsatser.⁷⁶ Placerande kommun och vistelsekommun har alltså ett gemensamt ansvar för de placerade barnen.

lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj, 12 [omarb.] uppl., Norstedt, Stockholm, 1977, s. 215; *Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor*, Kungl. Socialstyrelsen, 1961:137, s. 39.

⁷⁴ 22 § Socialtjänstlag (1980:620); 5 § Lag (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

⁷⁵ Fahlberg 1984, s. 130.

⁷⁶ Fahlberg 1984, s. 130f.

2.4.2 Tillsynsansvar för barn på barnvårdsanstalt

Tillsynen över barn på barnvårdsanstalt har skilt sig från tillsynen över fosterbarnen i flera avseenden. Den tillsyn som beskrivs i lagtext har främst varit inriktad på tillsyn av själva anstalterna, inte på de enskilda barnen. Dessutom har tillsynsansvaret vilat på andra instanser än barnvårdsnämnden. Såväl länsstyrelser som Socialstyrelsen har haft betydande ansvar.

1924–1945 Vistelsekommunens och länsstyrelsens ansvar

I 1924 års barnvårds lag var det vistelsekommunens barnvårdsnämnd som hade ett övergripande ansvar för de barn som vistades inom kommunen och som behövde vård och uppfostran.⁷⁷ Barnvårdsnämnden skulle ombesörja tillsynen över de verksamheter som ingick i fosterbarnsvården vilket inkluderade barnhemmen. Det var barnvårdsnämndens uppgift att undersöka att barnhemmen inom kommunen gav en tillfredsställande vård beträffande den materiella standarden och en trygg, utvecklande vistelsemiljö.⁷⁸

Det låg även på vistelsekommunens ansvar att kontakta den placerande barnvårdsnämnden om missförhållanden upptäcktes.⁷⁹ Barnvårdsnämnden som placerat barnet i annan kommun, hade i sin tur anmälningsskyldighet och var därmed tvungen att anmäla placeringen till vistelsekommunen.⁸⁰

Vid sidan om barnvårdsnämnderna så hade länsstyrelsen tillsynsansvar över de barnhem som var belägna inom länet. Länsstyrelsen skulle även stötta barnvårdsnämnderna i deras verksamhet och biträdde i denna uppgift av särskilda barnvårdskon konsulenter.⁸¹ Om missförhållanden på barnhem upptäcktes, var det länsstyrelsens skyldighet att se till att de åtgärdades. Om det var nödvändigt, hade de befogenhet att förbjuda vidare vistelse för barn på barnhemmet ifråga.⁸²

Statens inspektör för fattigvård och barnvård ansvarade för att barnvårdens verksamheter utvecklades och genomfördes enligt gällande bestämmelser.⁸³

⁷⁷ 2 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

⁷⁸ 59 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

⁷⁹ 58 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

⁸⁰ 34 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

⁸¹ 20 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

⁸² 42 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

⁸³ 21 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

1945–1960 Fortsatt ansvar för vistelsekommun och länsstyrelse

Barnvårdsanstalter fick särskilda bestämmelser i 1945 års ändring av 1924 års barnvårdslag. Barn på barnvårdsanstalt bröts ut ur den allmänna fosterbarnskontrollen och behandlades i särskilda paragrafer.

Precis som med fosterbarnstillsynen var det vistelsekommunens barnvårdsnämnd som hade ansvar för den löpande tillsynen över barnvårdsanstalterna. Men det finns ingen uttalad skrivning i lagtexten om att det var de enskilda barnen på barnvårdsanstalter som barnvårdsnämnden skulle övervaka. Det var verksamheten på barnvårdsanstalterna som stod i fokus.⁸⁴ Om det även inbegrep tillsyn av enskilda barn är svårt att utläsa.

En nyhet i lagändringen 1945 för fosterbarnens del var att barnvårdsnämnden skulle se till att de fick en god och passande utbildning.⁸⁵ Motsvarande skrivning för barn som vårdades på barnvårdsanstalt saknas. Men i handböckerna omfattas alla placerade barn, såväl barnahemsbarn som fosterbarn, av kravet på väl tillgodosedd utbildning.⁸⁶

Länsstyrelsernas ansvar blev tydligare i och med ändringen av lagen 1945. Genom sina barnvårdsassistenter, skulle de samla in uppgifter från barnhemmen om hur många och vilka barn som vårdats i sammanlagt över ett år. Denna registrering skulle ske en gång i halvåret.⁸⁷

1945 förstärktes det övergripande ansvaret över landets barnvårdsanstalter med att Socialstyrelsen tilldelades tillsynsansvaret över barnvårdsanstalternas verksamhet.⁸⁸ Dessutom fick Socialstyrelsen befogenhet att i vissa fall befria anstalter från barnvårdsnämndens tillsyn.⁸⁹ Statens inspektör för fattigvård och barnavård skulle biträda Socialstyrelsen i den rådgivande delen av tillsynsansvaret.

⁸⁴ 1 mom 42 § Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnvårdslag).

⁸⁵ 53 § Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnvårdslag).

⁸⁶ Höjer 1950, s. 191.

⁸⁷ 41 § 2 mom Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnvårdslag).

⁸⁸ Kungl. Maj:ts stadga (1945:506) om barnvårdsanstalter.

⁸⁹ 42 § 2 mom Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnvårdslag).

1960-1982 Placerande kommun fick visst ansvar

Med den nya barnvårdslagen 1960 tilldelades den placerande kommunen tillsynsansvar i egenskap av befattningsnämnd. Ansvarsfördelningen mellan placerande kommun och vistelsekommun var densamma som för fosterbarnen. Ansvaret för det placerade barnet kunde överflyttas till barnvårdsnämnden i vistelsekommunen om denna samtyckte.⁹⁰ Vistelsekommunen hade dock fortfarande ansvar att utöva tillsyn över barnvårdsanstalterna i kommunen och att verksamheterna där bedrevs enligt gällande bestämmelser.⁹¹

Länsstyrelsernas och Socialstyrelsens tillsynsansvar över barnvårdsanstalterna hade inte genomgått några övergripande förändringar i och med den nya barnvårdslagen.⁹² Det hade dock blivit tydligare krav på att barnhemmen skulle lämna uppgifter om barn som hade varit intagna där mer än ett halvt år till länsstyrelserna.⁹³

1982 – Placerande kommuns och länsstyrelsens ansvar

Precis som påpekades i avsnittet om fosterbarnstillsynen fastslogs i socialtjänstlagen att det är den placerande kommunen som ansvarar för placerade barn.⁹⁴ Detta gäller alltså även barn som vistas på anstalter, det som numera kallas HVB. Huvudmannen för HVB (landsting eller primärkommun) ansvarar för att vården fungerar på hemmet.⁹⁵ Liksom tidigare kan ett ärende överflyttas till annan nämnd efter överenskommelse.⁹⁶

Alla HVB står under länsstyrelsens tillsyn.⁹⁷ Ett HVB som inrättats av enskild person eller sammanslutning står även under löpande tillsyn av socialnämnden i vistelsekommunen.⁹⁸

Socialstyrelsen har alltjämt det övergripande tillsynsansvaret för den vård som bereds unga i landet.

⁹⁰ 35 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdslag).

⁹¹ 61 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdslag).

⁹² Jämför 1–3 §§ Kungl. Maj:ts stadga (1945:506) om barnvårdsanstalter med 2–4 §§ Kungl. Maj:ts stadga (1960:595) för barnvårdsanstalter.

⁹³ 59 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdslag); 20 §–22 Kungl. Maj:ts stadga (1960:595) för barnvårdsanstalter.

⁹⁴ 22 § Socialtjänstlag 1980:620.

⁹⁵ Fahlberg 1984, s. 132.

⁹⁶ 72 § Socialtjänstlag 1980:620.

⁹⁷ 68 § Socialtjänstlag 1980:620.

⁹⁸ 69 § Socialtjänstlag 1980:620.

3 Utredningar i omvärlden

I syfte att ge ett perspektiv på den svenska granskningen av övergrepp och försummelse i den sociala barnvården presenterar vi här liknande utredningar från andra länder.

Vi redogör för hur tre nordiska länder Norge, Island och Danmark hanterat frågan om övergrepp och försummelse i den sociala barnvården. De norska erfarenheterna får störst utrymme eftersom det i Norge har gjorts många utredningar och att erfarenheterna från den första utredningen i Bergen påverkade både direktiven till och utformningen av denna utredning. Dessutom beskrivs utredningarna i Irland, Wales, Australien och Kanada. De australiensiska och kanadensiska utredningarna som beskrivs har främst haft fokus på ursprungsbefolkningens barn.

Länderna hade delvis olika traditioner när det gällde omhändertagande av barn för samhällsvård. I katolska länder som Irland skedde främst placeringarna i institutioner. Norge, liksom Sverige hade en större andel fosterhemsplaceringar. Trots det ingick bara trettio fosterbarn i de norska granskningarna. Alla utredningar beskriver liknande typer av övergrepp och försummelse.

Utredningen har besökt Stavanger och Dublin och informerats om de utredningarnas arbetssätt och resultat.

Vi har också träffat representanter för ett norskt nationellt resurs och kompetenscenter; Projekt Oppreisning, som arbetar med frågor om upprättelse och ekonomisk ersättning. Projektet finansieras av staten och ett antal kommuner och vänder sig till både enskilda och kommuner med vägledning och stöd.

Erfarenheterna från andra länders hantering av ersättnings- och försoningsprocessen skulle kunna vara intressant för den svenska regeringens fortsatta handläggning. Därför redovisar vi också vad som hänt efter de olika utredningarna i respektive land.

3.1 Sammanfattning

Det finns flera likheter mellan de utredningsprocesser som beskrivs i kapitlet. Det har ofta börjat med att människor berättat om sina upplevelser av övergrepp och försummelse för media. Därefter har regeringen eller som i Norge, kommunens styrande, tagit initiativ till en oberoende granskning. Samma personer som berättat för media har ofta tidigare förgäves berättat om övergrepp och försummelse för ansvariga myndigheter, men den myndighet som tagit emot klagomålen har också varit ansvarig för vanvården och därför avstått från att granska sitt eget ansvarsområde.

Några utredningar hade som uppgift att granska ett antal i förväg namngivna institutioner, andra skulle ta emot alla som ville berätta om sina upplevelser. Några utredningar ville ta del av både positiva och negativa erfarenheter. Andra har likt den svenska utredningen koncentrerat sig på övergrepp och försummelse.

Alla utredningar har genom media informerat om sin existens. Intervjuerna har till största delen kompletterats med arkivmaterial.

I utredningsrapporterna har aldrig någon drabbad kunnat identifieras, i de flesta fall inte heller någon enskild förövare då brotten varit preskriberade. Det finns dock två undantag där utredningar har valt att skriva ut namnen på enskilda förövare. Den irländska utredningen identifierade utpekade och dömda förövare fram till och med 2005. I rapporten från Wales namngavs över 200 personer, däribland fanns utpekade och dömda pedofiler, samt tjänstemän som inte levt upp till sitt ansvar.

En gemensam erfarenhet i de olika länderna är en stark önskan från de intervjuade om att någon officiellt ska ta ansvar för vanvården. De som intervjuats har också önskat eller krävt en offentlig ursäkt. I flera fall har så också skett genom att premiärministern eller motsvarande vid en ceremoni bett de drabbade om ursäkt. I några länder kom ursäkten i ett tidigt skede i utredningsarbetet.

I Kanada och i en av de två australiensiska utredningarna är det framför allt barnen till ursprungsbefolkningen som har varit i fokus för utredningarna. I övriga länder är det ofta barn till samhällets fattiga eller till ensamstående mödrar.

Som en röd tråd genom ländernas rapporter går en beskrivning av rättslösa och utsatta barn. De har tvingats att arbeta hårt. I många fall har de blivit slagna, utnyttjade och plågade. Ofta har vardagen för dessa barn inneburit fysiska, psykiska och sexuella

kränkningar. De har levt under usla materiella förhållanden. Barnen har separerats från föräldrar, syskon, släkter och sammanhang.

3.2 Norge

I slutet av 1990-talet började människor berätta i media om bristfällig omsorg och övergrepp som de utsattes för under den tid de var placerade i barnhem och i andra institutioner. Det ledde till att flera kommuner och fylkeskommuner (landsting) begärde att fylkesmannen (landshövdingen) skulle tillsätta en oberoende granskningskommitté.

Bergen var den första kommunen som 2001 begärde en granskning av sina barnhem. Därefter följde ytterligare sex utredningar: Oslo, Rogaland, Trondheim, Finnmark och två utredningar i Vest-Agder (Kristiansand), varav den ena också omfattade kommuner i Aust-Agder.

Alla granskningskommittéer arbetade i stort sett med samma uppdrag, nämligen att svara på frågan om det hade förekommit missförhållanden på olika barn- och ungdomsinstitutioner. Slutsatserna blev också likartade. Det hade förekommit bristfällig omsorg och övergrepp på barnhemmen och institutionerna.

År 2003 tillsatte den norska regeringen en nationell utredning som 2004 lämnade sin rapport.¹ Också den utredningen konstaterade bristfällig omsorg och övergrepp inom den norska barnvården.

Efter den andra granskningsrapporten från Vest-Agder som redovisades i mars 2009 har det inte startat någon ny granskning i Norge. Kommunerna väljer i stället att direkt arbeta med en kommunal upprättelseordning. De medborgare som anser att de blivit utsatta för övergrepp och försummelse får i ett sådant system ansöka hos kommunen om upprättelse och ersättning. I september 2009 har 104 av Norges 430 kommuner antagit en kommunal oppreisningsordning.²

¹ Norges offentlige utredninger (NOU) 2004:23, *Barnehjem og spesialskoler under lupen – Nasjonal kartlegging av omsorgssvikt og overgrep i barnevernsinstitusjoner 1945-1980*, Oslo 2004.

² Stene, Kai, Prosjektledare i Prosjekt Oppreisning, samtal den 23 september 2009.

3.2.1 En nationell utredning – Befring rapporten

År 2003 tillsatte regeringen en nationell utredning som leddes av professor Edward Befring. Den skulle ta fram kunskap om bristfällig omsorg och övergrepp på barn placerade av den norska barnavården. Granskningen gällde placeringar på institutioner under perioden 1945–1980. Utredningen använde sig av tre huvudkällor; arkivmaterial, information från personer som hade varit placerade i barnhem och i specialskolor, samt nationell och internationell forskning.³

Bristfällig omsorg och övergrepp

Utredningen slog fast att det hade förekommit bristfällig omsorg och övergrepp av delvis allvarlig karaktär. Det gällde i barnhem, skolhem och specialskolor, under hela den granskade perioden. Utredningen konstaterade att vid många institutioner hade fysiska övergrepp, ibland av mycket allvarlig art, varit en del av vardagen.

Bristfällig omsorg och fysiska övergrepp hade varit mer omfattande än de sexuella övergreppen. Många barn hade upplevt att ingen hade brytt sig eller tyckt om dem. Utredningen påpekade att allvarlig fysisk misshandel som sparkar, slag och inlåsning i mörka rum, tycktes ha avtagit under periodens gång. Omsorgsnivån hade varierat mellan olika barnhem och mellan olika tidsperioder.⁴

Kontroll och tillsyn

Ansvar för kontroll och tillsyn hade under tiden för granskningen legat hos flera olika instanser; socialdepartementets barnavårdsinspektörer, fylkesmannens barnavårdssekreterare och kommunens barnavårdsnämnd eller annan särskilt utsedd. För specialskolorna hade kyrko- och undervisningsdepartementet under en period haft tillsynsansvaret.

Utredningen konstaterade att det på alla nivåer hade funnits brister när det gällde tillsynen.⁵

³ NOU 2004:23, s. 134.

⁴ NOU 2004:23, s. 141.

⁵ NOU 2004:23, s. 146.

3.2.2 Utredningar på kommunal nivå

Den första norska granskningen av övergrepp och försummelse vid barn- och ungdomsinstitutioner skedde i Bergen med start 2001.

Bergens kommun begärde hos fylkesmannen i Hordaland att det skulle tillsättas ett granskingsutvalg. Det fanns inte några tidigare norska erfarenheter att ta stöd av.⁶ Rapporten från Bergen kom sedan att präglade metodval och arbete i de följande granskningarna i Norge. Den har också, tillsammans med en senare utvärdering av granskningen, haft betydelse för utformningen av den svenska utredningen. Det gällde bl.a. betoningen av psykologiskt stöd i samband med intervjuerna.

3.2.3 Bergensundersökningen

Kommittén i Bergen (granskingsutvalget) bestod av två advokater, varav den ena ledde utredningen, en forskare och en chefspsykolog. De knöt till sig ett sekretariat med tre anställda.

Kommittén fick i uppdrag att granska 11 namngivna privata och kommunala institutioner, som under perioden 1954 till 1980 hade använts av Bergens kommun.

Den tidsmässiga avgränsningen av kommitténs uppdrag hade att göra med hur ansvaret hade fördelats mellan kommun och stat. Fram till och med 1980 var det kommunerna som var ansvariga för institutionerna. Efter 1980 hade fylkeskommunerna (landstingen) ansvaret och från 1993 hade staten ansvaret.⁷

Kommittén informerade i media om vilka institutioner som skulle ingå i utredningen.

I direktiven fastslogs att kommittén skulle granska om placerade barn hade blivit utsatta för fysiska eller sexuella övergrepp, bristfällig praktisk och/eller emotionell omsorg. Kommittén skulle också granska om det hade funnits brister i den kommunala och statliga tillsynen och om det hade förekommit placeringar av barn utan stöd i lagen.⁸ Kommittén hade inte mandat för att ta ställning i fråga om skuld, varken straffrättsligt eller skadeståndsmässigt.⁹

⁶ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barneverninstitusjoner i Bergen*. Rapport till Fylkesmannen i Hordaland. Fagbokforlaget Vigmostad og Bjørke. Bergen 2003, s. 11.

⁷ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barnehemmene i Finnmark*. Rapport till Fylkesmannen i Finnmark 2008, s. 8.

⁸ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barneverninstitusjoner i Bergen*, 2003, s. 15.

⁹ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barneverninstitusjoner i Bergen*, 2003, s. 17.

Kommittén intervjuade 120 personer som hade varit placerade som barn. Det gick inte att med säkerhet säga hur många barn som varit placerade på de 11 institutionerna under den tidsperiod på 25 år som granskningen omfattade. Därför kunde man inte uttala sig om representativiteten.¹⁰

Situationen på en institution kan ha varierat under olika perioder. Men kommittén fick när det gällde enskilda institutioner så många och så samstämmiga uppgifter från flera barn att den ansåg sig kunna ha en uppfattning av omfattningen av övergrepp under en viss tidsperiod.¹¹ Kommittén var också under arbetets gång mån om att redovisa både positiva och negativa synpunkter och beskrivningar.

Kommittén ansåg att det inte gick att få en fullständig bild av hur det hade sett ut med mindre än att den hade intervjuat alla inblandade. När det gällde sexuella övergrepp sade kommittén att det var tack vare att de som hade varit utsatta för övergrepp valde att berätta om dessa, som det kunde komma fram. Kommittén menade att den omständigheten att några av informanterna uppgav att de inte kände till att det hade förekommit övergrepp inte behövde innebära att det inte hade gjort det. Vidare konstaterade kommittén att vissa former av övergrepp och försummelse sker när bara offret och förövaren är närvarande.¹²

Slutsatser från Bergensundersökningen

- *Utvalget* konstaterade att omsorgsnivån vid flera institutioner och under förhållandevis långa perioder, avvek från det som stadgades i gällande lag.
- *Utvalget* slog fast att några av de intervjuade hade upplevt allvarliga brister i den praktiska och den känslomässiga omsorgen.¹³
- *Utvalget* slog fast att det i många fall hade funnits brister i den känslomässiga omsorgen, i vissa fall hade den i stort sett varit frånvarande.

¹⁰ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barneverninstitusjoner i Bergen*, 2003, s. 24.

¹¹ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barneverninstitusjoner i Bergen*, 2003, s. 22.

¹² Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barneverninstitusjoner i Bergen*, 2003, s. 22.

¹³ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barneverninstitusjoner i Bergen*, 2003, s. 12.

- *Utvalget* slog fast att det hade skett fysiska och sexuella övergrepp mot enskilda barn vid institutionerna.
- *Utvalget* slog fast att det vid någon institution hade skett både fysiska och sexuella övergrepp mellan barn eller ungdomar som bodde på institutionen. Det betecknade utvalget som bristfällig omsorg.¹⁴
- *Utvalget* slog fast att flera barn hade blivit utsatta för sexuella övergrepp under deras tid inom barnavården. Förövarna var anställda och/eller ansvariga för institutionen, besökare till institutionen och någon gång hade övergreppen skett i samband med permission och hembesök.
- *Utvalget* slog fast att det under hela den granskade perioden hade funnits en omfattande och allvarlig brist i barnavårdsnämndens tillsyn.
- *Utvalget* klandrade den tillsyn som skulle ha utförts av *Fylkesmannen* och socialdepartementet.¹⁵
- *Utvalget* fann inte annat än att det vid de flesta omhändertaganden gjordes erforderliga utredningar och fattades erforderliga beslut. Flertalet omhändertaganden hade skett i samförstånd med barnets föräldrar.
- *Utvalget* slog fast att det var Bergens kommun som var ansvarig för flera av de missförhållanden som man hade funnit. Detta i egenskap av sin funktion som arbetsgivare, resursförvaltare och som tillsynsmyndighet.
- *Utvalget* var återhållsam i fråga om att dra generella slutsatser om omfattningen av olika missförhållanden.¹⁶

3.2.4 De övriga granskningsrapporterna

Utredningarna på lokal eller regional nivå i Norge har i stort sett haft samma uppdrag. Granskningarna genomförts efter mönster från Bergen. De har haft fokus på *institutioner*, faktiska förhållanden, fysiska och sexuella övergrepp, samt brister i den praktiska och

¹⁴ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barneverminstusjoner i Bergen*, 2003, s. 12.

¹⁵ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barneverminstusjoner i Bergen*, 2003, s. 12.

¹⁶ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barneverminstusjoner i Bergen*, 2003, s. 12.

emotionella omsorgen. Några utredningar hade inte i uppdrag att granska tillsynen.

Kommittén i Trondheim granskade också hur barn placerade i *fosterhem* hade haft det. Kommittén i Kristiansand hade i sin rapport ett särskilt kapitel om hur det hade sett ut för barnen till tatore (resande).

Samtliga utredningar konstaterade att det hade funnits brister i den praktiska och känslomässiga omsorgen. De konstaterade också att det hade förekommit både fysiska och sexuella övergrepp under alla granskade tidsperioder och på många av de granskade institutionerna.

Förekomsten och omfattningen av vanvården hade varierat mellan såväl institutioner som olika tidsperioder.

Fyra av de sju kommittéerna granskade perioden 1954–1992, Kristiansand till och med 1979. En kommitté granskade fram till och med 2004 och en till och med 1980.

Sammanlagt deltog 933 informanter i de norska granskningarna. Av dessa var 722 tidigare barnhemsbarn, 30 var tidigare fosterbarn och 148 var anställda eller motsvarande. 23 personer hade lämnat skriftliga redogörelser.¹⁷

Representativitet

Flera utredningar var mycket försiktiga med att hävda att deras resultat var representativa.¹⁸ Utredningen i Rogaland ansåg sig inte kunna säga att deras material var representativt för alla som bodde på institutioner under den granskade perioden. Det var inte heller deras uppgift att ta reda på detta. Däremot ansåg utredningen att deras material var representativt för de barn och unga som hade upplevt brister i den dagliga omsorgen och/eller övergrepp på institutioner.¹⁹

Flera av de norska utredningarna menade att deras urval var skevt eftersom det var utredarna som hade bjudit in eller rekryterat intervju-personer. De ansåg sig inte kunna säga något om representativiteten, dvs. i vilken mån informanternas redogörelser stämde överens med

¹⁷ Stene, Kai, Projektledare i Projekt Oppreisning, samtal den 23 september 2009.

¹⁸ Norge. *Barneverninstitusjoner benyttet av Oslo kommune 1954 – 1993*. Rapport till Fylkesmannen i Oslo og Akershus. Oslo 2005, s. 20

¹⁹ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barnevernsinstitusjoner i Rogaland*. Rapport till Fylkesmannen i Rogaland, Stavanger 2006, s. 15.

de erfarenheter som hela gruppen av före detta barnhemsbarn hade.²⁰

Flera utredningar konstaterade att det hade varit stora skillnader på antalet informanter som hörde hemma inom de olika tidsperioderna. Samma sak gällde för institutionerna. Några var välrepresenterade medan det från andra institutioner kunde vara endast en person som lämnat vittnesmål.²¹

Bland annat utredningen i Kristiansand konstaterade att den hade intervjuat få tidigare anställda. Den förde också ett resonemang om det var personer med de svåraste erfarenheterna som hade anmält sig till intervju.²²

Flera utredningar hade uppdraget att intervjua människor med både positiva och negativa erfarenheter.²³

3.2.5 Några samlade slutsatser från de norska utredningarna

Utredningen i *Oslo* menade att det var fyra omständigheter som hade påverkat omfattningen och karaktären på de fysiska övergreppen:

1. typ av institution
2. institutionens storlek
3. personalresurser
4. vem som under olika perioder var ansvarig.

Den slog också fast att de hade förekommit sexuella övergrepp mot barn på nästan alla typer av institutioner. Det hade i vissa fall handlat om enskilda övergrepp och i andra fall övergrepp som hade pågått under flera år.²⁴

Utredningen i *Rogaland* menade att den bristfälliga omsorgen hade varit mest framträdande under 1950–1970 talen. Kritiken riktades också mot ledningen. Barnen hade varit mycket beroende av

²⁰ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barnehjemmene i Finnmark*, 2008, s. 11.

²¹ Norge. *Omsorg og overgrep*. Rapport till Fylkesmannen i Sør-Trøndelag. Trondheim 2007, s. 16.

²² Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget av barnehjem i Kristiansand*. Rapport till Fylkesmannen i Vest-Agder, Kristiansand 2007, s. 28.

²³ Norge. *Omsorg og overgrep*, 2007, s. 16.

²⁴ Norge. *Barneverninstitusjoner benyttet av Oslo kommune 1954 – 1993*, 2005, s. 7.

vem som vid olika tidpunkter hade varit ansvarig för institutionen.²⁵

De utredningar som undersökte frågan om *tillsyn* fann att det hade varit stora brister, framför allt fram till 1980-talet.²⁶ Utredningen i Oslo ansåg att tillsynen till stor del hade varit så ytlig att varje enskilt barn inte fick den tillsyn det hade behövt. Oslos barnavårdsnämnd hade inte varit den kontrollinstans som den var avsedd att vara.²⁷ Dessutom fann Oslo-utredningen att varken socialdepartementet eller fylkesmannen utövade någon tillsyn över barnavårdsinstitutionerna i Oslo. Samma kritik fanns i rapporterna från utredningarna i *Rogaland* och i *Trondheim*.²⁸

Utredningen i *Trondheim* granskade hur barnen som hade varit placerade i *fosterhem* hade haft det, 30 tidigare fosterbarn intervjuades. I rapporten framgick det att både bestraffningar och sexuella övergrepp hade förekommit i fosterhemmen i samma utsträckning som i barn- och skolhem.²⁹

3.2.6 Ersättningsystem

Stortingets ersättningsregler

Det tidigare namnet på Stortingets *rettferdsvederlag* var billighets-erstatning. Det är en juridisk beteckning på en ekonomisk gottgörelse som kan ges i de fall någon inte kan få ersättning enligt andra lagar och regler. En ansökan om *rettferdsvederlag* behandlas av Statens Sivilrettsforvaltning (tidigare Justissekretariatene). Rettferdsvederlaget är avsett att vara en sista möjlighet att få en ekonomisk ersättning för den skada eller olägenhet som har uppstått till följd av kritikvärdiga förhållanden från det offentliga sida.³⁰

Frågan om huruvida ersättningen skall betalas ut baseras på en rimlighetsbedömning och dess storlek är också en bedömningsfråga. Ersättningen skall ses som ett erkännande av att mottagaren

²⁵ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barnevernstinstitusjoner i Rogaland*. Rapport till Fylkesmannen i Rogaland, Stavanger 2006, s. 4.

²⁶ Norge. *Gransking av skole- og barnehjem i Aust-og vest-Agder*. Rapport till Fylkesmannen i Vest-Agder, Kristiansand 2009, s. 21.

²⁷ Norge. *Barnevernstinstitusjoner benyttet av Oslo kommune 1954 – 1993*, 2005, s. 8.

²⁸ Norge. *Omsorg og overgrep*, 2007, s. 194.

²⁹ Norge. *Omsorg og overgrep*, 2007, s. 9.

³⁰ Norge. Rettferdsvederlag. Tillgänglig <<http://www.justissekretariatene.no/nb/>> (oktober 2009).

har varit illa i förhållande till andra i samma situation.³¹ Vanligtvis är ersättningens övre gräns 200 000 norska kronor, men Stortinget gjorde 2005 ett tillägg till de allmänna reglerna för att de skulle anpassas till barn som hade varit placerade inom barnvården.³² Beviskraven sänktes när det gällde allvarliga övergrepp och det fastslogs att man skulle lägga större vikt vid en informants egen redogörelse. Den övre gränsen för ersättningsbeloppen sattes till 300 000 Nkr och ersättningen omfattade även de tidigare fosterhemsbarnen.

Kommunala ersättningsordningar

En *Kommunal oppreisningsordning* är avsedd för de personer som fram till och med 1993 blev utsatt för omsorgssvikt eller övergrepp inom den norska barnvården.

För de flesta oppreisningsordningar gäller att man ska anmäla sig inom en viss tidsgräns. Den sökande ska inte tidigare ha mottagit ersättning från den ansvariga kommunen på samma grunder. Den sökande förbinder sig också att inte senare göra det.³³

Genom en kommunal oppreisning får den som drabbats en förbehållslös ursäkt från den kommun som var ansvarig för placeringen. Oftast sker det i form att ett personligt brev till den enskilde från kommunens ledning. Kommunen bekräftar också sitt ansvar genom att betala ut en ekonomisk ersättning. Ersättningsbeloppen ligger på mellan 200 000 och 725 000 Nkr beroende på vad den enskilde varit utsatt för.

Enskilda kommuner kan ha inrättat egna former av ekonomiska ersättningar. Så har till exempel Hamar kommun en kommunal billighetserstatning med ett högsta belopp på 100 000 Nkr med i undantagsfall möjlighet till ett belopp på 300 000 Nkr.

Stavangermodellen

Stavanger har utarbetat en modell för kommunal *oppreisning*, som omfattar hela processen från ansökan till ersättning. Den har blivit förebild för flera kommuner.

³¹ Norge. Rettferdsvederlag. Tillgänglig <<http://www.justissekretariatene.no/nb/>> (oktober 2009).

³² Norge. *Erstatningsordninger for barn i barneheimar og spesialskular for barn med åtferdsvanskar*. Det kongelige Barne- og familiedepartementet. St.meld.nr 24 (2004–2005).

³³ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barnehjennene i Finnmark*, 2008, s. 8.

Ett ärende behandlas av ett sekretariat som består av personer med kunskap inom det sociala och det juridiska området. Processen inleds med att den sökande fyller i ett ansökningsformulär och uppmanas att lämna en levnadsberättelse. Sekretariatet gör sedan en utredning som bygger på den sökandes egna uppgifter kompletterat med övriga dokument. I sekretariatets bedömning spelar levnadsberättelsen en viktig roll.

I de fall den sökande inte har lämnat sin redovisning i en tidigare granskningskommitté har man även personliga samtal med den sökande. Sekretariatet utarbetar därefter ett utlåtande, som innehåller en motivering samt förslag till beslut som lämnas till ett utvalg där beslut sedan fattas. Ersättningsnivåerna varierar också här mellan 200 000 Nkr och 725 000 Nkr.

Andra kommunala modeller för ersättning

Kommunernas sentralförbund i Norge har på nationell nivå förhållit sig avvaktande till att utforma rekommendationer om någon särskild ersättningsmodell. Däremot har Kommunernas sentralförbund i några fylken arbetat fram en egen ordning. (KS-modellen) Man hänvisar till Stortingets beslut om en anpassad och utvidgad *rettferdsvederlagsordning* för barn som har varit placerade i fosterhem och på olika institutioner. Det är ett par faktorer som avgör vilket ersättning det kan bli fråga om. Det är bland annat allvarlighetsgraden på den bristande omsorgen eller övergreppet, placeringens varaktighet och eventuella skador. Ersättningsens övre gräns är 300 000 Nkr. I den här modellen förväntas också staten stå för en del av ersättningen, något som både den norska regeringen och Stortinget avvisat.³⁴

3.3 Island

Landets premiärminister tillsatte den isländska utredningen. Nu, 2009, pågår diskussioner mellan regeringen och föreningen för före detta barnhemsbarn om ersättningen till de barn som har blivit

³⁴ Norge. *Oppreisningsordning for tidligere barnehjemsbarn i Finnmark* (29-04-2009) Karasjok kommune. Arkivsak 2009/183-1. Tillgänglig <<http://www.karasjok.kommune.no/getfile.aspx/document/3/1120/pdf>> (oktober 2009).

utsatta för olika former av vanvård under tiden de var omhändertagna.

I fråga om ersättningens storlek anser regeringen att det är viktigt att utgå från det belopp som döms ut i domstolar för sexuella övergrepp mot barn. Det är högst 150 000 kronor. Ersättningsreglerna vid sexuella övergrepp mot barn skulle kunna gälla i brist på andra prejudikat.

Enligt den föreslagna ordningen ska den klagande ansöka om ersättningen. Efter en värdering av allvaret i övergreppet bestäms ersättningsbeloppet. Följden blir att en del inte får någon ersättning, andra får varierande belopp upp till maxbeloppet.

Föreningen för f.d. barnhemsbarn har i diskussionerna förkastat regeringens modell för ersättning. De förordar i stället en ersättning utifrån hur länge de har varit placerade. Ersättningsbeloppet skulle bestämmas genom att beräkna den lön de borde ha haft under sin placeringstid. De flesta tvingades arbeta hårt under hela placeringen. Föreningens modell skulle innebära ett klart högre belopp i ersättning. Det har uppskattats till nära en miljon svenska kronor per individ.³⁵

3.4 Danmark

Den danska regeringen har valt att ge bidrag till en förening för f.d. barnhemsbarn, Landsforeningen Godhavnsdrene for att göra en undersökning om barn som varit placerade i barnhem under 1960-talet. Syftet med undersökningen är enligt deras hemsida att upplysa offentligheten om de förhållanden som barn på barnhem levde under, för att få en ursäkt och upprättelse.³⁶

Undersökningen startade i augusti 2009. Den leds av cand mag, Maria Rytter fra Omsorgsmuseet i Svendborg. Hon har en grupp, bestående av forskare och ledamöter i styrelsen, till sin hjälp. Det planeras också att knyta en referensgrupp till utredningen.

³⁵ Avsnittet bygger på information från samtal med anställd vid premiärministerns sekretariat i augusti 2009.

³⁶ Danmark. Sekretariatet for børnehjemsundersøgelsen. Tillgänglig <<http://www.omsorgssvigt.dk/>> (oktober 2009).

3.5 Irland

3.5.1 Bakgrund

I slutet av 1990-talet sändes TV-dokumentären *States of Fear* i den irländska televisionen. Den beskrev vanvård av barn på barnhem, s.k. *Industrial Schools*, som i huvudsak drevs av katolska kyrkan för barn från tidig skolålder till vuxen ålder. Dokumentären fick stort utrymme i media.

Den första uppmärksamheten ledde till att många fler personer som varit utsatta för vanvård kontaktade media och berättade om sina erfarenheter. Flera personer började också med hjälp av jurister att driva olika ärenden om upprättelse och ersättning gentemot ansvariga för irländska barnhem.

Den 11 maj 1999 bad den irländske premiärministern offentligt om ursäkt för vad de drabbade hade varit utsatta för.

3.5.2 Två organisationer för utredning och ersättning

Som en följd av premiärministerns ursäkt tog regeringen 1999 initiativ till bildandet av *The Commission to Inquire into Child Abuse*, (CICA). Kommissionens uppdrag var att ta emot redogörelser från dem som ansåg sig ha vanvårdats inom barnvården.

År 2002 bildades *Residential Institutions Redress Board* (RB) med uppdrag att handlägga ekonomiska ersättningar. Vid den här tiden pågick liknande processer i Australien och Kanada. Samma religiösa grupperingar som fanns på Irland visade sig också ha varit inblandade i övergrepp i barnhem på andra håll i världen.

CICA (The Commission to Inquire into Child Abuse)

Två delar i arbetet

Kommissionen skulle granska vanvård som hade inträffat på institutioner under åren 1940–1999. Kommissionen hade dock befogenhet att sträcka ut dessa ramar att omfatta såväl tiden före som efter denna period.

I maj 2000 hade CICA inrättats med två självständiga kommittéer; *The Investigation Committee* (IC) och *The Confidential*

Committée.(CC) En sökande fick välja att träffa en av de två kommittéerna.³⁷

Den sökande kunde antingen redogöra för sina erfarenheter i en intervjusituation med CC eller för IC som beskrivs här nedan. Rapporten från CC fick inte identifiera den intervjuade, en anklagad person eller en utpekad institution.³⁸

CC:s intervjuer startade i september 2000 och pågick under fem år. De utfördes av fyra kvinnliga socialarbetare. Sammanlagt hördes över tusen personer som hade varit placerade under åren 1922–2000.³⁹

I den andra grenen av CICA, (IC) redogjorde man för sina erfarenheter i en situation som liknade en rättegång. De 20 institutioner som hade flest anmälningar mot sig valdes ut för granskning. Varje institution fick utse en representant att föra sin talan.⁴⁰ Den sökande fick möta denna representant och i vissa fall en enskild utpekad förövare. Den sökande kunde få relevansen i sin historia ifrågasatt av den anklagades advokater. Det kunde vara upp till 20 personer närvarande vid en sådan rättegång. Målet ledde inte till ett domslut, men väl en skriftlig rapport i varje enskilt ärende där det slogs fast om det var troligt att övergrepp hade skett, eller inte.

Resultat

När tiden för anmälan gick ut den 31 juli 2001 hade 3 149 personer hört av sig till CICA:s båda kommittéer. Av dessa valde 1 192 personer att träffa CC och 1 957 att träffa IC.⁴¹

Efter nio års arbete presenterades kommissionens rapport i maj 2009. De inledande raderna i konklusionerna kan ses som en rubrik för deras slutsatser. ”Physical and emotional abuse and neglect were features of the institutions.” (Fysisk och känslomässig försummelse var kännetecknande för institutionerna).⁴² Även sexuella övergrepp hade förekommit på många institutioner. Skolor drevs i avskildhet av en ledning med hård kontroll, som ofta styrde över

³⁷ Irland. *Third Interim Report*. Commission to Inquire into Child Abuse (CICA) 2003, s. 1.

³⁸ Irland. *Third Interim Report*. Commission to Inquire into Child Abuse (CICA) 2003, s. 37.

³⁹ Irland. CICA Report Vol.III Confidential Committee, 2009, s. 10.

⁴⁰ Irland. CICA Report Vol.I Investigation Committee, 2009, s. 3.

⁴¹ Irland. *Third Interim Report*, Commission to Inquire into Child Abuse (CICA) 2003, s. 12.

⁴² Irland. CICA Report Executive Summary, 2009, s. 19.

såväl barn som personal med en oresonlig och förtryckande disciplin.⁴³

Kommissionen konstaterade dessutom att utbildningsministeriet hade haft en undfallande och foglig inställning till de olika religiösa församlingar som drev institutionerna. Den inställningen gjorde att tillsynen och styrningen av institutionerna inte skedde på det sätt som det borde ha gjorts.⁴⁴

Rekommendationer från CICA

Kommissionen gav flera rekommendationer, bland annat inrättandet av ett minnesmärke. Inskriptionen skulle vara den ursäkt som premiärministern uttryckte i sitt tal i maj 1999. Dessutom skulle landet erkänna att vanvården kunde inträffa på grund av bland annat ett misslyckat system och en misslyckad politik.⁴⁵

Kommissionen föreslog utbildning och psykologisk stöd till de utsatta. Man skulle också fortsätta att hjälpa de drabbade med att hitta sina ursprungsfamiljer.

Kommissionen föreslog också åtgärder för att förhindra att övergrepp och försummelse ska kunna inträffa i den nutida barnvården: Barnvården ska vara barncentrerad, med ett barnperspektiv. En nationell syn på barnvården ska bli grundläggande och den ska ständigt utvärderas.⁴⁶

Residential Institutions Redress Board, RB

Residential Institutions Redress Board (RB) inrättades 2002. I samma lag som låg till grund för RB angavs också i vilka institutioner de sökande skulle ha varit placerade för att vara berättigade till ekonomisk kompensation.⁴⁷ Myndigheten har 2009 cirka 50 anställda.

RB betalar ekonomiska ersättningar till människor som har blivit utsatta för vanvård. I december 2005 stängdes möjligheten att

⁴³ Irland. CICA Report Executive Summary, 2009, s. 19.

⁴⁴ Irland. CICA Report Executive Summary, 2009, s. 19.

⁴⁵ Irland. CICA Report Executive Summary, 2009, s. 19.

⁴⁶ Irland. CICA Report Executive Summary, 2009, s. 19. CICA Investigation Committee Report 2009.

⁴⁷ Irish Statute Book. S.I. No. 644/2002. *Residential Institutions Redress Act. 2002* (Section 33). Regulations 2002.

ansöka om ersättning. Då hade RB fått 14 584 ansökningar. De ansökningar som nu återstår kommer att behandlas under 2009.⁴⁸

För bedömningen av ersättningsnivåerna finns ett *graderings-schema*. Utgångspunkten är vilka personliga förluster en individ har gjort på grund av övergrepp och försummelse. Effekterna av upplevelser och misshandel bedöms av en läkare. Därefter görs en helhetsbedömning av hur placering och eventuella medicinska effekter har påverkat den sökandes liv. Hela livserfarenheten vägs in i beslutet av ersättning.

Övergrepp från vuxna och från andra barn på institutionen bedöms som likvärdiga ur ersättningssynpunkt.

Den högsta ersättningen fastställdes till 300 000 €, men i vissa fall har 360 000 € utbetalats därför att det har handlat om extrem vanvård. Även avlidna har kunnat få ersättning som betalats ut till arvingarna.

Ersättningsnivåer

RB har fem olika nivåer för ersättning: Skada enligt den lägsta nivån ger ersättningsbelopp på upp till 50 000 €. Därefter följer beloppen: 50–100 000 €, 100–150 000 €, 150–200 000 € och slutligen 200–300 000 €. 50 % av de sökande har fått belopp på 50–100 000 €. ⁴⁹

RB hade i maj 2009 hanterat 13 190 ärenden.⁵⁰ Totalt hade 78 745 miljoner € betalats ut i ersättningar. Sex sökande hade inte godtagit sin ersättning, 754 ansökningar var återtagna, nekade eller gav inte ersättning. Det genomsnittliga beloppet för de 12 436 ersättningarna var 63 320 €.

3.6 Wales

Under slutet av 1980-talet berättade några vuxna personer för media om övergrepp som de varit utsatta för inom barnvården i norra Wales. Det ledde bland annat till flera polisutredningar. 1996 tillsattes The North

⁴⁸ Irland. Newsletter May 2009. Residential Institutions Redress Board. Tillgänglig <http://www.rirb.ie/> (oktober 2009).

⁴⁹ Irland. Newsletter May 2009. Residential Institutions Redress Board. Tillgänglig <http://www.rirb.ie/updates.asp> (oktober 2009).

⁵⁰ Irland. Newsletter May 2009. Residential Institutions Redress Board. Tillgänglig <http://www.rirb.ie/updates.asp> (oktober 2009).

Wales Child Abuse Tribunal of Inquiry. Kommissionen kom att ledas av Sir Ronald Waterhouse. Den arbetade fram till maj 1998.

Waterhousekommissionen granskade barnvården under 1970 – 1990-talet. Under perioden januari 1997 och maj 1998 gav 264 vittnen muntliga vittnesmål. 311 personer lämnade skriftliga redogörelser om övergrepp. De intervjuade fick professionellt stöd i samband med intervjuerna. När rapporten blev offentlig fick de intervjuade samtalsstöd via telefon. Även deras anhöriga eller närstående kunde använda sig av stödet.⁵¹

I rapporten *Lost in care*, konstaterade kommissionen att upp till 650 barn hade blivit utsatta för fysiska, sexuella och emotionella övergrepp. Barnen var under tiden för vanvården omhändertagna av två counties, Gwynedd and Clwyd.⁵²

I rapporten namngavs 200 personer; utpekade förövare, dömda förövare liksom olika tjänstemän som kritiserades för bristfälliga insatser. De intervjuade var skyddade av sekretess. Utredaren gav sammanlagt 72 rekommendationer i sin rapport. Flera inriktades på hur man ska minimera risken att övergrepp sker i dagens barnvård i Wales.

3.7 Australien

I Australien har det gjorts två utredningar om vanvård av barn i institutioner och fosterhem. Den ena, som vi återger erfarenheter från i det följande, handlar om ursprungsbefolkningens barn.

Den andra utredningen har utrett vanvård i institutioner av barn som var placerade från 1930-talet och fram till 1970-talet. Storbritannien skickade också mellan 1930 och 1970 iväg omkring 7 000 barn från statliga institutioner till Australien, där många av dem mötte samma öde som ”De glömda australierna”. I slutskedet av arbetet med delrapporten (november 2009) bad den Australiensiske premiärministern de drabbade om ursäkt.⁵³ Båda utredningarna har arbetat på ett likartat sätt. I fortsättningen beskrivs arbetet i utredningen om ursprungsbefolkningens barn.

⁵¹ Wales. ”Paul Murphy publishes report of North Wales Child abuse Tribunal”. Tillgänglig <<http://www.walesoffice.gov.uk/2000/02/15/paul-murphy-publishes-report-of-north-wales-child-abuse-tribunal/>> (oktober 2009), s. 2.

⁵² Wales. ”Paul Murphy publishes report of North Wales Child abuse Tribunal”. Tillgänglig <<http://www.walesoffice.gov.uk/2000/02/15/paul-murphy-publishes-report-of-north-wales-child-abuse-tribunal/>> (oktober 2009) s. 2.

⁵³ Australien. *Forgotten Australians*. A report on Australians who experienced institutional or out-of-home care as children. Commonwealth of Australia, 2004.

3.7.1 Bakgrund till utredningen om ursprungsbefolkningen

Aboriginerna utgör i dag drygt 2 % av den totala befolkningen. De är från början inte en homogen grupp. I mitten av 1700-talet fanns det ungefär en halv miljon aboriginer som levde i omkring 500 grupper med egna språk. I dag är de omkring 390 000 personer.

I och med att européerna kom till Australien började samhället omhänderta barn till ursprungsbefolkningen med våld från sina föräldrar.⁵⁴ Det var framför allt under en period av hundra år, från 1869 till 1969 som dessa omhändertaganden i stor skala ägde rum med tvång, hot eller under falska förespeglningar. Man räknar med att 100 000 barn tvångsomhändertogs och det innebar att flertalet aboriginiska familjer på något sätt berördes av detta.⁵⁵ Under åren mellan 1910 och 1970, skildes uppemot 30 procent av samtliga barn till aboriginer från sina föräldrar.⁵⁶

Barnen omhändertogs och placerades i barnhem och i fosterhem i vita familjer. Syftet med omhändertagandet var att barnen skulle assimileras in i det vita australiensiska samhället. Det fanns också ett rasbiologiskt syfte. Framför allt omhändertogs barn som hade en vit far och en aboriginisk mor.⁵⁷

Barnen skulle lära sig europeiska värderingar och arbetsmoral. Som omhändertagna kunde de bli bestraffade om de talade sitt eget språk och ofta fick de aldrig mer se sina biologiska föräldrar eller familjer.

Flickorna skulle arbeta som hushållerskor. Många blev utsatta för sexuella övergrepp av sin arbetsgivare. I de fall flickorna blev gravida togs barnen ofta ifrån dem.

De institutioner som fanns för de aboriginiska barnen var underfinansierade, vilket innebar att det fanns ont om mat och dålig tillgång till sjukvård. Många barn dog i förtid.⁵⁸

⁵⁴ Australien. Human Rights and Equal Opportunity Commission & Wilkie, Meredith, *Bringing them home: report of the national inquiry into the separation of Aboriginal and Torres Strait Islander children from their families*, Human Rights and Equal Opportunity Commission, Sydney, 1997, kap 2.

⁵⁵ Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige*. Opublicerat manuskript. Regeringskansliet, Delegationen för romska frågor Ju 2006:10 (2009-06-17), s. 40.

⁵⁶ Rapport från UD: Mänskliga rättigheter i Australien 2006, Tillgänglig <http://www.manskligarattigheter.gov.se/> (oktober 2009), s. 10.

⁵⁷ Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige* (2009-06-17), s. 40.

⁵⁸ Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige* (2009-06-17), s. 42.

3.7.2 Tillvägagångssätt och resultat

Kommissionen genomförde *hearings* i alla större städer samt i många regioner och mindre samhällen. De ekonomiska resurserna räckte inte till att söka upp varje plats där det fanns ursprungsbe-folkning och andra som ville bli hörda.

Offentliga vittnesmål togs emot från bland annat enskilda som utsatts för tvångsförflyttning, adoptiv- och fosterföräldrar, ursprungsbefolkningens organisationer, representanter för olika nationella och regionala parlament, från kyrkan och enskilda medborgare. Många människor och organisationer gav både skriftliga och muntliga redogörelser till utredningen.⁵⁹

Behov av stöd under och efter vittnesmålen

Många efterfrågade både personligt och psykologiskt stöd under och efter processen. Intervjuerna reaktiverade traumatiska upplevelser. Mötet med okända människor vid intervjun var också en stressfaktor. Både intervjupersoner och läkare vittnade om den stress det innebär för de drabbade att konfronteras med sina traumatiska upplevelser.

Kommissionen anlätade en socialarbetare och en psykolog med aboriginskt ursprung för att stödja de intervjuade. Kommissionen hade också stöd från lokala aboriginska hälso- och sjukvårdsenheter under sina besök ute i landet. Många intervjuade betonade att deltagandet i utredningen hade bidragit till en läkningsprocess.

Vittnesmål och redogörelser

Mycket av det arkivmaterial som hade kunnat styrka vittnesmålen hade blivit förstört. Utredarna använde sig av självständiga informationskällor när det var möjligt. Kommissionens upptäckter, slutsatser och rekommendationer hade stärkts av tyngden i den stora mängd information som utredningen baserats på.⁶⁰

Över 50 % av de tvångsomhändertagna barnen hade varit placerade på mer än ett ställe (institutioner och/eller fosterhem). Många barn fick höra att de var oönskade, förskjutna eller att deras föräldrar var döda. Många fick höra att föräldrarna var värdelösa.

⁵⁹ Australien. *Bringing them home*, 1997, kap. 1.

⁶⁰ Australien. *Bringing them home*, 1997, kap. 1.

De flesta intervjuade hade fått lära sig att allt aboriginskt var värdelöst.⁶¹ De berättade om fattigdom, hunger, bestraffningar och inlåsningar. Både pojkar och flickor, ungefär 10 % av de intervjuade, hade utsatts för sexuella övergrepp.

Bestående lidanden

De genomförda tvångsförflyttningarna tillsammans med fysiskt och psykiskt våld samt sexuella övergrepp gav negativa konsekvenser senare i livet.⁶²

Kommissionen beskrev behandlingen av de aboriginska barnen i termer av folkmord. Den hänvisade till FN:s konvention mot folkmord. Att med tvång föra över barn från en folkgrupp till en annan med syfte att utplåna den ursprungliga folkgruppen inkluderas i begreppet folkmord.⁶³

Fortsatt insamlande av vittnesmål

Kommissionen var medveten om att många människor av olika anledningar inte hade fått eller kunnat lämna sina vittnesmål. De menade att en läknings- och försoningsprocess dock krävde att man skulle fortsätta att ta emot och spela in vittnesmål och att detta måste göras på ett sätt som utifrån den intervjuandes synpunkt blir så bra som möjligt. Kommissionen lyfte också fram ett förslag om ett inrättande av ett nationellt arkiv med syfte att ta emot muntliga berättelser från aboriginerna.⁶⁴

Kommissionens rekommendationer

Kommissionen beräknade att det var uppemot 100 000 barn som hade tvångsomhändertagits.⁶⁵ Detta stred mot såväl FN:s konvention mot folkmord som mot brittisk *common law* samt att abori-

⁶¹ Australien. *Bringing them home*, 1997, kap. 10.

⁶² Australien. *Bringing them home*, 1997, kap. 11.

⁶³ Australien. *Bringing them home*, 1997, kap. 13.

⁶⁴ Australien. *Bringing them home*, 1997, kap. 1.

⁶⁵ Australien. *Bringing them home*, 1997, kap. 1.

giner och deras barn hade utsatts för systematisk rasdiskriminering.⁶⁶

Kommissionen lämnade detaljerade förslag på hur samhällets olika myndigheter och förvaltningar ska bemöta och omhänderta barn och ungdomar till aboriginer.

Kommissionen föreslog att begreppet kompensation skulle tolkas som gottgörelse och föreslog att grunden för en sådan skulle bygga på *the van Boven Principles*, en guide för omfattningen av en gottgörelse.⁶⁷

Enligt *The van Boven Principles* ska en gottgörelse innehålla:

1. erkännande och ursäkt
2. garantier för att något inte ska upprepas
3. åtgärder för upprättelse
4. åtgärder för rehabiliteringen
5. ekonomisk ersättning

När det gällde en ekonomisk kompensation eller skadestånd till de drabbade rekommenderade kommissionen dels ett minimibelopp för alla som hade blivit tvångsomhändertagna och dels ett extra belopp för de som hade drabbats av en särskild skada.⁶⁸

Regeringen avsatte 1997/98 pengar till projekt för aboriginer, vilka motsvarade en del av de rekommendationer som fanns i kommissionens rapport. Det handlade bland annat om medel till olika former av stöd och terapi, centra för att hjälpa drabbade att söka sina rötter, kulturellt stöd, föräldrastödsprogram och stöd till projekt om muntlig historia.⁶⁹

Australiens regering bad genom sin premiärminister Kevin Rudd den 13 februari 2008 landets aboriginer och ”de förlorade generationerna” om ursäkt. Den australiensiska regeringen tog det fulla ansvaret för de övergrepp och missgärningar som beslutsfattare och myndighetspersoner på olika nivåer under en lång tid hade utsatt ursprungsbefolkningen för.⁷⁰

⁶⁶ Ericson, Maria. *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige* (2009-06-17) s. 44.

⁶⁷ Australien. *Bringing them home*, 1997, Appendix 9.

⁶⁸ Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige* (2009-06-17), s. 45.

⁶⁹ Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige* (2009-06-17), s. 45.

⁷⁰ Lintner, Bertil, ”Rodd bad aboriginer om ursäkt”, *Svenska Dagbladet* (2008-02-13).

När det gäller personliga ekonomiska ersättningar är det två regeringar som på federal nivå har avsatt medel till ekonomisk kompensation för offren; Tasmanien 2006 och Western Australia 2007.⁷¹

3.8 Kanada

3.8.1 Bakgrund

Ursprungsbefolkningen

I Kanada finns det en ursprungsbefolkning som består av tre grupper; inuiter, indianer och mestiser. Deras levnadsförhållanden och möjligheter att tillvarata sina rättigheter är generellt sämre än de som gäller för den övriga befolkningen.⁷² Ursprungsbefolkningen är i förhållande till den övriga befolkningen överrepresenterad i statistiken när det gäller bl.a. arbetslöshet och självmord och de är missgynnade när det gäller frågor om utbildning och levnadsförhållanden. Ansvaret för frågor som rör ursprungsbefolkningen ligger på federal nivå.⁷³

Residential schools

På 1840-talet inrättades ett skolsystem med internatskolor, *Indian Residential schools*. Det var olika kyrkor som tillsammans med staten fram till 1969 var ansvariga för skolorna. Därefter övertog staten ensam ansvaret. Systemet fanns kvar ända in på slutet av 1990-talet. Den sista skolan stängdes 1996.

Skolornas huvudsyfte var att kristna ursprungsbefolkningen, göra dem till bönder samt att integrera dem in i det övriga samhället.⁷⁴ Barnen till ursprungsbefolkningen tvingades från sex års ålder att bo på internatskolorna. Tvånget togs bort 1948, men i praktiken fanns det kvar genom de hot om framför allt ekonomiska

⁷¹ Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige* (2009-06-17), s. 46.

⁷² Rapport från UD: Mänskliga rättigheter i Kanada 2007. Tillgänglig <<http://www.manskligarattigheter.gov.se/>>, s. 9.

⁷³ Rapport från UD: Mänskliga rättigheter i Kanada 2007. Tillgänglig <<http://www.manskligarattigheter.gov.se/>>, s. 10.

⁷⁴ Kanada. Walker, Julian, *The Indian Residential Schools Truth and Reconciliation Commission* Legal and Legislative Affairs Division. Parliamentary information and research service of the library of parliament. PRB -48E, 2009. Tillgänglig <<http://www2.parl.gc.ca/Content/LOP/ResearchPublications/prb0848-e.htm>> (november 2009), s. 6.

sanktioner, som riktades mot föräldrar som inte sände sina barn till skolorna.⁷⁵

The Indian Residential Schools educational system was a cooperative effort between the Canadian government and Christian church organizations that saw perhaps more than 150 000 Aboriginal children taken to boarding schools, miles away from their families, to be 'civilized', educated, and converted to Christianity.⁷⁶

Barnen fick inte prata sitt eget språk eller praktisera sin egen tro. Kontakten med familjerna var bristfällig under placeringarna. Det skedde psykiska, fysiska och sexuella övergrepp på barnen. Skolorna var överfyllda, hade dåliga sanitära förhållanden och brist på medicinsk vård. Det ledde till en hög dödlighet bland barnen, i bland annat tuberkulos. På vissa internatskolor var dödligheten uppemot 50 %.⁷⁷

När barnen fick komma hem till sina familjer hade de i de flesta fall förlorat sin kulturella identitet och ofta sitt språk. Uppskattningsvis 70 000–80 000 av ursprungsbefolkningens barn är i dag överlevande från internatskolorna.⁷⁸

3.8.2 Tillvägagångssätt och resultat

Vittnesmål om övergrepp

Under 1990-talet började tidigare elever från internatskolorna berätta om övergrepp som de hade utsatts för under vistelsen på skolorna. Flera berättelser publicerades i media och några skadeståndsmål öppnades. Den kanadensiska regeringen inrättade 1991 en kommission, *Royal Commission on Aboriginal Peoples* (RCAP), med uppdrag att undersöka hur situationen för ursprungsbefolkningen i förhållande till majoritetsbefolkningen skulle kunna bli mer jämbördig. Kommissionens rapport 1996, *Report of the Royal Commission on Aboriginal Peoples*, lyfte bland annat fram problemet med internatskolorna.⁷⁹

⁷⁵ Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige*, (2009-06-17), s. 47.

⁷⁶ Kanada. Walker, Julian. *The Indian Residential Schools Truth and Reconciliation Commission*, 2009.

⁷⁷ Kanada. Walker, Julian. *The Indian Residential Schools Truth and Reconciliation Commission*, 2009, s. 7.

⁷⁸ Kanada. Walker, Julian. *The Indian Residential Schools Truth and Reconciliation Commission*, 2009, s. 1f.

⁷⁹ Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige*, (2009-06-17), s. 47.

Regeringens svar på kommissionens rapport

År 1998 antog regeringen en handlingsplan⁸⁰ och bad samtidigt om ursäkt till dem som i skolorna hade utsatts för misshandel och sexuella övergrepp. En fond etablerades (*Aboriginal Healing Fund*), som fick 350 miljoner dollar att använda till olika lokala stödprojekt för och tillsammans med tidigare internatskolelever.⁸¹

Ett nytt departement hos den federala regeringen etablerades 2001, *Indian Residential Schools Resolution Canada* (IRSRC). En uppgift blev att förhandla fram en uppgörelse mellan regeringen och alla som lämnat in skadeståndskrav. I slutet av 2003 presenterades en process (*Alternative Dispute Resolution Process, ADR*) för att man skulle nå en uppgörelse utanför domstolarna och som skulle ge psykologiskt stöd och kompensation till de tidigare eleverna på internatskolorna som hade varit utsatta för olika former av fysiska, psykiska och sexuella övergrepp.⁸²

Ursprungsbefolkningens reaktion

Representanter för Kanadas ursprungsbefolkning (*Assembly of First Nations, AFN*) svarade med att i november 2004 lämna en rapport i vilken de uttryckte vad de ansåg krävdes för att man skulle nå en rättvis uppgörelse. Bland annat krävde man ett schablonbelopp för alla offer/överlevande på 10 000 dollar för det första året man har bott på en internatskola och därutöver 3 000 dollar för varje ytterligare år, en tidigare utbetalning till äldre offer/överlevare, inrättandet av en sanningskommission, en fond för stöd och helande, en fond till stöd för minnesceremonier och andra initiativ för att minnas det förflutna, samt en mer allomfattande och rättvis process för att behandla skadeståndsanspråk.⁸³

⁸⁰ Kanada. *Gathering Strength: Canada's Aboriginal Action Plan*. Minister of Indian Affairs and Northern Development Ottawa, 2000. Tillgänglig <<http://www.inac.gc.ca/>> (oktober 2009).

⁸¹ Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige*. (2009-06-17), s. 47.

⁸² Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige*. (2009-06-17), s. 47.

⁸³ Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige*. (2009-06-17), s. 48.

En uppgörelse

År 2006 nådde företrädare för AFN och den kanadensiska regeringen en uppgörelse där ursprungsbefolkningens samtliga krav fanns med. Det innebar bland annat att de drabbade hade tillerkänts både individuella skadestånd och kollektiva gottgörelser.

Alla som kan styrka att det har varit placerade på en federalt driven *Indian residential school* i Kanada har rätt till en individuell ersättning. En ansökan kan göras fram till och med september 2011.

År 2008 etablerades en sannings- och försoningskommission som under fem år ska undersöka och ta upp vittnesmål om erfarenheterna från internatskolorna.

Den 11 juni 2008 bad den kanadensiska premiärministern Stephen Harper offentligt ursprungsbefolkningen och de 80 000 överlevande från internatskolorna boende i Kanada om ursäkt.⁸⁴

⁸⁴ "Kanada ber urbefolkning om ursäkt", Sveriges Radio (2008-06-12). Tillgänglig <http://www.sr.se/Ekot/sokresult.asp?first=1&last=18&from__date=1990-01-01+00%3A00%3A00&to_date=2009-11-30+10%3A12%3A14&page=1&intUnitID=83&programID=83&nyheter=&Artikel=2128692&strSearch=Harper>.

4 Vanvård ur ett historiskt perspektiv

Utredningen kartlägger vanvård av barn över en lång tidsperiod, från 1920-talet fram till sent 1990-tal. Synen på hur barn bör behandlas och uppfostras har förändrats under denna tid. Därför är det motiverat att som bakgrund till vad intervjupersonerna berättar återge hur samhällets inställning till aga, vanvård och misshandel har förändrats. I utredningens direktiv står att uppdraget är att kartlägga allvarliga övergrepp och vanvård. Redan i direktivet konstateras att vissa bestraffningar av omhändertagna barn har varit reglerade i den sociala barnvården sedan länge.¹

I det här kapitlet presenteras den lagstiftning och de föreskrifter som har reglerat misshandel, sexuella övergrepp och olika bestraffningar av omhändertagna barn under 1900-talet. Dessutom ges exempel på hur allmänhetens inställning till fysisk bestraffning har förändrats. Kapitlet syftar till att visa hur länge olika bestraffningar och övergrepp som intervjupersonerna har berättat om har varit förbjudna och brottsliga handlingar.

Kapitlet inleds med en översikt om vanvård ur ett historiskt perspektiv. Därefter behandlas hur kroppssaga har reglerats i lagstiftning och föreskrifter samt hur attityder till kroppssaga har förändrats. Sedan följer ett avsnitt om hur andra bestraffningsformer har reglerats inom den sociala barnvården. Slutligen beskrivs förändringar i lagstiftning om sexuella övergrepp mot barn. Kapitlet avslutas med en sammanfattning.

¹ Dir 2006:75, s. 3.

4.1 Vanvård ur ett historiskt perspektiv

Vad som är att betrakta som barns bästa och vad som är till skada för barn omförhandlas ständigt. Till exempel har bruket av aga som uppfostringsmedel förändrats över tid. Dessutom har uppfattningar om det riktiga i att aga barn varierat mellan klasser och geografiskt i Sverige.² Samtidigt är det viktigt att betona att föreställningar om vad som har varit orätt att göra mot barn har präglats av samstämmighet under lång tid.

I en studie av aga och barnmisshandel i Sverige från reformationen till nutid visar historikern Eva Bergenlöv att kroppslig bestraffning har haft stöd i den allmänna rättsuppfattningen sedan 1500-talet endast om den tillgripits som sista utväg, inte utdelats i affekt, inte orsakat synliga skador samt syftat till barnets bättring.³ Agan skulle utföras på ett visst sätt för att vara acceptabel.

Bergenlöv har studerat lagstiftning, rådgivningslitteratur i uppfostringsfrågor och rättspraxis. Det är först med ett sådant mångsidigt angreppssätt det går att komma åt vad som har ansetts som å ena sidan sanktionerat och å andra sidan oacceptabelt våld mot barn. Trots att det genom historien funnits lagar som påbjudit kroppslig bestraffning i uppfostringsyfte har viss misshandel av barn saknat stöd i en allmän rättsuppfattning. Trots att det länge saknades rättsliga förbud mot barnaga har all misshandel av barn inte varit accepterad.⁴

Eftersom lagtexter inte synliggör all oacceptabel behandling av barn är lagtexter inte heller någon lämplig utgångspunkt för att definiera vad som har varit att betrakta som vanvård ur ett historiskt perspektiv. Däremot kan lagtexterna tillföra ytterligare en dimension av den vanvård intervjupersonerna vittnar om i utredningen, nämligen att vissa handlingar vid en viss tidpunkt också har varit straffvärda. Intervjupersonerna har i de fallen inte enbart blivit utsatta för oacceptabel behandling utan också för brottsliga handlingar.

Vid sidan om lagtexterna finns stadgor, instruktioner och föreskrifter som exempelvis har reglerat hur vården i institutioner och barnhem skulle utföras. I dessa förekommer förbud mot olika bestraffningsmetoder av barn. Personal som bröt mot dessa förbud gjorde sig inte skyldig till brott, men likväl till oacceptabel behand-

² Bergenlöv, Eva, *Drabbade barn: aga och barnmisshandel i Sverige från reformationen till nutid*. Nordic Academic Press, Lund 2009, s. 26.

³ Bergenlöv 2009, s. 160.

⁴ Bergenlöv 2009, s. 157–161.

ling av barnen som skulle kunna ha lett till att han eller hon tvingats att lämna sin tjänst. Vanvård som intervjupersonerna har vittnat om kan alltså vara av flera slag; brottsliga handlingar, oacceptabla handlingar och slutligen sanktionerade handlingar som hade stöd i den allmänna rättsuppfattningen vid en viss tidpunkt.

4.2 Aga ur ett historiskt perspektiv

4.2.1 Agaförbudens utveckling

Aga och kroppslig bestraffning var länge en metod för att uppföra barn, men är sedan 1979 totalförbjudet i Sverige. Denna lagstiftning bygger på tanken att det är orätt att slå ett barn oavsett effekt eller motiv. Det är en normativ lag som totalförbjuder aga till skillnad från tidigare begränsningar av möjligheten att använda aga som skildras nedan. Agans avskaffande har skett i flera steg. Först avskaffades agan för vuxna, senare för barn. Förbudet mot barnaga har gått från att gälla äldre skolbarn till att omfatta också yngre barn i hemmet.

Vid 1800-talets mitt började aga av vuxna regleras i lagstiftningen. Husagan, det vill säga husbondens rätt att aga sina anställda, avskaffades för vuxet tjänstefolk 1858, men först 1920 för unga tjänare. 1864 års strafflag stadgade att misshandel kunde resultera i böter eller fängelse. Men detta gällde inte om misshandeln hade utdelats av någon som hade rätt att aga den drabbade och om skadan var ringa. Eftersom det 1864 främst var barn och unga som kunde agas gällde detta rättsskydd inte dem. Lagen upphävdes först 1957.⁵

4.2.2 Agaförbud i skola

År 1918 förbjöds kroppslig bestraffning och kränkande behandling av elever på högre folkskolor och kommunala högre skolor⁶ och 1928 förbjöds aga på läroverken.⁷ På de särskilda läroverken för flickor, flickskolorna, var aga över huvud taget aldrig tillåtet.

⁵ Bergenlöv 2009, s. 59f.

⁶ SOU 2001:18. Janson, Staffan, *Barn och misshandel: en rapport om kroppslig bestraffning och annan misshandel i Sverige vid slutet av 1900-talet*, Fritzes offentliga publikationer, Stockholm, 2001, s. 21.

⁷ Qvarsebo, Jonas *Skolbarnets fostran: enbetsskolan, agan och politiken om barnet 1946–1962*, Institutionen för tema, Tema Barn, Linköpings universitet, Diss. Linköping: Linköpings universitet, Linköping, 2006, s. 10. Qvarsebo hänvisar till SFS 1928:412.

De första agaförbuden gällde ungdomar som studerade vid en högre utbildning än den gängse folkskolan. På 1940-talet växte tanken stark om att alla barn, oavsett klass och kön, borde ha rätt till en likvärdig skolutbildning. När visionen om enhetsskolan skulle omsättas i praktik blev just agan något som representanter för olika skolformer var tvungna att enas kring. Det gjordes först efter mångåriga diskussioner.⁸

Den gamla strafflagen ersattes med en ny brottsbalk 1957 som likställde aga, som tilldelades av andra än *vårdnadshavare*, med misshandel. Skolaga blev då synonymt med misshandel, vilket ledde till dess avskaffande.⁹ 1958, 40 år efter agaförbudet på högre folkskolor och högre kommunala skolor, blev det förbjudet att aga elever i folkskolan.¹⁰

4.2.3 Agaförbud i den sociala barnvården

Barn som omhändertogs inom den sociala barnvården riskerade inte bara att utsättas för aga i skolan och hemmet under 1900-talets första hälft. Barnvårdsnämnderna hade också rätt att förordna och dela ut aga i uppfostringssyfte.

Barnvårdsnämndernas rätt att aga barn skrevs in i de första barnvårdslagarna 1902 och kvarstod i 1924 års *Lag om samhällets barnavård*.¹¹

På 1940-talet ifrågasattes lämpligheten av att barnvårdsnämnderna agade barn. I och med att *Lag om samhällets barnavård* omarbetades 1942 nämndes inte längre barnvårdsnämndernas rätt att aga barn. Den del som i 1924-års lag uttryckte möjligheten att aga barn under femton år ströks. Det kan tolkas som att det efter 1942 saknades stöd i lag för att barnvårdsnämnderna skulle kunna aga barn.¹²

Barn som vårdades på skyddshem/ungdomsvårdsskolor och andra institutioner kom tidigare än barn i vanliga hem att skyddas från aga i lagtexten. 1946 avskaffades agan på ungdomsvårdsskolorna, de tidig-

⁸ Qvarsebo 2006.

⁹ Qvarsebo 2006, s. 79.

¹⁰ Qvarsebo 2006, s. 80.

¹¹ 1 mom 23 §, Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

¹² 23 § Lag (1942:62) angående ändring i vissa delar av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnvårdslag). I propositionen till ny strafflag 1957:170 står det dock att i förslag till ny BvL i SOU 1956:61 ska man ta bort barnvårdsnämndens befogenhet att tukta omhändertaget barn. Därför är uppgiften osäker. Se Prop 1957:170, s. 17.

are så kallade skyddshemmen. De tillrättavisningsmetoder som personalen på dessa institutioner fick använda sig av från och med 1946 var inskränkning av friheter och förmåner, samt isolering. Däremot nämndes inte kroppsaga som varit tillåtet i en tidigare stadga från 1937.¹³

Inte heller 1937 fick kroppsaga utdelas hur som helst. Enligt skyddshemstadgan fick aga endast användas för att bestraffa ”övervåld mot befattningshavare samt misshandel av kamrater och djur, ävensom vid mera svårartat trots...”.¹⁴ Aga var att betrakta som en sista utväg. Vissa barn och ungdomar fick inte agas enligt stadgan. Pojkar över 18 år och flickor över 15 år fick inte agas. Aga fick heller inte utdelas till barn som misstänktes vara psykiskt funktionshindrade.¹⁵ Agan, liksom andra bestraffningsformer fick inte medföra men för elevens hälsa.¹⁶ Verkställande av kroppslig bestraffning var alltså redan 1937 omgärdat av restriktioner.

1960 stadgades ett uttryckligt förbud mot att utsätta elever på ungdomsvårdsskolor för kroppslig bestraffning eller kränkande behandling.¹⁷ Samma år förbjöds även aga på barnhem. Aga hade då redan varit ett oacceptabelt uppfostringsmedel på dessa institutioner i drygt ett decennium. 1948 agerade nämligen Socialstyrelsen för att förhindra kroppsaga på barnavårdsanstalter (barnhem).

I *Råd och anvisningar* nr 49 1948 står det: ”Besträffning kan verka allvarligt skadligt på barnet. Den mest aggressiva formen, kroppsagan, d.v.s. den avsiktliga handgripligheten för att framkalla smärta genom örffilar, stryk etc. är strängeligen förbjuden.”¹⁸

Slutligen infördes bestämmelser mot aga på barnavårdsanstalter. I 1960 års stadga för barnavårdsanstalter kan man läsa: ”Barn som är intaget i barnavårdsanstalt må icke utsättas för kroppslig bestraffning eller kränkande behandling.”¹⁹

¹³ Enligt 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1937:860) för skyddshemmen, var följande tillrättavisningar tillåtna: förlust av företräden, inskränkning av friheter och förmåner (men indragning eller inskränkning av måltidsportioner var inte tillåtet), isolering samt kroppsaga. När denna stadga ersattes av Kungl. Maj:ts Stadga (1946:582) för skolor tillhörande barn- och ungdomsvården nämndes endast inskränkning av friheter och förmåner samt isolering som tillåtna tillrättavisningsmetoder under samma paragraf.

¹⁴ 4 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1937:860) för skyddshemmen.

¹⁵ 4 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1937:860) för skyddshemmen.

¹⁶ 5 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1937:860) för skyddshemmen.

¹⁷ 40 § Kungl. Maj:ts Stadga (1960:728) för ungdomsvårdsskolorna.

¹⁸ *Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor* nr 49, Kungl. Socialstyrelsen, 1948, s. 10.

¹⁹ 15 § Kungl. Maj:ts Stadga (1960:595) för barnavårdsanstalter.

4.2.4 Agaförbud i hemmen

I hemmen var aga under vissa former tillåtet fram till 1979 då Sverige som första land i världen införde ett totalförbud mot barnaga. Bland beslutsfattarna hade då diskussionerna om möjligheterna att införa ett agaförbud pågått i 30 år. I förarbetena till föräldrabalken som antogs 1949 gav departementschefen uttryck för att kroppsaga borde undvikas.²⁰ Men i föräldrabalken stadgades att föräldrar fick använda de uppfostringsmedel som ”med hänsyn till barnets ålder och övriga omständigheter fick anses lämpliga.”²¹

Ett steg mot att införa strängare bestämmelser mot barnaga gjordes när den gamla strafflagen från år 1864 arbetades om till en ny brottsbalk på 1950-talet. 1957 upphävdes bestämmelsen att ringa skada på grund av aga inte skulle leda till påföljd. Aga som utfördes av andra än föräldrar eller annan vårdnadshavare likställdes med misshandel.²²

Om ”annan vårdnadshavare” inbegrep fosterföräldrar är oklart. Med en modern tolkning av begreppet vårdnadshavare är aga som utfördes av fosterföräldrar efter 1957 likställt med misshandel. Om däremot föräldrar och fosterföräldrar ansågs ha samma förpliktelser när det gällde den dagliga vården av barnen är aga som utfördes av fosterförälder inte att anse som misshandel. Vi håller för troligt att det sistnämnda gäller.

Förändringen till följd av den nya brottsbalken gjorde det omöjligt att behålla skolagan eftersom den definierades som misshandel i den nya brottsbalken.²³

Under 1950-talet hade barnmisshandel börjat uppmärksammas i medicinska sammanhang. Tidigare hade den medicinska forskningen varit relativt outvecklad om vilka skador som misshandel kunde åsamka barnen och att det fanns föräldrar som slog sina barn så mycket att barnen fick bestående men eller till och med avled.

I USA hade barnröntgenologer och barnläkare kartlagt skall- och skelettskador på barn. Den första medicinska rapporten kom 1946. Men författaren, barnröntgenologen Caffey, slog inte fast *hur* de allvarliga skador som barnen i hans undersökning hade drabbats av, hade uppkommit. Kopplingen mellan barnmisshandel och svåra skador

²⁰ SOU 1978:10, *Barnets rätt 1, Om förbund mot aga*. Delbetänkande från Utredningen om barnets rätt, Liber Förlag/Allmänna förl., Stockholm, 1978, s. 13. Hänvisar till Prop 1949:93, s. 100.

²¹ SOU 1978:10, s. 15.

²² Prop 1957:170, s. 16. Se även Bergenlöv 2009, s. 142.

²³ Qvarsebo 2006, s. 79.

var fortfarande okänd. 1953 konstaterade ännu en amerikansk barnröntgenolog, Silverman, att skadorna hade orsakats av våld. Men *hur* våldet uppkommit var fortfarande en obesvarad fråga.

Först 1955 fastslog läkarna Wolley och Evans att de skador som Caffey och Silverman hade upptäckt berodde på vårdnadshavarnas misshandel av barnen.

Att föräldrar och andra vårdnadshavare utsatte sina små barn för så kraftig misshandel var en nyhet som fick stor uppmärksamhet i amerikansk media.

Kunskapen om indikationer på barnmisshandel spreds till läkarkåren 1961 i ett symposium för barnläkare om barnmisshandel. Symposiet leddes av dr Henry Kempe som senare lanserade begreppet ”The Battered Child Syndrome” i en artikel 1962.²⁴

”The Battered Child Syndrome” angav en medicinsk definition på barnmisshandel. Nu fick läkare ett syndrom att förhålla sig till när barn med skelett- och hudskador, blödningar i hjärnan eller mjukdelssvullnader kom till sjukhusen. Att dessa skador kunde orsakas av misshandel var därmed klarlagt.²⁵

I Sverige publicerades de första medicinska rapporterna om barnmisshandel i slutet av 1950-talet. De baserades på undersökningar av svårt misshandlade barn som vårdats på sjukhus i Göteborg och Malmö. Hur kontroversiella rönen om barnmisshandel var illustreras av att olika myndigheter hade svårt att acceptera att sjukhusen ställde diagnosen barnmisshandel på dessa barn.

På ett barnläkarmöte i Göteborg 1960 drogs riktlinjer upp för hur fall av barnmisshandel skulle bedömas och vilka åtgärder man skulle vidta när sådana fall upptäcktes. Det har hävdats att detta möte bidrog till svenska läkares förmåga att upptäcka barnmisshandel.²⁶ Det ledde till en ökad registrering av barnmisshandelsfall, vilket påpekades i en artikel i *Läkartidningen* 1964 av dr Anders Frisk. Artikelns fart på debatten i Sverige. Den ledde till att föräldrars rätt att aga sina barn började diskuteras i riksdagen.²⁷

Vid ingången till 1960-talet hade aga förbjudits i skolor och på anstalter. Men föräldrabalken tillät fortfarande att vårdnadshavare agade sina barn. I och med att barnmisshandel hade fått en vetenskaplig medicinsk definition och att flera fall av barnmisshandel

²⁴ Kempe, CH., Silverman, F.N., Steele, B.F., Droegemueller, W.& Silver, H.K. ”The Battered Child Syndrome”. *Journal of the American Medical Association*, 181, 1962, s. 17–24.

²⁵ *En utredning om barnmisshandel*, Socialstyrelsen, Stockholm, 1969, s. 10–15.

²⁶ *En utredning om barnmisshandel*, Socialstyrelsen, Stockholm, 1969, s. 15.

²⁷ SOU 2001:18, s. 23.

hade rönt allmän uppmärksamhet hade riskerna med hård aga blivit kända.

År 1966 ändrades föräldrabalken och vårdnadshavares rätt att aga sina barn ströks. Aga sågs inte längre som en uppfostringsmetod utan likställdes med misshandel. Nu föreskrev föräldrabalken endast att föräldrar skulle hålla sina barn ”under erforderlig uppsikt”.²⁸

Ändringen 1966 innebar inte något totalt förbud mot barnaga. Det ledde till att gränsen mellan vad som var tillåten kroppslig tillrättavisning och vad som var misshandel blev oklar. Därför restes krav på ett totalförbud i ett par riksdagsmotioner 1972.²⁹ Slutligen förbjöds aga i hemmen i föräldrabalken 1979. Det gjordes med följande tillägg: ”Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och god fostran. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.”³⁰

4.3 Attityder till och bruk av kroppsliga bestraffningar mot barn

Vid olika tidpunkter har det i Sverige gjorts intervju- eller enkätstudier om personers attityder till och bruk av kroppsliga bestraffningar mot barn. Dessa studier visar att det har blivit allt mindre accepterat att aga barn efter ”antiagalagens” tillkomst 1979.

Opinionsundersökningar som har gjorts av SIFO och SCB visar att 1965 var drygt hälften av den svenska befolkningen (53 procent) positiv till kroppslig bestraffning av barn. Efter att föräldrabalken hade skrivits om 1966 var 42 procent positiva till kroppslig bestraffning 1968. 1971, åtta år före totalförbudet mot aga, hade siffran sjunkit till 35 procent.

År 1981, när agaförbudet hade införts, sade sig 26 procent vara positiva till kroppslig bestraffning av barn. 1994 delades denna uppfattning endast av 11 procent.³¹

Förmodligen speglar alla dessa undersökningar till viss del vad som har ansetts accepterat vid en viss tid. Det är ändå intressant att notera att aga som uppfostringsmetod saknade stöd hos knappt hälften av den

²⁸ SOU 1978:10, s. 19.

²⁹ SOU 1978:10, s. 20.

³⁰ SOU 2001:18, s. 22.

³¹ Durrant, Joan E. ”Evaluating the success of Sweden’s corporal punishment ban”. *Child Abuse & Neglect*, 23(5), 1999, s. 438.

svenska befolkningen 1965. För utredningens del innebär detta att kroppslig bestraffning av barn inte var något självklart vid 1960-talets mitt. Vilka attityder som rådde tidigare är inte undersökt.

Opinionsundersökningarna säger inget om hur vanligt det var att barn verkligen blev agade. Men några studier där föräldrar tillfrågats om de har slagit sina barn kan berätta något om detta. Av de få studier som finns kan vi utläsa att aga genom enstaka slag har varit relativt vanligt in på 1960-talet men därefter blivit allt mer sällsynt. Det finns flera problem med att generalisera resultat från dessa undersökningar. Dessa kommenteras nedan i samband med att undersökningarna presenteras.

I en långtidsstudie av barn födda 1954 i Solna uppgav 95 procent av barnens mödrar att de någon gång hade slagit sina barn. Alla barn i denna studie hade någon gång under uppväxten blivit slagna av sina föräldrar, enligt föräldrarnas egen uppgift.

Föräldrarna uppgav att de slog barnen oftare när de var mindre. 30 procent svarade att de slog sina barn dagligen när barnen var 1–2 år. Efter fyllda tio år utdelade föräldrarna slag mer sällan eller knappt alls. Hårdare kroppslig bestraffning, som i Solnastudien kallades för ”ett kok stryk”, drabbade däremot fler äldre barn. 30–35 procent av barnen i studien fick ett rejält kok stryk minst en gång om året när de var 9–10 år, enligt föräldrarnas uppgift. Studien visade att mödrar slog sina barn oftare än fäder, något som också är känt från internationella historiska undersökningar.³²

Solnastudien visar hur arbetarklassen i en förort brukade kroppslig bestraffning. Eftersom attityder och bruk av aga har varierat mellan olika orter och i olika delar av landet, liksom mellan klasser, går det inte att säga att undersökningen speglar situationen för alla barn i Sverige. Enligt den brittiske barndomshistorikern Harry Hendrick har arbetarklassen varit mer benägen att bruka kroppslig bestraffning mot sina barn.³³ Överfört på svenska förhållanden ger Solnastudien en bild av agan i den grupp där den var mest förekommande.

Efter antiagalagens tillkomst har flera nationella undersökningar om föräldrars inställning till fysisk bestraffning av barn gjorts. Den första genomfördes 1980 och baserades på intervjuer med 1 105 familjer (den så kallade SUSAS-studien). En liknande intervjuunder-

³² SOU 2001:18, s. 41f. Se även Gordon, Linda, *Heroes of their own lives: the politics and history of family violence*: Boston 1880–1960, Penguin Books, New York, 1989[1988].

³³ Hendrick, Harry, *Children, childhood and English society, 1880–1990*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1997, s. 22.

sökning genomfördes av Kommittén mot barnmisshandel 2000. Underlaget utgjordes av telefonintervjuer med föräldrar till 1 609 barn. Jämförelser mellan de två undersökningarna visar att fysisk bestraffning var vanligare 1980, då 51,3 procent svarade ja på frågan om de hade använt fysisk bestraffning mot sitt barn det senaste året. År 2000 svarade endast 8,3 procent ja på denna fråga.³⁴ De former av kroppslig bestraffning som föräldrarna sade sig ha använt 1980 var främst att de knuffat, huggit tag i eller ruskat sitt barn hårt (49,4 procent), samt slagit eller klappat till barnet (27,5 procent). Det var däremot sällsynt att föräldrarna 1980 hade kastat saker på barnet (3,6 procent), sparkat, bitit eller slagit med knytnävarna (3,2 procent), slagit barnet med något föremål (2,4 procent), gett barnet ”ett kok stryk” (3,0 procent), hotat med vapen (0,4 procent) samt använt vapen (0,4 procent). År 2000 var svarsfrekvensen färre än en procent på dessa mer ovanliga former av fysisk bestraffning.³⁵

Samtidens fördömande attityder gentemot barnaga kan ha påverkat hur föräldrarna svarade i intervjuerna. Kommittén mot barnmisshandel som har sammanställt jämförelsen mellan SUSA-studien och intervjustudien år 2000, håller dock för troligt att underrapporteringen i de båda studierna inte har varit så omfattande att resultaten är helt missvisande.³⁶

Sammanfattningsvis bekräftar de studier som har gjorts att många barn utsattes för kroppslig bestraffning någon gång under uppväxten på 1950- och 1960-talen, men att det har blivit allt ovanligare med tiden. Det är dock skillnad på engångsföreteelser och på upprepad misshandel. Utredningen om vanvård i den sociala barnavården har valt att fråga intervjupersonerna hur ofta de utsattes för olika former av övergrepp och försummelse.

4.4 Andra bestraffningsformer

Förutom kroppsgaga har andra former av fysisk och psykisk bestraffning använts på institutioner för barn och ungdomar. I detta avsnitt redogörs för de bestraffningar som har beskrivits i stadgor, anvisningar och lagstiftning som reglerat institutionernas verksamhet. På så sätt synliggörs vilka bestraffningar som har varit sanktionerade i lag men också vilka som har varit förbjudna.

³⁴ SOU 2001:18. s. 44.

³⁵ SOU 2001:18. s. 45.

³⁶ SOU 2001:18. s. 45.

4.4.1 Ungdomsinstitutioner

Barn och ungdomar som omhändertagits för så kallad ”vanart”³⁷ kunde placeras på särskilda institutioner. Institutionerna kom under 1900-talet att ändra beteckning flera gånger. Vi har valt samlingsbeteckningen *ungdomsinstitutioner* i vår framställning.

Till en början kallades institutionerna för *skyddshem*. I den första stadgan för de statliga skyddshemmen från 1937 fanns fyra tillrättavisningsmetoder uppräknade:

- 1) förlust till större eller mindre del av förut jämlikt 19 § vunna företäden;
- 2) inskränkning för kortare eller längre tid av de friheter och förmåner, som i allmänhet äro eleverna medgivna;
- 3) isolering; samt
- 4) lämplig kroppsaga, given av föreståndaren själv eller annan i hans närvaro³⁸

Kroppsagan har tidigare kommenterats. De andra tillrättavisningsåtgärderna diskuteras i det följande.

I fråga om inskränkning av friheter och förmåner var det inte tillåtet att dra in eller minska på elevens matportioner. Att bestraffa genom att inte ge barnen mat var således förbjudet från 1937.

Om bestraffningen innebar att man skilde eleven från kamraterna på fritiden fick detta inte pågå längre än sex dagar i sträck.³⁹ Isolering på skyddshem fick inte användas mot elever under 15 år. En elev fick inte hållas isolerad längre än sex dygn i sträck. Upp till tre dagars isolering kunde föreståndaren själv besluta om, men för en längre period krävdes styrelsens ordförandes medgivande.

Hur själva isoleringen skulle gå till var strikt reglerat. Isoleringsrummet skulle ha full tillgång till dagsljus. Eleven skulle få ha sina egna kläder på dagen och få läsa, skriva eller ha tillgång till någon form av sysselsättning. Efter två eller tre dygn skulle eleven få vistas ute eller i en annan lokal någon tid varje dag.⁴⁰

Föreståndaren var skyldig att föra journal över alla bestraffningar som utdelades. Dessa skulle granskas av styrelsen och av skyddshemsinspektören.⁴¹

³⁷ Ungefär: moraliskt eller sedligt förfall

³⁸ 1 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1937:860) för skyddshemmen.

³⁹ 2 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1937:860) för skyddshemmen.

⁴⁰ 3 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1937:860) för skyddshemmen.

⁴¹ 6 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1937:860) för skyddshemmen.

1946 trädde en ny stadga i kraft för *skolor som tillhörde barn- och ungdomsvården*, som de tidigare skyddshemmen nu kom att kallas. I den nya stadgan nämndes inte äga som tillrättavisningsmedel. Förlust av förmåner, inskränkning av friheter och förmåner samt isolering kvarstod.⁴² Liksom tidigare fick inskränkning av barnens matportioner inte användas som bestraffning och avskiljande från kamrater fick pågå längst i sex dagar.⁴³

Reglerna för isolering liknade mycket dem i stadgan från 1937. Isolering fick endast tillgripas mot elever som hade fyllt 15 år. En nyhet var att elever under 18 år inte fick hållas isolerade längre än tre dygn. Elever som hade fyllt 18 år kunde hållas isolerade upp till sex dygn. Liksom tidigare krävdes styrelsens ordförandes godkännande för isolering som varade längre än tre dygn. Efter två dygns isolering skulle eleven få vistas utomhus minst en timme varje dag. Om vädret var dåligt skulle han eller hon få vistas i annan lokal minst en timme om dagen.⁴⁴ De tillrättavisningar som utdelades skulle antecknas i en journal.⁴⁵

1960, i samband med den nya barnvårdslagen, kom ännu en ny stadga att reglera verksamheten vid ungdomsinstitutionerna som nu hade fått beteckningen *ungdomsvårdsskolor*. I denna stadga förbjöds kroppslig bestraffning och kränkande behandling, vilket nämndes i ett tidigare avsnitt. De övriga tillrättavisningsformerna från tidigare stadgor kvarstod. Matportionerna fick fortfarande inte indragas eller minskas⁴⁶ och isolering fick inte äga rum under längre tid än tre dygn om eleven var yngre än 18 år, max sex dygn om eleven var äldre. Till skillnad från tidigare öppnade 1960 års stadga för att barn under 15 år skulle kunna isoleras. Men då krävdes att institutionens rådgivande psykiatriker hade godkänt åtgärden.⁴⁷

När lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) trädde i kraft 1983 överfördes ungdomsvårdsskolorna till landstingen och kom då att byta namn till *hem för vård eller boende med särskild tillsyn, ungdomshem*. I yrkeskåren kom de att kallas för § 12-hem. Isolering, eller avskildhet som detta kom att kallas i den nya lagstift-

⁴² 1 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1946:582) för skolor tillhörande barn- och ungdomsvården.

⁴³ 2 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1946:582) för skolor tillhörande barn- och ungdomsvården.

⁴⁴ 3 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1946:582) för skolor tillhörande barn- och ungdomsvården.

⁴⁵ 6 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1946:582) för skolor tillhörande barn- och ungdomsvården.

⁴⁶ 46 § Kungl. Maj:ts Stadga (1960:728) för ungdomsvårdsskolorna.

⁴⁷ 47 § Kungl. Maj:ts Stadga (1960:728) för ungdomsvårdsskolorna.

ningen, reglerades först i socialtjänstförordningen 1980 och sedan i LVU 1990.⁴⁸ Tidsgränsen för isolering hade begränsats till 24 timmar. Liksom 1960 års stadga tillåter den nya lagstiftningen att barn under 15 år hålls isolerade. Men för detta krävs ett läkarutlåtande.⁴⁹

4.4.2 Barnhem

Vården i barnhem reglerades i stadgor för barnavårdsanstalter och i föreskrifter från Socialstyrelsen, som var tillsynsmyndighet för barnavårdsanstalterna från och med år 1945. Socialstyrelsen skulle ge föreskrifter för hur vården vid landets barnhem skulle ske.⁵⁰

I ett nummer av *Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor* 1948 föreskrev Socialstyrelsen vad som skulle gälla vid behandling av barn på barnavårdsanstalter. *Råd och anvisningar* hade stor spridning och just detta nummer delades ut till alla anordnare av barnavårdsanstalter.⁵¹ Publikationen innehåller inte bara det tidigare nämnda förbudet mot kroppssaga, utan också förbud mot andra bestraffningsformer:

- Att stänga in barnet eller isolera det i rum eller garderob
- Att kallduscha eller tvångsduscha barnet
- Att dra in måltider för barnet
- Att använda tvångsmatning vid matvägran
- Att tvinga barnet göra sådant som han/hon frivilligt borde göra dagligdags, t.ex. att tvinga barnet till sängs som straff⁵²

Socialstyrelsen ville göra de som arbetade inom den sociala barnavården uppmärksamma på att dessa bestraffningsmetoder kunde skada barnens psykiska hälsa. Om tvångsduschning skrev Socialstyrelsen:

⁴⁸ Lag (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

⁴⁹ 27 § Socialtjänstförordningen (1981:750); 15 § c Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

⁵⁰ 21 § Ändring (1945:503) av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnavårdsstadga). Tidigare saknades centraliserad tillsyn över barnavårdsanstalterna som då stod under länsstyrelsernas uppsikt. Se SOU 1944:34. *Utredning och förslag angående revision av lagstiftningen om barnavårdsanstalter och fosterbarnsvård*. Socialvårds-kommitténs betänkande (Betänkande IX) s. 190.

⁵¹ I övrigt utdelades Råd och anvisningar till samtliga länsstyrelser, landsting, mödranhjälpsnämnder, förste provinsialläkare, fattigvårdsstyrelser, barnavårdsnämnder, fattigvårds- och barnavårdskonsulenter samt barnavårdsassistenter.

⁵² *Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor*, nr 49, Kungl. Socialstyrelsen 1944, s. 10f.

Tvångsduschning – en metod som väl endast tillgripes av mycket inkompetenta, ja sadistiska personer – kan skapa en för lång framtid bestående olust eller fruktan för bad och duschning.⁵³

Förutom uttryckliga förbud varnade Socialstyrelsen för metoder som kunde kränka barnet. Till dessa hörde:

- Att tala nedsättande om barnet inför dess kamrater
- Att tillämpa kollektiv bestraffning⁵⁴

Den enda bestraffningsmetod som Socialstyrelsen samtyckte till var det så kallade ”naturliga straffet”, det vill säga att barnet fick lära genom egna misstag. Som exempel nämns ett barn som trots tillsägelser leker med spisen och till slut bränner sig. I övrigt hävdade Socialstyrelsen att personalen på barnvårdsanstalterna skulle tala barnen till rätta men det skulle inte ske med tjat, gräl, förebråelser och hot.⁵⁵

Användandet av positiv förstärkning och förmåga att få barnet att känna sig omtyckt kännetecknade en god fostrare. Personalen skulle inge trygghet och behandla barnen med respekt. Socialstyrelsen avrådde från handlingar som skulle kunna rubba dessa mål. Som exempel nämndes:

- Att i onödan klandra barn för deras språk eller bordsskick som de lärt hemma, vilket i förlängningen kunde tolkas som kritik mot barnets familj
- Att låsa in barnens leksaker i ett skåp och inte låta barnen begagna dem på sitt sätt i sina egna lekar
- Att olika personal tillät olika saker, det vill säga avsaknad av enhetlighet i personalgruppen
- Att ha för många regler och förbud
- Att använda uttryck som ”här har vi bara snälla barn”, ”om du är så där stygg, så får du inte stanna här”⁵⁶

För barnhemmen saknades i lag reglerade bestraffningsformer fram till 1960. Då fanns endast Socialstyrelsens föreskrifter att tillgå.

År 1960 kom Kungl. Maj:ts stadga för barnvårdsanstalter. Den förbjöd kroppslig bestraffning och kränkande behandling. Stadgan

⁵³ Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor, nr 49, Kungl. Socialstyrelsen 1944, s. 11.

⁵⁴ Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor, nr 49, Kungl. Socialstyrelsen 1944, s. 11.

⁵⁵ Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor, nr 49, Kungl. Socialstyrelsen 1944, s. 11f.

⁵⁶ Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor, nr 49, Kungl. Socialstyrelsen 1944, s. 2–6.

nämner också isolering. Liksom vid ungdomsinstitutionerna fick isolering inte tillämpas mot barn under 15 år om inte läkare hade lämnat samtycke. På barnhemmen fick barn hållas isolerade högst i tre dygn.

4.5 Sexuella övergrepp

Sexuella övergrepp mot barn har aldrig varit tillåtet. Men lagstiftningen kring sexuella övergrepp har ändå förändrats under den tid som utredningen kartlägger. Fram till 1864 jämställdes sexuellt umgänge med minderårig med våldtäkt.⁵⁷ Därefter kom sexuella övergrepp mot barn att differentieras i lagstiftningen. Övergreppen fick olika straffvärde bl.a. beroende på barnets ålder och kön.

4.5.1 1864–1937

1864 års strafflag reglerade sexualbrott fram till 1937 då en ny lag trädde i kraft. Både 1864 års lag och lagen från 1937 skilde på ”otukt” och ”tukt- och sedlighetssårande handlingar”. Med ”otukt” avsågs brott då det kunde bevisas att den ena partens könsdelar hade vidrört den andra partens kropp. Gick inte detta att bevisa rubricerades brottet som ”tukt- och sedlighetssårande handling” som gav betydligt mildare straff. Eftersom det var svårt att bevisa den beröring som krävdes för otuktsbrott kunde förövare som begått grova sexuella övergrepp mot barn dömas till lindriga straff, menar idéhistorikern Åsa Bergenheim. Hon har studerat det svenska rättsväsendets syn på sexuella övergrepp mot kvinnor och barn.⁵⁸

I den äldre lagstiftningen fanns ett generellt förbud mot sexuell umgänge med flickor under 15 år. Sedlighetsbrottet betraktades som mer allvarligt om flickan var yngre än 12 år. För det var straffen hårdare än om hon var mellan 12 och 15 år.

Lagen utgick från att offren var flickor och förövarna män. Om offret var en pojke behandlades brottet under den paragraf som gällde homosexualitet. Pojkar betraktades inte som lika oskyldiga i den sexuella umgängeshandlingen som flickor. Straffen för övergrepp på pojkar var därför betydligt mildare.⁵⁹

⁵⁷ Bergenheim, Åsa, *Brottet, offret och förövaren: vetenskapens och det svenska rättsväsendets syn på sexuella övergrepp mot kvinnor och barn 1850–2000*, Carlsson, Stockholm 2005, s. 414.

⁵⁸ Bergenheim, 2005, s. 59, 166.

⁵⁹ Bergenheim, 2005, s. 59.

4.5.2 1937–1965

Med 1937 års lag inkluderades även sexuellt umgänge med pojkar i brottskategorin otukt med underårig. Lagen hade alltså ändrats så att den också synliggjorde och straffade sexuella övergrepp mot pojkar. Men fortfarande gjorde lagen en viss skillnad mellan kvinnliga och manliga offer. Om offret var en flicka utdömdes, liksom tidigare, olika straff beroende på om hon var under 12 år eller mellan 12 och 15 år. För pojkar förekom inte någon sådan straffdifferentiering. Bergenheim har tolkat detta som att lagstiftaren fortfarande menade att flickor tog större skada än pojkar.⁶⁰

Andra nyheter i 1937 års lag var att den öppnade för att även kvinnor skulle kunna vara förövare samt att barn under 15 år som utsatts för incest var utan skuld till brottet. Tidigare hade incest betraktats som ett brott begånget av både den äldre och yngre parten och båda hade straffats.⁶¹

4.5.3 1965–1984

En ny brottsbalk trädde i kraft 1965. Bergenheim beskriver den rättspraxis som ledde fram till den nya lagstiftningen som en strävan efter ”att fler sexuella handlingar skulle betraktas som brottsliga, men att färre skulle bedömas som grova.”⁶² I den nya lagstiftningen tog sig detta uttryck i att den grövre brottskategorin ”otukt med barn” snävades in till ”könsligt umgänge” det vill säga samlag. Övriga sexuella övergrepp mot barn fördes till brottskategorin ”otuktigt beteende” som inte straffades lika hårt.

Dessutom ströks den paragraf som stadgade att otukt med barn under tolv år var att betrakta som särskilt allvarligt. Det var inte längre barnets ålder, utan omständigheterna vid brottet som skulle avgöra hur grovt det var.⁶³ Till omständigheterna hörde hur aktivt barnet själv hade varit. Med den psykodynamiska teoribildningens allt större inflytande på barnpsykiatri och barnpsykologi följde en ökad tendens att se barnet som medagerande. Föreställningen om att barn kunde förföra vuxna slog rot på 1950-talet.⁶⁴

⁶⁰ Bergenheim, 2005, s. 165.

⁶¹ Bergenheim 2005, s. 165f.

⁶² Bergenheim 2005, s. 321.

⁶³ Bergenheim 2005, s. 278–282.

⁶⁴ Bergenheim 2005, s. 282–288, 334.

4.5.4 1984–2005

Sexualbrottslagstiftningen kom att ändras igen 1984. Det hade bakgrund ibland annat hur synen på sexualiteten hade förändrats, kvinnoörelsens och kvinnojourernas framväxt och upptäckten att misshandel och sexuella övergrepp drabbade både kvinnor och barn.

Sexualbrott mot barn delades nu in i fyra kategorier; ”sexuellt utnyttjande av underårig”, ”grovt sexuellt utnyttjande av underårig”, ”sexuellt umgänge med barn” samt ”sexuellt ofredande”.

Den nya indelningen innebar att straffen skärptes för de brott som föll under ”grovt sexuellt utnyttjande av underårig” som tidigare hade räknats till ”otukt”. Dessutom kunde handlingar som inte inbegrep beröring, till exempel pornografisk fotografering av barn, nu klassas som brott. De föll då under kategorin ”sexuellt ofredande”.⁶⁵ 1980 hade produktion och spridning av barnpornografiskt material kriminaliserats. 1999 kom även innehav av barnpornografi att definieras som brottslig handling. Båda brottsrubriceringarna krävde grundlagsförändringar eftersom produktion och innehav dessförinnan skyddades av yttrandefrihetsgrundlagen och tryckfrihetsförordningen.⁶⁶

Under 1990-talet gjordes vissa ändringar av sexualbrottslagstiftningen bland annat ströks kategorin ”sexuellt umgänge med barn” 1994.

Barnets delaktighet eller frivillighet skulle inte vägas in i bedömningen av brottet. Istället kom allt sexuellt umgänge med barn att betraktas som ett utnyttjande och dessa handlingar rubricerades istället som ”sexuellt utnyttjande av underårig” eller ”grovt sexuellt utnyttjande av underårig”.

Preskriptionstiden för vissa sexualbrott mot barn förlängdes. Den skulle börja löpa först när barnet hade fyllt 15 år. I dag har denna ålder höjts till 18 år. Nu gäller följande preskriptionstider: 10 år för våldtäkt, 15 år för grov våldtäkt, 10 år för sexuellt utnyttjande av underårig, 10 år för grovt sexuellt utnyttjande av underårig och 5 år för sexuellt ofredande.⁶⁷

I den senaste sexualbrottslagstiftningen har man skilt på sexualbrott mot vuxna och sexualbrott mot barn. Där finns båda brottsrubriceringarna ”våldtäkt” och ”våldtäkt mot barn”. För det senare brottet behöver varken våld, hot eller tvång ha använts. Lagstiftaren

⁶⁵ Bergenheim 2005, s. 351f.

⁶⁶ SOU 2007:54. *Barnet i fokus. En skärpt lagstiftning mot barnpornografi*. Betänkande av 2005 års barnpornografiutredning, Stockholm 2007, s. 74–75.

⁶⁷ Bergenheim 2005, s. 353f.

menar att sexuella övergrepp mot barn alltid innebär psykiskt våld och en ytterst allvarlig kränkning av barns integritet.⁶⁸

4.6 Sammanfattning

4.6.1 Lagstiftningens och föreskrifternas betydelse för utredningen

För vår utredning leder genomgången av lagstiftningen fram till att all kroppsaga som intervju personer vittnat om på skyddshem/ungdomsvårdsskolor saknade stöd i lagstiftningen efter 1946.

De som agades på barnvårdsanstalter efter 1948 utsattes för behandling som socialstyrelsen uttryckligen hade förbjudit.

All aga på ungdomsvårdsskolor och andra barnvårdsanstalter var förbjudna handlingar efter 1960.

Intervju personer som har berättat att de agades av barnvårdsnämnden efter 1942 utsattes för behandling som saknade stöd i lagstiftningen. Detsamma gäller barn som fick utstå aga i fosterhem efter 1966.

Barn som fick lättare handgripliga tillrättavisningar i fosterhem efter 1979 utsattes för brottsliga handlingar.

När det gäller ungdomsinstitutioner är det viktigt att notera att nedskärningar eller indragning av måltider aldrig har varit ett tillåtet uppfostringsmedel. Isolering har varit sanktionerat i stadgor och lagar, men strikt reglerat. Sex dygn har varit den längst tillåtna isoleringen. Över tid har stadgorna och lagarna begränsat hur länge ungdomarna har fått hållas isolerade. Från 1946 fick ungdomar under 18 år hållas isolerade max tre dygn. Sedan revideringen av LVU 1990 gäller att ungdomar inte får hållas isolerade längre än 24 timmar. I dag är också isoleringen kringgärdad av stränga bestämmelser om tillsyn av den unge.

Sedan 1937 har lagen krävt att de flesta bestraffningar skulle antecknas i journaler som skulle kunna granskas av institutionens styrelse eller tillsynsmyndighet. Besträffningar har under hela perioden inte fått medföra men för ungdomarnas hälsa.

Barn som har agats på barnhem efter 1948 utsattes för behandling som var förbjuden enligt Socialstyrelsens föreskrifter. På barnhemmen var det heller inte tillåtet att isolera, kall- eller tvångsduscha barnen, dra in måltider eller använda tvångsmatning efter

⁶⁸ Bergenheim 2005, s. 353f.

1948. Sådan behandling var illegitim även om den inte var brottslig i juridisk mening. Isolering på barnhem har varit reglerad i lagstiftningen sedan 1960. Barn över 15 år som varit isolerade i längre än tre dygn på barnhem har utsatts för oacceptabla handlingar.

De flesta sexuella övergrepp mot barn har under utredningens undersökningsperiod varit brottsliga handlingar. Med tiden har fler handlingar kommit att betraktas som straffvärda sexuella övergrepp. Ett sådant är produktion och spridning av barnpornografiskt material som klassades som brott 1980. 1999 kriminaliserades även innehav av sådant material.

5 Vad är vanvård?

Utredningen ska enligt direktiven kartlägga ”handlingar som även vid tiden för händelsen skulle ha bedömts som allvarliga övergrepp och vanvård.”¹ Redan från början har vi varit sysselsatta med att definiera vad som anses vara vanvård. Flera relativt fruktlösa försök har gjorts att koppla synen på barnuppfostran, inklusive aga och fysiska bestraffningar av barn med det som under en viss tidsperiod kunde anses vara ”normala” bestraffningar av barn.

I detta kapitel beskrivs först tidigare försök att definiera vanvård. Sedan redovisas hur utredningen valt att definiera vanvård, övergrepp och försummelser. Vi ger också en kort beskrivning av hur intervjupersonernas berättelser om vanvård, övergrepp och försummelser har kategoriserats och analyserats. Slutligen ges definitioner av varje överordnad kategori av övergrepp och försummelse.

5.1 Försök att definiera vanvård, övergrepp och försummelse av barn

Många mer eller mindre framgångsrika försök har gjorts nationellt och internationellt att vetenskapligt definiera *vanvård*, *övergrepp* och *försummelse* av barn.

När Henry Kempe 1962 skrev sin artikel på åtta sidor i *Journal of American Medical Association*, ”The Battered Child Syndrome”² var det första gången ett mer medicinskt/diagnostiskt perspektiv på främst fysisk vanvård av barn tillämpades. Tidigare hade allvarliga fysiska skador på små barn hänförts till vad som kallades för ”okänt trauma”. Kempe hade börjat misstänka att det kunde vara föräldrarna som hade förorsakat skador på barnen. Tillsammans med sina medarbetare gjorde han en landsomfattande

¹ Dir. 2006:75.

² Kempe, CH., Silverman, F.N., Steele, B.F., Droegemueller, W., & Silver, H.K. (1962) The Battered Child Syndrome. *Journal of the American Medical Association*, 181, 17–24.

studie i USA. Sjukhus och distriktsåklagare rapporterade i studien att många barn i undersökningsperioden uppvisade skador som var typiska för "The battered Child Syndrome", flera med dödlig utgång.

Med stöd av sin forskning menade Kempe att det han kallade "The Battered Child Syndrome" skulle övervägas i samtliga fall där barn plötsligt avled eller inte utvecklades normalt, uppvisade frakturer, inre blödningar, blåmärken eller svullnader.

Kempes pionjärbete innebar också att han beskrev hur svårt det var att kliniskt verifiera "The Battered Child Syndrome". Han ansåg att det handlade om såväl de misstänkta förövarnas lögner, förnekande och omskrivningar, som de professionellas oförmåga och ovilja att umgås med tanken att även föräldrar och vårdnadshavare allvarligt misshandlar och skadar sina barn.

Att för första gången diagnostisera vanvård av barn som en "psykisk sjukdom" bidrog till att problemet på allvar kom att uppmärksammas politiskt och professionellt. Ett nytt utforskat kunskapsområde tillkom. Kempes upptäckt bidrog till engagemang och optimism kring att barns utsatthet i dessa avseenden var något som gick att behandla och åtgärda.

Olika stadier i definitionen av vanvård

Definitionen av vanvård har sedan passerat olika stadier.

När man på allvar började uppmärksamma vanvård av barn i mer vetenskapliga sammanhang på 1960 och 1970-talen, beskrevs den främst via observationer i kliniskt arbete och fokuserade då på olika karakteristika när det gällde vanvårdade barn.

På 1980-talet gjordes en del försök till att mer operationellt definiera vanvård, främst via observationer av vanvårdade barn i den sociala barnavården.³

1993 gjorde National Research Council (NRC) i USA en genomgång av forskningen kring behandling och förebyggande arbete av vanvårdade barn.⁴ Författarna tvingades konstatera att trots två decenniers ansträngningar och intensiv debatt hade man inte lyckats konstruera klara, tydliga, pålitliga och användbara definitioner av övergrepp och försummelse av barn. Det saknades fortfa-

³ Herrenkohl Roy C. The definition of Child Maltreatment: From Case Study to Construct, *Child abuse and neglect* 29 (5), (2005) 413–424.

⁴ National Research Council (NRC), *Understanding child abuse and neglect*, National Academy press, Washington DC 1993.

rande konsensus kring vilket slags föräldraskap som är farligt eller oacceptabelt. Det fanns osäkerhet kring om vanvård ska definieras med hjälp av de vuxnas egenheter och beteenden, av hur barnen utvecklas, av hur de omgivande sammanhangen ser ut eller med hjälp av olika kombinationer av dessa variabler.

I rapporten från NRC konstaterades att det inte gått att enas kring om man ska använda standardiserade kategorier av hot och skador för att definiera vanvård. Det är också osäkert om samma definitioner ska användas för kliniska, juridiska och vetenskapliga ändamål.

En brett upplagd studie i Storbritannien 2000 omfattade 2 869 personer mellan 18 och 24 år. Den ville kartlägga hur många brittiska barn som upplevt vanvård under sin barndom.⁵ Även här diskuteras hur svårt det är att definiera vanvård. Det går till exempel inte utan vidare att slå fast vilken slags vanvård som är skadlig. Barn är olika och det handlar också om i vilket sammanhang vanvården sker. Barn kan också skadas på så många fler sätt än vad som låter sig beskrivas med hjälp av vanvårdsbegreppet.

Ett ambitiöst försök att definiera vanvård har gjorts av Barnett et al.⁶ Författarna presenterar en modell (Maltreatment classification system) som i sin uppbyggnad påminner om den som vår utredning använt. Vanvård delas upp i:

1. fysiska övergrepp
2. sexuella övergrepp
3. fysisk försummelse
4. emotionell vanvård
5. moralisk/juridisk/utbildningsmässig vanvård.

I anslutning till redovisningen av vanvård under dessa kategorier menar författarna att också förövaren ska beskrivas, liksom frekvensen och placeringen.

Barnett et al föreslår också att man förutom vilken vanvård som skett anger under vilken av barnets nio utvecklingsperioder mellan 0 till 13 år som vanvården skedde. Dessutom bör en "allvarlighets-

⁵ Child Maltreatment in the United Kingdom – a Study of the Prevalence of Child Abuse and Neglect, Pat Cawson, Corinne Wattman, Sue Brooker, Graham Kelly. NSPCC 2000.

⁶ Douglas Barnett, Jody Todd Manly, Dante Cicchetti "Defining Child maltreatment: the interface between Policy and Research", i Cicchetti, Dante & Toth, Shere L. (red.), *Child Abuse Child Development and Social Policy*, Ablex, Norwood, N.J., 1993.

bedömning” mellan 1 och 5 (severity rating) göras i anslutning till varje kategori av vanvård som redovisas.

En sådan modell kan möjligen vara användbar för barnavårdande och rättsvårdande myndigheter för att bedöma graden av vanvård. Vår utredning syftar inte främst till att värdera den beskrivna vanvården, vi ska främst dokumentera och redovisa intervjupersonernas berättelser i de avseendena. Därför förefaller ett ambitiöst klassifikationssystem, som Barnett et al föreslår, bli otympligt att handskas med.

5.2 Hur definieras begreppet vanvård?

Under utredningens arbete har vi försökt att definiera vanvård, övergrepp och försummelse. Det har varit en relativt lång process innan vi kom fram till den definition som redovisas senare i detta kapitel.

Direktiven talar om allvarliga övergrepp och vanvård

Det första utkastet till en definition fanns i utredningens direktiv som talar om; ”allvarliga övergrepp och vanvård”. Med det menas ”handlingar som även vid tiden för händelsen skulle ha bedömts som allvarliga övergrepp och vanvård”.⁷

De norska utredningarnas definitioner

Den nationella utredningen,⁸ populärt omnämnd som Befring rapporten, beskriver de rättsliga grunderna för när samhället ska ingripa och ta över omsorgen om ett barn; ”når barnet blir slik behandlet eller lever under slike forhold at dets helse (fysisk-psykisk) eller utvikling utsettes for skade eller alvorlig fare”. Man använder begreppen ”alvorlig omsorgssvikt og mishandling”.

De norska utredarna förklarar sedan begreppen omsorgssvikt och misshandel. De har utgått från lagstiftningen och liksom vår utredning också granskat olika internationella försök att definiera

⁷ Dir 2006:75.

⁸ Norges offentlige utredninger (NOU) 2004:23, *Barnehjem og spesialskoler under lupen. Nasjonal kartlegging av omsorgssvikt og overgrep i barnevernsinstitusjoner 1945–1980*, Oslo 2004.

omsorgssvikt och övergrepp. Utredarna för en diskussion om aktiv *fysisk* misshandel och aktiv *psykisk* misshandel. Med det senare menas att barnets vårdare visar en fientlig hållning mot barnet. Det kan bland annat komma till uttryck genom nedvärdering, förlöjliganden och hot. Den aktiva psykiska misshandeln är ofta av mer permanent karaktär än den fysiska. Den fysiska misshandeln är ofta situationsspecifik, som en reaktion mot att barnet bryter mot normer (som det ofta inte känner till).⁹

Utredarna redogör också för hur sexuella övergrepp kan kategoriseras liksom undergrupper av omsorgssvikt och övergrepp som inte utvecklas här.

De norska lokala granskningarna som gjorts efter den nationella utredningen hänvisar till de definitioner som finns i Befring rapporten. De lokala utredningarna utvecklar också vissa begrepp som sedan används vid granskningen. Exempelvis beskriver granskningssutvalget för Trondheims kommun begreppen *praktisk omsorg*, *känslomässig omsorg*, *bestraffningar* och *fysiska övergrepp*.¹⁰ Men även Trondheimsutredningen hänvisar till den nationella utredningen när man diskuterar fysiska övergrepp:

De fysiske eller kroppslige overgrepene besto hovedsakelig av en undertrykkende, straffeorientert praksis med bruk av ulike former for smerte- og fryktframkallende krenkelses og vold. Karakteriske eksempler her, med referanse till de nevnte søknadene om billighetserstatninger, fysiske og psykiske avstraffelser som pryl, mishandling, kvelertak, slag med stokk, utestenging i naken tilstand i vinterkulde, påtvungen kald dusj, fastbinding i seng, tvangsarbeid uten mat, innelåsing i mørke kjellerrom, brenning med strykejern. Et sentralt element på dett punktet var altså anvendelse av smertefulle metoder og ulike former for frihetsberøvelse. I dette bildet inngickk også mangel på beskyttelse av de yngre barna som kunne utsettes for mange former for overgrep fra de eldre.¹¹

⁹ NOU 2004:23, 9 kap.

¹⁰ *Omsorg og overgrep. Granskning av barnehjem, skolehjem og fosterhjem benyttet av Trondheim kommune fra 1930-årene till 1980-årene.* Rapport fra granskingsutvalg oppnevnt av Fylkesmannen i Sør-Trøndelag. Avgitt 8. mai 2007.

¹¹ NOU 2004:23, s 140–141.

Barnaga i lag eller barnavårdens motiv för omhändertagande som grund för en definition av vanvård?

Ett fjärde försök att definiera vanvård är att relatera till utvecklingen av den svenska lagstiftning som reglerar aga och fysisk bestraffning av barn. Det har vi gjort i kapitel 4. Där framgår att all aga som intervjupersonerna vittnat om på skyddshem/ungdomsvårdsskolor saknade stöd i lagstiftningen efter 1946. All aga på andra barnavårdsanstalter, exempelvis barnhem, saknade lagligt stöd efter 1960. Efter 1942 saknade aga utförd av barnavårdsnämnden stöd i lagen. Detsamma gäller aga som barn utsattes för i fosterhem efter 1966.

Ytterligare ett sätt att undersöka synen på vanvård och övergrepp historiskt är att studera skälen till att barn omhändertogs av samhället under en viss tidsepok. Tyvärr finns det inte särskilt många konkreta exempel på omständigheter som ledde till att barn omhändertogs i den forskning som vi gått igenom. Därför blir lagtexten i sig de definitioner som vi får hålla oss till för att beskriva hur man såg på vanvård, försummelse och övergrepp i olika tider.

Om barnavårdsnämnden ansåg att de biologiska föräldrarna utsatte sina barn för övergrepp, brist på omsorg och vanvård som var så allvarlig att det motiverade ett tvångsingripande vid en viss historisk tidpunkt, finns det starka skäl att anta att samma beteende utövat av fosterföräldrar eller institutionspersonal skulle ha ansetts som allvarlig vanvård.

5.2.1 En officiell definition från 2000-talet

Kommittén mot barnmisshandel gav i sitt slutbetänkande Barnmisshandel – att förebygga och åtgärda (SOU 2001:72) en definition av barnmisshandel. Underlaget hade tagits fram av docent Dagmar Lagerberg.¹² Enligt kommittén skulle *barnmisshandel* avse ”när en vuxen person utsätter ett barn för fysiskt eller psykiskt våld, sexuella övergrepp, kränkningar eller försummar att tillgodose barnets grundläggande behov”.¹³

¹² Lagerberg Dagmar. *Definition av samhällelig omsorgsbrist och skadlig behandling av barn*. I SOU 2001:72, *Barnmisshandel. Att förebygga och åtgärda*. Slutbetänkande av kommittén mot barnmisshandel. Bilagedel. Stockholm 2001.

¹³ SOU 2001:72, *Barnmisshandel. Att förebygga och åtgärda*. Slutbetänkande av kommittén mot barnmisshandel. Stockholm 2001, s. 120.

Den följande propositionen¹⁴ behandlade bland annat frågan om att definiera barnmisshandel. Bland remissinstanserna motsatte sig flera kommitténs definition av barnmisshandel med motiveringen att termen *misshandel* borde reserveras för sådana förfaranden som motsvarar misshandelsbrott i brottsbalken. Kommitténs förslag skulle kunna skapa förvirring och tillämpningssvårigheter. Därför motsvarar begreppet ”barn som far illa” bättre det som kommittén avsåg.

Regeringen bedömde att:

Så långt det är möjligt bör en gemensam syn skapas bland dem som i skilda sammanhang möter barn och unga under förhållanden där de far eller riskerar att fara illa. Ett barn riskerar att fara illa och barnets personliga utveckling riskerar att skadas när det utsätts för fysiskt eller psykiskt våld, sexuella övergrepp, kränkningar eller när den som vårdar barnet försummar att tillgodose barnets grundläggande behov.¹⁵

Regeringen konstaterade också att det rådde stor enighet hos de yrkesgrupper som i olika sammanhang möter barn i utsatta situationer om behovet av att på ett enhetligt sätt kunna beskriva under vilka förhållanden ett barn far illa. ”Att däremot fastställa en definition är betydligt mer komplicerat. Meningarna om värdet av en definition är delade, både mellan och inom yrkesgrupper.”¹⁶

Propositionen hänvisar fortsättningsvis till FN:s konvention om barnets rättigheter, särskilt till den artikel (19) som rör barnets rätt till skydd mot våld i familjen och till den svenska s.k. anti-aga paragrafen i 6 kap. 1 § föräldrabalken som innebär att ett barn inte får utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.

5.3 Ett barns lidande och utsatthet låter sig inte definieras av vilka synsätt som för tillfället varit förhärskande

Vårt arbete med definitionen av vanvård och övergrepp ledde fram till några strategiska ställningstaganden.

För det första kan det inte ha betydelse för utredningens val av vanvårdskategorier om det finns en samsyn eller forskningsmässigt

¹⁴ Prop. 2002/03:53, *Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m.*

¹⁵ Prop. 2002/03:53, s. 46.

¹⁶ Prop. 2002/03:53, s. 47.

stöd för att övergreppen eller försummelsen skulle vara skadliga på kort eller lång sikt för det barn som varit utsatt. Sådana samband är nämligen ofta svåra att belägga och måste i detta sammanhang lämnas därhän. Vi avstår således ifrån att vid registreringen av vanvård bedöma om exempelvis inlåsning är skadligare än aga eller om ett sexuellt övergrepp är skadligare än att ha blivit utnyttjad i hårt kroppsarbete under hela barndomen. Vi tar inte heller ställning till om det alls är skadligt för ett barn att aldrig få julklappar eller att bli kallad horunge av sina fosterföräldrar.

För det andra skedde den vanvård som intervjupersonerna berättat om under olika tider. Lagar och allmänt rättsmedvetande, idéer om barnuppfostran, religion och samhälle skilde sig från dagens värderingar. Vi har dock bedömt att detta saknar relevans för utredningens uppgift att dokumentera och registrera vanvård. Vi återger det som intervjupersonerna berättat om.

För det tredje är det delvis en annan fråga att analysera och försöka förstå vilka faktorer som gav förutsättningar för den vanvård som förekom. Sådant som tidsanda, synen på barn och barnuppfostran, social isolering och brist på insyn i familj och institution är exempel på aspekter som kan ingå i en analys. Men vi vill betona att för vår bedömning av vad som ska betraktas och registreras som vanvård är det inte relevant. Den konkreta behandlingen av det enskilda barnet är huvudsaken.

Slutligen ger FN:s konvention om barnets rättigheter ett tillräckligt gott underlag för att ange vilken behandling och bemötande av barn som utredningen ska dokumentera som vanvård.

5.4 En normativ definition av barns rättigheter – Barnkonventionen

Arbetet med att definiera vanvård ledde fram till att vi antog ett modernt barnrättsbaserat perspektiv i stället för lagar, forskningsresultat och analys av vid olika tidpunkter förhärskande idéer och värderingssystem. FN:s konvention om barnets rättigheter (Barnkonventionen) blev vägledande. En uttalad vetenskaplig ansats fick således ge vika för en *barnpolitisk och normativ hållning* i fråga om utredningens vanvårdsdefinitioner.

Här nedan redovisas 17 av de 41 sakartiklarna i Barnkonventionen som haft avgörande betydelse för den grundläggande

struktur för vanvårdskategorierna som sedan beskrivs i nästa avsnitt:

- Ett barn har grundläggande rätt att leva tillsammans med sina föräldrar, förutsatt att han/hon har det bra och tryggt med dem.
- Ett barn har rätt att behålla sin identitet, sitt medborgarskap, sitt namn och sina släktrrelationer.
- Ett barn som inte bor med sina föräldrar har rätt att träffa och hålla regelbunden kontakt med båda föräldrarna. Ifall det inte är bra för barnet att träffa föräldrarna kan man hindra umgänge.
- Ett barn som inte kan bo med sin familj har rätt till särskilt skydd och stöd. I sådana fall ska man beakta kontinuiteten i barnets fostran, och ta hänsyn till barnets etniska, religiösa och språkliga bakgrund.
- Ett barn som placerats utanför sitt födelsehem har rätt till regelbunden översyn av grunderna för sin omvårdnad och placering.
- Ett barn som tillhör en minoritet eller urbefolkning har rätt till sin egen kultur, religion och sitt eget språk.
- Ett barn har rätt till kostnadsfri grundläggande utbildning. Staten ska främja utbildning och studiehjälp på andra stadiet samt förebygga avbrott i studierna.
- Ett barn ska skyddas mot alla former av utnyttjande som kan skada dess hälsa och utveckling.
- Ett barn får inte utföra arbete som kan hindra dess utbildning eller äventyra dess hälsa och utveckling.
- Ett barn ska skyddas mot alla former av sexuellt utnyttjande.
- Ett barn ska skyddas från narkotika och olaglig narkotikahandel.
- Inget barn får utsättas för tortyr eller annan grym eller förnedrande bestraffning.
- Ett barn som utsatts för någon form av utnyttjande bör få hjälp till rehabilitering och social återanpassning.
- Ett barn har rätt till bästa möjliga hälsa och till den hälso- och sjukvård han/hon behöver.
- Barnet har rätt till privatliv, hemfrid och brevhemlighet. Barnets heder eller anseende får inte kränkas.

- Ett barn har rätt till vila, lek och fritid, och till att delta i konst- och kulturaktiviteter.
- Barnets åsikter ska beaktas med hänsyn till dess ålder och mognadsgrad.

5.5 Att kategorisera vanvård ur intervjuer

Utredningen har till denna delrapport och kommer även i det fortsatta arbetet att samla in ett unikt stort material i form av intervjuer och arkivmaterial.

För att det skulle bli möjligt att analysera vilken vanvård som tusen individer¹⁷ hade berättat om konstruerade vi en databas för att notera vanvården från varje intervju. Då blev det möjligt att ta fram resultat för varje kategori av övergrepp och försummelse.

Kategorierna för vanvård i databasen är ordnade i en struktur där det överordnade begreppet vanvård är uppdelat i två underkategorier: *övergrepp och försummelse*.

Övergreppen är i sin tur uppdelade på *fysiska/emotionella* övergrepp och *sexuella* övergrepp.

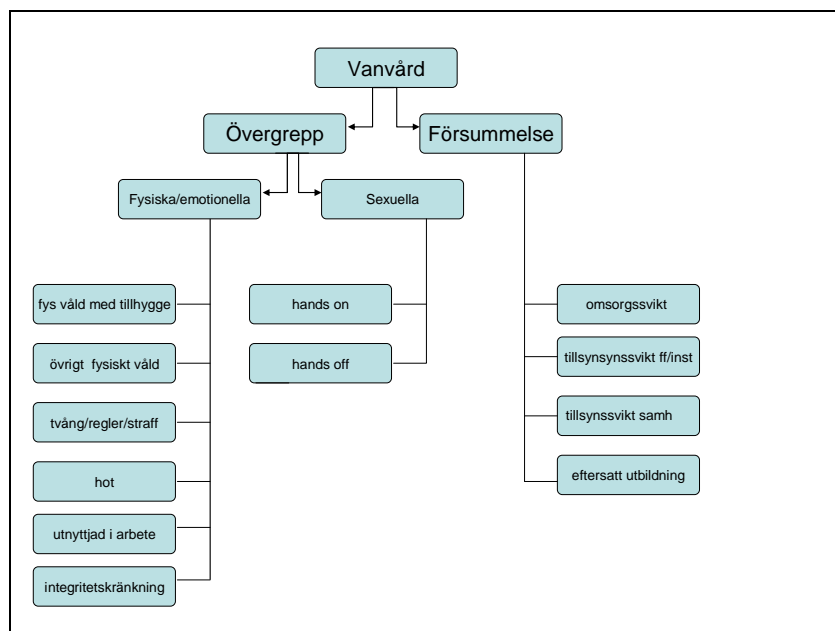
Vi har inte funnit det meningsfullt att fullt ut skilja på fysiska och *emotionella* övergrepp trots att mer vetenskapliga försök har gjorts i den riktningen för att reda ut vanvårdsbegreppet. Tanken är att *alla övergrepp*, fysiska och sexuella innehåller komponenter av emotionella kränkningar och övergrepp.

Att försöka skilja ut vilka slags gränsöverskridanden som är renodlat emotionella respektive fysiska/sexuella är inte meningsfullt inom ramen för utredningens uppdrag. En rimlig tanke är dock att en viss typ kränkningar kan beskrivas och uppfattas huvudsakligen på en känslomässig nivå. För att tillgodose behovet av att kunna kategorisera också denna typ av kränkningar återfinns rubriken "kränkning av gränser och integritet" under kategorin "Fysiskt/emotionella övergrepp". Att till exempel bli kallad "horing", att bli negativt särbehandlad i förhållande till biologiska barn, att få sina brev och dagböcker genomgångna och lästa faller under denna kategori.

¹⁷ Över 1 000 personer hade anmält sig till intervju när tiden för anmälan gick ut. Denna delrapport bygger på 404 intervjuer.

Efter *figur 1* följer en summarisk genomgång av rubrikerna i databasen över vanvård med exempel på de olika vanvårdskategorier som återfinns under respektive rubrik.

Figur 1

5.5.1 Övergrepp och försummelse – definitioner

Här redovisas de resonemang som utgör bakgrunden till de definitioner av vanvård som utredningen använder sig av. Dessa definitioner återfinns i det följande.

Försummelse

Försummelse handlar i denna utredning dels om vårdnadshavarnas försummelse, dels om den försummelse myndigheterna gör sig skyldig till, i form av bristfälliga utredningar, utebliven tillsyn etc. Myndighetsförsummelse redovisas dock på annat håll, se kapitlet ”Tillsyn och övrigt agerande från stat och kommun”.

I redovisningen av vanvård i form av försummelse skiljer vi på *otillräcklig omvårdnad* och *otillräcklig tillsyn* av fosterföräldrar och

institutionsperson och *otillräcklig skolgång*. Med *otillräcklig omvårdnad* avses sådant som fosterföräldrarna eller institutionspersonalen främst ansvarar för; att exempelvis inte ha fått medicin eller läkarvård vid sjukdom, inte ha fått gå till tandläkaren, inte haft tillgång till tvål och tandborste, inte kunnat äta sig mätt, fått gå i omoderna, trasiga, för kalla kläder, inte haft egen säng, etc.

Med *otillräcklig tillsyn avses* att de som är satta att vårda barnet inte har haft uppsikt; barnet har fått visats i farliga miljöer, haft tillgång till alkohol och narkotika i placeringen, varit utsatt för mobbning och pennalism av andra barn, kunnat avvika i perioder utan att någon brytt sig, etc.

Otillräcklig skolgång innebär till exempel att barnet inte kunnat fullgöra obligatorisk skola, nekats fortsatta studier efter folkskola/grundskola, inte fått stöd och hjälp med att sköta skolarbetet. Möjlighet att registrera otillräcklig skolgång på grund av skador/blåmärken till följd av misshandel finns också. Undermålig kvalitet på den undervisning som ibland bedrevs i skolor knutna till olika institutioner finns även som vanvårdskategori under denna rubrik.

Definition försummelse

Intervjupersonernas beskrivningar av eftersatt skolgång samt vårdnadshavares, underlåtenhet/oförmåga/ovilja att tillgodose barnets grundläggande behov, att garantera och befrämja barnets trygghet, säkerhet och utveckling i psykologiskt, medicinskt, socialt och fysiskt avseende.

Fysiskt våld med och utan tillhygge

Berättelser om avsiktligt fysiskt våld som riktats mot barnets kropp har delats in i två kategorier, *fysiskt våld med tillhygge* och *övrigt fysiskt våld*.

Om våldet utövades med tillhygge har det i databasen registrerats att barnet har varit utsatt för avsiktligt våld mot kroppen, vilket slags tillhygge förövaren använt sig av om och mot vilken del av kroppen våldet har riktats och hur ofta detta har skett och vem som utövat våldet.

Anledningen till denna förhållandevis höga detaljeringsgrad har att göra med att vi tycker att det är angeläget att redovisa den mängd olika tillhyggen som förekommit i intervjupersonernas berättelser. Att ange specifikt vilka olika tillhyggen som använts berättar något om skillnaderna mellan olika barns utsatthet. Det innebär väsentliga skillnader för ett enskilt barn att vid ett tillfälle få ett slag över handen med en disktrasa jämfört med att regelbundet bli stucken i handen med synålar eller varje vecka under en sommar bli slagen över ryggen med en kratta eller skjuten efter med hagelgevär. Under övrigt fysiskt våld redovisas avsiktligt våld mot barnets kropp som utövats utan tillhygge.

Definition fysiskt våld med tillhygge

Intervjupersonernas beskrivning av avsiktligt våld riktat mot barnets kropp där förövaren antingen höll i det tillhygge som användes för att utöva våldet, kastade föremål mot barnet, band barnet eller besköt barnet.

Definition övrigt fysiskt våld

Intervjupersonernas beskrivning av avsiktligt våld riktat mot barnets kropp *utan tillhygge* som kunde innebära: slagen med öppen eller knuten hand, sparkad/trampad/knäad, knuffad/kastad, skakad/fasthållen, nedtryckt, lyft/dragen, skallad, nypt, bespottad, kvävd, bränd, dränkt, skallad, kyld, biten, urinerad på, riven, skrubbad blodig.

Barn jagad med bil, hund som hetsades mot barn, barn som tvingades skada sig själv med exempelvis rakblad, är gränsfall men betraktas inte i detta sammanhang som *våld med tillhygge* och faller således under denna kategori, *övrigt fysiskt våld*.

Hot/hotfulla situationer

Hot om våld, med eller utan åtbörder och åthävor i form av knutna nävar, knivar eller skjutvapen, är exempel på den typ av vanvård som hänförs till denna rubrik. Hot innebär även intervjupersonernas beskrivningar av situationer där hot ”legat i luften”, i form av stämningar, blickar, tonlägen. Att bli vittne till hur andra

barn misshandlas kan också ha uppfattats som hot. Hit räknas även hot om eller försök till kastrering/sterilisering, hot om att bli ivägskickad, religiöst färgade hot samt hot i samband med tillsynsbesök. "Ignorerad rädsla" registreras också som *hotfull situation*.

Definition hot/hotfulla situationer

Situationer under placeringsperioden, händelser, stämningar och hotelser, uttalade eller outtalade, där intervjupersonerna beskriver hur de som barn upplevt stark rädsla, oro eller förvirring.

Utnyttjad i arbete

Under denna rubrik registreras de rapporter om vanvård som inneburit för hårt arbete i förhållande till barnets ålder eller som haft menligt inflytande på barnets hälsa och utveckling, möjligheter till fritid, lek och umgänge med kamrater, samt varit förödande för barnets möjligheter att delta i skolarbete på grundläggande nivå och/eller hindrat barnets möjligheter till studier på högre nivåer.

När det gäller utnyttjad i arbete registreras utnyttjad i hårt arbete som vanvård om intervjupersonen själv tar upp det. Beskrivs arbetet av intervjupersonen som i någon mening "normalt" något som "alla" barn förväntades utföra vid den tidpunkten, i det grannskapet, registreras det inte som vanvård.

Särskild uppmärksamhet har vid intervjuerna fästs vid eventuell särbehandling, om det endast var de placerade barnen, någon eller några av dessa som förväntades arbeta. Eventuellt hamnar sådan typ av vanvård under "integritetskränkning, särbehandling och orättvisor."

Definition utnyttjad i arbete

Intervjupersonernas beskrivning av hur de som barn dagligen utnyttjades i hårt/tungt arbete i exempelvis jordbruk, skogsbruk, hushållsarbete eller annan verksamhet, på ett sådant sätt att det hade menlig inverkan på barnets hälsa, utveckling och skolarbete.

Integritetskränkning, särbehandling och orättvisor

Detta är en vanvårdskategori som omfattar intervjupersonernas berättelser om kränkningar, särbehandling och orättvisor. Det har för intervjupersonerna kunnat handla om att bli berövad sitt namn, inte få tala sitt språk, bli påtvingad religiös eller politisk uppfattning. Att inte få äta med resten av familjen, att bli uppställd på led för att mönstras av blivande fosterföräldrar hör till sådant som registrerats här.

Att ha varit utsatt för nedsättande tillmälen, ”horunge”, ”missfoster”, ”pissruska”, etc., registreras noggrant och på hög detaljnivå. Vi anser att rapporterna om ett sådant språkbruk föremedar omedelbara och effektiva bilder av den utsatthet utredningen fått i uppdrag att beskriva.

Denna kategori rymmer även berättelser om barn som berövats ägodelar, fått sina kontakter med omvärlden kontrollerade och socialt isolerats.

Även ”bevittnat våld mellan närstående”, registreras här trots att det rör sig om en form av traumatisk exponering som uppmärksammats först under senare år.

Att definiera en så vid och mångtydig kategori som *Integritetskränkning, särbehandling och orättvisor* som omfattar så många individer och till så stor del bygger på subjektiva upplevelser och tolkningar, förutsätter att begreppen bryts ned och operationaliseras. Definitionen utgörs av 11 sådana nedbrutna och operationaliserade underkategorier.

Definition integritetskränkning, särbehandling och orättvisor

Intervjupersonernas beskrivningar av att ha varit utsatt för något av följande.

1. Negativ särbehandling,
2. Berövad/begränsad kontakt med närstående,
3. Kränkande tilltal,
4. Berövad kulturell/politisk/religiös identitet,
5. Kroppsligt integritetskränkt,
6. Förnedrad och orättvis behandlad,
7. Socialt isolerad/begränsad rörelsefrihet,
8. Kontroll av kommunikation/dagbok/telefon/post,
9. Berövad ägodel eller djur,
10. Felaktigt diagnostiserad,
11. Tvångsabort/tvångssteriliserad

Sexuella övergrepp

På samma sätt och med samma motivering som när det gäller fysiskt våld finns det i denna kategori möjligheter att beskriva övergreppen på en förhållandevis hög detaljnivå. Det föreligger stora skillnader i ett barns upplevelse av att vid ett tillfälle ha blivit kramad på ena bröstet av en fosterhemsinspektör och att ha varit utsatt för regelbundna anala, genitala eller orala penetreringar under en tioårsperiod av sin fosterfar. I detta sammanhang har vi inte värderat eller rangordnat betydelsen för den enskilde eller skador kopplade till olika typer av sexuella övergrepp.

I den mån sexuell exploatering av barn och unga i kommersiella och liknande sammanhang har rapporterats, har sådant förts till denna kategori. Det kan ha handlat om att engagera barn och unga i aktiviteter med avsikt att framställa barnpornografi, bedriva barnprostitution eller ”erbjuda” barnet till flera förövare.

Definition sexuella övergrepp

Intervjupersonernas beskrivningar av handlingar eller situationer med sexuell innebörd där en vuxen eller ung person utnyttjade dem som barn för att tillfredsställa egna sexuella eller andra behov.

Sexuella övergrepp kan delas in i två olika typer:

- Hands off, övergrepp utan fysisk kontakt kan innebära blottning, voyeurism,¹⁸ ”sexprat” samt exponering för pornografiskt material.
- Hands on, övergrepp med fysisk kontakt kan vara, ofrivillig kroppslig närhet, beröring, kyssar, smekningar och omfamningar, beröring av bröstet, genitalia och/eller anus, onani, oralsex, att föra in finger, föremål eller penis i anus eller vagina. Det kan också vara att barnet uppmuntras/tvingas att mot sin vilja beröra förövaren och/eller utöva sexuella handlingar på förövaren.

¹⁸ Fackuttryck för ”smygtittning”/fönstertittning.

Tvång, regler och straff

Under denna kategori redovisas vanvård som har att göra med rutiner och regler för barnets uppförande som beskrivits som i fysisk och/eller psykisk mening, skadliga.

Fysisk och/eller psykisk skadliga är vår sammanfattning av placeringsperiodens regler/tvång och straff som har beskrivits som ohälsosamma, livsfarliga, skrämmande, smärtsamma, kränkande, orättvisa, inkonsekventa, obefogade, obegripliga, absurda och bisarra.

Det har kunnat handla om sådana vardagsregler som att; inte få äta med resten av familjen, inte få vistas inomhus före klockan fem, inte få använda elektriskt ljus vid läsläsning. Också olika straff som intervjupersonerna har uppfattat som orimliga även om de inte direkt varit kopplade till fysiskt våld redovisas här, exempelvis; utelåsning, inlåsning, sova i ladugården och indragna matportioner.

Till denna rubrik har också hänförts en typ av bisarrt tvång och absurda regler som för tankarna till psykisk ohälsa hos dem som utövar det, exempelvis extrem kontroll av kroppsfunktioner som; varit förbjuden att blinka, andas, urinera, dricka vatten, inte spola innan fostermodern kontrollerat avföringen, stå och sova, bara titta rakt fram, tvingats äta annat än mat eller otjänlig föda. I anslutning till den typ av bisarrt tvång det här är frågan om, att äta annat än mat/otjänlig föda ges också möjlighet att exakt registrera vad det intervjupersonerna berättar att de som barn blev tvingade att äta, exempelvis renträck, egna uppkastningar, möjligt bröd, djurfoder.

Kategorin "bisarrt tvång" skiljer sig från övriga kategorier i så motto att det är en vanvårdskategori som inte i första hand är värderad och definierad av intervjupersonerna, utan av oss i samråd med psykologisk och psykiatrisk expertis. Ett samlingsbegrepp; "*bisarr vanvård*", har införts som ett försök att definiera den här typen av upplevelser. För en mer utförlig diskussion, se kapitlet Försummelse och övergrepp – resultat, avsnitt Fysiskt och/eller psykiskt skadliga tvång/regler/straff.

En sammanfattning av resonemanget ovan innebär följande definition:

Definition fysiskt och/eller psykiskt skadligt tvång, regler och straff

Uttalad eller outtalad ordning för barnets beteende/uppförande och dagliga livsföring som av IP beskrivits som fysiskt och/eller psykiskt skadlig, eventuellt åtföljda av bestraffningar som av IP beskrivits som psykisk och/eller fysiskt skadliga.

6 Källor – Intervjuer och arkivhandlingar

I detta kapitel redogörs först för hur intervjuerna har genomförts. Sedan beskrivs vilket arkivmaterial som har samlats in och hur det gått till. Kapitlet handlar således om arbetsmetod.

Eftersom ingen tidigare har gjort en liknande statlig utredning i vårt land har frågor om arbetssätt och metoder beskrivits mer ingående än vad som är brukligt. Uppbyggnaden och genomförandet av utredningen kan ses som en del av resultatet, dvs. hur man gör för att utreda försummelse och övergrepp i förfluten tid när det är ett okänt antal personer som själva ska höra av sig för att delta med sin berättelse. Tillsättningen av utredningen kan också ses som ett första försök från staten till en upprättelse för de drabbade.

Redan i direktiven antyds några förhållningssätt och metoder som utredningen bör tillämpa.¹ Ingen uppsökande verksamhet får ske, utan utredaren ska ”intervjua alla som frivilligt kontaktar utredningen och dokumentera intervjuerna. De intervjuade ska erbjudas psykologiskt stöd i anslutning till intervjuerna.”²

6.1 Struktur och miljö för intervjuerna

Det är huvudsakligen via intervjuer som uppgifter om vanvård samlas in. Därför har vi lagt ner stort arbete och omsorg på att utforma och genomföra intervjuerna.

Beslutet att delta i intervjun kan för den enskilde vara förenat med stor vanda och ambivalens. För många innebär intervjuerna ett risktagande, att kanske första gången dela med sig av upplevelser som de helst har velat glömma och i en del fall inte ens benämnt tidigare.

¹ Dir. 2006:75.

² Dir. 2007:167.

Intervjuerna genomförs i regel av två utredare. En person ställer frågor och en person för anteckningar.

För att ringa in relevanta frågeområden har en intervjuguide utarbetats. Guiden finns som bilaga 3.

6.1.1 Platser och villkor för de intervjuade

282 (70 procent) av de intervjuer som redovisas i denna delrapport har hållits i Regeringskansliets utredningslokaler i Stockholm. 51 intervjuer (13 procent) har genomförts på hotell i Göteborg och 39 (10 procent) i Malmö för intervjupersoner från de regionerna.

Utredningen har stått för resekostnaderna för intervjuperson och eventuell medföljande stödperson.

I de fall intervjupersonerna har varit funktionshindrade eller av andra skäl inte kunnat lämna hemmet har intervjuerna genomförts i deras bostad. Vi har också intervjuat personer som av olika skäl inte kunnat resa till Stockholm, Göteborg eller Malmö på andra orter i landet. I flera fall har utredningen disponerat länsstyrelselokaler.

Intervjuer har annars genomförts i fängelser, rättspsykiatriska kliniker, sjukhus, äldreboenden, psykiatriska kliniker, och kommunala förvaltningslokaler.

Telefonintervjuer har undvikits och har endast skett i ett fall, på intervjupersonens uttryckliga begäran.

Intervjurummen i Stockholm

För att intervjupersonerna ska känna sig välkomna har intervjurummen inretts omsorgsfullt. Rummen är cirka 15 m², ljussatta med dagsljus från fönster, takarmatur och punktbelysning. Exempelvis ingår gröna växter, fruktkorg och dryck i miljön. Dörrar och väggar har förstärkt ljudisolering. Ett intervjuteam består av två personer, en som intervjuar och en som antecknar.

Intervjuare och intervjuperson sitter halvt vända mot varandra med ett litet bord mellan sig. Där finns pappersnäddukar, vatten, bandspelare och en klocka.

På ena väggen finns en vit skrivtavla, där uppgifter om placeringar antecknas i tidsföljd.

Bredvid intervjupersonen finns en stol för medföljande stödperson. Den som antecknar under intervjun sitter bredvid inter-

vjuaren men lite avses från såväl intervjuare som intervjuperson. De flesta antecknar med hjälp av dator, några för hand. Från början var intervjuarna tveksamma till att använda den tekniken, men intervjuarnas erfarenhet efter att ha genomfört femhundra intervjuer är att tekniken inte varit störande.

6.1.2 Ljudupptagning

Intervjuerna har, med något enstaka undantag, spelats in på digital bandspelare. Filerna sparas i utredningens digitala arkiv. Syftet med rutinen har varit att vid behov kunna gå tillbaka till källan när intervjuerna dokumenteras skriftligt. Cirka tio personer har önskat att få en kopia av ljudfilen, vilket utredningen ordnat.

Intervjupersonerna tillfrågas om de ger sitt tillstånd till att intervjun bandas innan bandspelaren sätts igång.

6.1.3 Intervjureferaten

Efter intervjun sammanställs ett referat av den utredare som fört anteckningar under intervjun. Referatet är det som utredningen sedan baserar sin rapportering om förekommen vanvård på. Därför är det viktigt att referaten i möjligaste mån är korrekta. Referatets syfte är också att den som blivit intervjuad ska få en bekräftelse på att det som berättats har blivit rätt uppfattat. Det som intervjupersonen tryckt på som viktigt under intervjun ska återfinnas i referatet, även om det inte har med direkt vanvård att göra. Det kanske inte heller uteslutande handlar om upplevelser som har med barn-
domen att göra.

Intervjupersonen kan bifoga eget material till referatet. Det kan vara levnadsbeskrivningar, dikter, tidningsartiklar, bilder eller annat med personlig anknytning.

Referatet undertecknas av intervjuerna och skickas i två exemplar till intervjupersonen med rekommenderad post för godkännande och underskrift. Det av intervjupersonen undertecknade referatet sänds sedan åter till utredningen med rekommenderad post. Utredningen står för alla kostnader för korrespondensen. Därefter skannas den undertecknade kopian och sparas digitalt.

Skulle intervjupersonen inte vara nöjd med sammanställningen görs rättelser, tillägg och strykningar. Dessa åtgärdas och intervjupersonen får en ny version av referatet.

Kontakten med intervjupersonen är inte avslutad förrän sammanställningen är undertecknad av både utredare och intervjuperson. Då sänds ett tackbrev till intervjupersonen.

Om intervjupersonerna dröjer med att returnera sammanställningen får de efter några månader ett brev med påminnelse och ett erbjudande om att få nya kopior.

6.2 Ramar för intervjun

Här följer en kommenterad genomgång av centrala aspekter i intervjuprocessen.

Intervjusituationen ställer stora krav på intervjueteamen när det gäller professionalitet och lyhördhet inför den intervjuades behov, känslomässiga status samt beredskap att kunna dela med sig av sina erfarenheter.

6.2.1 Intervjupersonerna anmäler sig själva

Intervjupersonerna anmäler sig alltid själva till intervjun, vanligtvis per telefon eller e-post. Utredningen får inte bedriva någon uppsökande verksamhet. Om intervjupersonen önskar att bli intervjuad enbart av män eller enbart av kvinnor har utredningen försökt tillmötesgå dessa önskemål. Det vanliga är dock att intervjueteamet består av en man och en kvinna.

När de anmält sig får intervjupersonerna alltid ett välkomstbrev där tid och plats bekräftas. Några veckor före intervjun får de ett påminnelsebrev. I de fall intervjuerna genomförs på annan ort än i Stockholm bekräftas oftast intervjuerna med telefonsamtal någon dag före.

6.2.2 En stödperson kan finnas med

Intervjupersonen har rätt att ta med sig en stödperson till intervjun. Möjligheten till stödperson är så viktig att vi har rekommenderat detta vid bokningen av intervjun och i inbjudningsbrevet.

Intervjupersonen bestämmer helt själv hur stödpersonen ska användas. Stödpersonen kan sitta med i rummet under hela eller delar av intervjun eller vänta utanför och sluta upp när intervjun är avslutad. För de som har en tidsmässigt lång resa till Stockholm har det funnits möjlighet till övernattnig.

6.2.3 Intervjun inleds

I normalfallet möts intervjupersonerna med eventuellt sällskap på utsatt tid vid dörren eller i hotellobbyn och eskorteras till intervjurummet.

Intervjuare och antecknare presenterar sig och sina respektive roller och arbetsuppgifter. Intervjuaren är den som huvudsakligen ställer alla frågor. Antecknaren ber om kompletteringar och förtydliganden, beskriver hanteringen av intervjusammanställningen och hur den fortsatta kontakten kring denna kommer att se ut.

Eventuell stödperson välkomnas också. Därefter får intervjupersonen frågan om stödpersonen ska sitta med i rummet. Stödpersonens relation till intervjupersonen klargörs. Intervjuaren informerar om att stödpersonens roll i första hand är att vara stödjande och endast i mycket begränsad omfattning svara på eller kommentera de frågor som ställs.

Intervjupersonen får inledningsvis information om utredningen, bakgrund, syfte, hur intervjun kommer att gå till och ges möjlighet att ställa frågor kring detta.

1 ½ till tre timmars semistrukturerad intervju

Intervjuerna tar i allmänhet 1 ½ till 3 timmar med avbrott för eventuella pauser.

Intervjuaren följer tämligen noggrant en intervjuguide och försöker täcka av samtliga frågeområden. Men det finns också möjligheter att improvisera, till utvikningar, eftergifter och avslut. Det beror på hur intervjun utvecklar sig. Vi har valt att definiera detta som en semistrukturerad intervju.

Intervjuguiden

För att ringa in för utredningen relevanta frågeområden har en intervjuguide utarbetats. Den har under utredningstiden förelegat i flera versioner allteftersom erfarenheter vunnits och utvärderats. En sammanfattande mer resonerande beskrivning följer nedan. För den mer exakta versionen hänvisas till bilaga 3.

Personuppgifter

Intervjupersonerna får inledningsvis frågan om hur de kommit i kontakt med utredningen om de har tagit ut arkivmaterial och om de önskar utredningens hjälp att eftersöka arkivmaterial.

Frågor följer sedan kring aktuella personliga förhållanden, boende, civilstånd, sysselsättning, utbildningsbakgrund och uppgifter om eventuella barn och barnbarn. Intervjupersonen tillfrågas även om han/hon tillhör någon av de fem svenska minoriteterna eller har utländskt ursprung.

Därefter får intervjupersonen svara på frågor om var placeringar i barndomen har skett, när i tiden och hur länge de har pågått. Detta åskådliggörs med hjälp av en barndomslinje som ritas upp och fylls i.

Minnen från barndom och placeringar

Intervjupersonen får därefter berätta om sin barndom, om sina biologiska föräldrar, om syskon, tiden före första placeringen, om anledningen till placeringen och sina första minnen.

Placeringarna går igenom en i taget. Intervjupersonen berättar om den vanvård, övergrepp och försummelse som förevarit. Så detaljerat som möjligt berättas vad det var som hände, hur många gånger och vem som var förövare.

Särskild uppmärksamhet ägnas i denna del åt frågor om kontakt med den biologiska familjen under placeringstiden, om tillsyn från de sociala myndigheterna förekommit, hur ofta den har skett och hur den gått till.

Intervjupersonerna får också frågan om hur de värderar sina upplevelser och vad som i deras ögon var det värsta som hände. Intervjuarna ställer också frågor kring överlevnadsstrategier, hur intervjupersonen gjorde för att stå ut och överleva den vanvård de var utsatta för.

Reflektioner

Avslutningsvis uppmanas intervjupersonerna att reflektera över sina barndomsupplevelser och hur detta har påverkat dem. Dessutom ber vi dem att sammanfatta sina tankar om hur det skulle kunna ha varit annorlunda, vilka fel som begicks och hur alternativt skulle kunna ha sett ut.

Avslutning

Innan intervjun avslutas erbjuds intervjupersonen samtalsstöd från S:t Lukas. Samtliga får ett kort med kontaktuppgifter med vart de ska vända sig för att beställa tid.

Till sist tillfrågas de om hur intervjun har upplevts och uppmanas att ge återkoppling till intervjuarna, deras sätt att genomföra intervjun och hur de tycker att de blivit bemötta.

Barndomslinjen – ett hjälpmedel för att dokumentera minnen

Den del av intervjun som handlar om antal placeringar, när de skedde, hur länge de varade och hos vem, genomförs med hjälp av en s.k. barndomslinje. Vi har valt att kalla den barndomslinje i stället för livslinje eftersom den är koncentrerad till vad som hänt under den tid den sociala barnvården var aktuell.

Intervjuaren ritar en linje tvärs över den vita skrivtavlan på väggen framför intervjupersonen. På denna linje anges årtal för viktiga händelser, som när syskon föddes, föräldrars eventuella frånfalle, flyttningar och placeringar. På barndomslinjen anges också namn och orter för fosterhem, fosterföräldrar, institutioner och institutionspersonal. Mer summariskt finns också föräldrars och fosterföräldrars yrke och sysselsättning. Barndomslinjen avslutas med årtalet när den sociala barnvården upphörde.

Sedan följer frågor om minnen från de olika platserna, människorna och årtalen som finns på tavlan. Då har intervjuarna fokus på vanvård, övergrepp och försummelse.

Skulle inte alla frågor hinnas med vid ett tillfälle finns det möjlighet att komplettera med fler intervjutillfällen. Åtta personer har intervjuats vid 2–3 tillfällen.

6.3 Intervjun – intervjutekniken

6.3.1 Öppna frågor

Intervjuaren försöker så långt möjligt ställa öppna frågor; ”Kan du berätta vad du minns från tiden hos Anderssons?” Sedan kan intervjuaren ställa följdfrågor; ”vad menar du med ofta, varje dag eller...? Du säger att du fick stryk, hur slog hon dig, med öppen hand, med knuten hand, var träffade slagen? Använde hon något tillhygge?”

När intervjuaren går in så mycket i detalj brukar detta motiveras med att det är för att det tydligt ska framgå vad det var som barn kunde råka ut för.

Detaljnivån gäller också frågor om sexuella övergrepp. Då tillfrågas intervjupersonen innan frågorna ställs, om han eller hon accepterar mer detaljerade frågor om vad förövaren gjorde.

6.3.2 Känslor

För att undvika att intervjun ska få mer psykoterapeutiska dimensioner än vad som avses, *ställs inte* frågor av typen: ”Hur kändes det?” när intervjupersonen exempelvis beskriver att bli lämnad ensam, att se sin lillebror bli misshandlad eller att bli inlåst i en mörk skrubbe.

Avsikten är att intervjupersonen så långt möjligt bara ska beskriva händelserna.

Det går inte att undvika att intervju personer invaderas av smärtfyllda minnen. Många ger på olika sätt uttryck för detta i rummet. En del kan få fysiska symtom, må illa eller börja gråta. Då är intervjueteamen tillåtande och stödjande. Intervjuerna avvaktar till dess att intervjupersonen återhämtat sig och förhör sig noga om intervjupersonen orkar att gå vidare.

6.3.3 Tolkningar

Intervjuerna har med några undantag avstått från tolkningar av vad som berättats under intervjuerna.

I några fall, när det handlat om berättelser om övergrepp, har intervjupersonen själv tagit på sig ansvaret för det som hänt. En drabbad kan exempelvis ha anklagat sig själv för att ha blivit utsatt för ett sexuellt övergrepp; ”det var mitt eget fel, jag skulle ha

sprungit därifrån.” Då har det varit på sin plats att som intervjuare påpeka att ”du hade ju inget val. Hur ska ett litet barn kunna förstå vad som är rätt och fel i en sådan situation? Det är väl ändå den vuxnes ansvar?”

Det är inte, enligt vår uppfattning, etiskt försvarbart att som utredare låta uppenbara självanklagelser passera. Att på så sätt förmedla förståelse för det utsatta barnets situation, befrämjar också kontakt och förtroende i intervjuprocessen.

Ibland har intervjupersonen vid berättelser om övergrepp blivit upptagen av förövarens motiv och bevekelsegrunder och efterlyser ett svar på frågan; ”hur kan man göra så emot ett barn?” Då kan det vara på sin plats att som intervjuare kommentera detta, exempelvis: ”Efter vad du berättat för mig, låter det som om han hade allvarliga psykiska problem.”

När intervjupersonerna uttrycker osäkerhet om vad som kan definieras som vanvård, övergrepp eller försummelse är intervjuerna noga med att inför intervjupersonen bekräfta att det som beskrivs verkligen var ett övergrepp. Intervjupersonen kan t.ex. uttrycka sig så här:

”Hon ville att jag skulle ligga bredvid henne och hålla handen på hennes underliv, om man nu kan kalla det för övergrepp.”

”Det kallar i alla fall jag för övergrepp,” svarar intervjuaren.

Utredningen ger sig själv tolkningsföreträdare i förhållande till intervjupersonen, särskilt när det gäller sexuella övergrepp. Vi definierar således vad som är övergrepp.

Vidhåller intervjupersonen att det som beskrivs inte kan betraktas som övergrepp noteras detta i intervjusammanställningen men förs ändå in som övergrepp i databasen.

6.3.4 Råd

Intervjuerna ger också omfattande inblickar i intervjupersonernas nuvarande liv. Intervjupersonerna tar upp livsfrågor och livsval där det som intervjuare kan ligga nära tillhands att vilja kommentera och ge råd. Men intervjuerna avhåller sig i möjligaste mån från detta.

Den enda anledningen till att ge råd uppstår när intervjupersonen ger uttryck för självdestruktiva tankar. Då kan intervjuerna ge rådet att söka akut stöd och har i sällsynta fall även hjälpt till med detta.

6.3.5 Stöd och återkoppling

Uppmuntran förekommer tämligen frekvent under intervjun. Med ärligt uttryckta kommentarer som; ”det gjorde du rätt i, det var modigt av dig,” visar intervjuaren sin empati.

Flera intervjupersoner har en tendens att diskvalificera sig själv i intervjusituationen: ”Jag är så dålig på att beskriva, jag har så svårt för att minnas, det här låter säkert inte klokt.” Då kan intervjuaren ge ärlig återkoppling: ”Jag är imponerad av din förmåga att minnas detaljer. Du kan verkligen berätta levande.”

6.3.6 Avslutning

Innan intervjun avslutas finns det möjlighet att gå igenom delar av det arkivmaterial intervjupersonen haft med sig och kontrollera vissa detaljer. Ibland har intervjupersonerna med sig bilder, fotografier och tidningsartiklar som de vill att intervjuarna ska ta del av.

Intervjupersonernas egna bidrag till utredningen kopieras. Reseräkningen skrivs och vid behov skriver intervjupersonen på en fullmakt för utredningen att söka efter arkivmaterial. Ett erbjudande om stödsamtal på S:t Lukas lämnas och det ges möjlighet att reflektera över intervjusituationen; hur det kommer att bli att lämna intervjun.

Därefter uppmuntras intervjupersonen att ge återkoppling till intervjueteamet kring bemötande och genomförande av intervjun.

6.4 Ärendehanteringssystem och databas

6.4.1 Ärendehantering

Eftersom utredningens dokumentation om enskilda personer av sekretesskäl inte fick inrymmas i Regeringskansliets datasystem tvingades vi att ägna tid och kraft åt att med hjälp av en extern konsult bygga ett separat system.

Det konstruerades ett databaserat ärendehanteringssystem för utredningen. Systemet har använts för att hålla reda på all information som rör intervjupersoner och intervjutillfällena, telefon och korrespondens med intervjupersoner, resor, övernattningsutlägg, ekonomi samt övrig administration.

6.4.2 Databas

Redan i intervjureferatet sker en koppling till vad som sedan registreras som vanvård. Formuleringarna i referatet anpassas till databasens kategorier för att arbetet med att föra in uppgifterna ska kunna gå smidigt. Databasens kategorier har sitt ursprung i intervjuerna och de mer teoretiska överbågandena som vi tidigare redogjort för.

Konstruktionen av vanvårdskategorier i databasen är en dynamisk process. I praktiken kan det fortfarande förekomma att utredningen, efter mer än femhundra genomförda intervjuer, i undantagsfall upptäcker en ny vanvårdskategori eller registrerar ett nytt tillhugge för fysiskt våld.

Det kan exempelvis se ut så här i ett referat:

- slagen med knuten hand mot bål och extremiteter vid flera tillfällen av institutionsföreståndare
- utsatt för försök till sexuellt övergrepp vid flera tillfällen av grupper av barn i lokalsamhället
- utsatt för religiöst färgade hot av fostermor, ofta
- skadad/sjuk utan att få vård, vid ett tillfälle, fosterfar, fostermor
- själv anmält missförhållande till myndighetsrepresentant utan resultat, vid flera tillfällen.

Den vanvård som intervjupersonerna har berättat om kopplas till de olika placeringstillfällena. Också uppgifter om utbildning och arbetsliv liksom sviterna av vanvården noteras.

6.5 Arkivmaterial

Redan i de ursprungliga direktiven stod det att intervjuerna kan kompletteras med studier av arkivmaterial. I praktiken innebär det att utredningen erbjuder intervjupersonerna att eftersöka arkivmaterial i den mån de inte själva redan gjort det vid tiden för intervjun. Samtliga intervjupersoner uppmanas också att ta med sig eventuellt arkivmaterial till utredningen. De tillfrågas regelmässigt om de ger sitt tillstånd till utredningen att kopiera och arkivera det arkivmaterial de själva har med sig alternativt det material som för deras räkning rekvireras av utredningen.

Arkivmaterialet används för att jämföra och komplettera information från intervjuerna. Framför allt gäller det uppgifter om tillsyn och mer exakta uppgifter om placeringar när det gäller var de skedde, tidpunkten för dem och placeringarnas varaktighet. Att hjälpa till med att ur svenska arkiv rekvirera intervjupersonernas arkivmaterial har också setts som en kostnadsfri och värdefull tjänst för de intervjuade.

6.5.1 Analys av arkivmaterialet

I denna rapport har vi gjort ett urval ur arkivmaterialet. Det har använts i en analys av noteringar om tillsyn och uppföljning av placeringarna. Uppgifterna har sedan jämförts med intervjupersonernas berättelser om tillsynsbesök under deras placeringar.